

Acta Neerlandica, 19 (2022)

ACTA NEERLANDICA

BIJDRAGEN TOT DE NEERLANDISTIEK
DEBRECEN

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press

19/2022

A DEBRECENI EGYETEM
NÉDERLANDISZTIKA TANSZÉKÉNEK KIADVÁNYA
UITGAVE VAN DE VAKGROEP NEDERLANDS
VAN DE UNIVERSITEIT DEBRECEN

Hoofdredacteur: Gábor Pusztai

Redactie: Réka Bozzay
Jaap Doedens
Márta Kántor-Faragó
Gábor Pusztai
Simon Raport

Redactieraad: Júlia Albertné Balácsi (KRE Boedapest)
Péter Eredics (Oranje Nassau College Zoetermeer)
Judit Gera (ELTE Boedapest)
Michiel van Kempen (Universiteit van Amsterdam)
Ferenc Postma (VU Amsterdam)
Rick Honings (Universiteit Leiden)
Herbert Van Uffelen (Universiteit Wenen)

Technische redactie: Marianna Feketéné Balogh

Redactieadres: Universiteit Debrecen
Vakgroep Nederlands
H-4032 Debrecen
Egyetem tér 1.

ACTA NEERLANDICA is een reeks wetenschappelijke bijdragen op het gebied van de Nederlandse taal- en letterkunde en cultuur. In *ACTA NEERLANDICA* presenteren neerlandici van binnen en buiten Hongarije hun onderzoeksresultaten. *ACTA NEERLANDICA* verschijnt onregelmatig.

Dit nummer werd mede mogelijk gemaakt door de financiële steun van de Ambassade van het Koninkrijk der Nederlanden te Boedapest.

ISSN 1587-8171

DOI prefix: 10.36392

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi
Felelős szerkesztő: Pusztai Gábor
Technikai szerkesztő: Feketéné Balogh Marianna
Készült a Debreceni Egyetemi Kiadó nyomdaüzemében.

ACTA NEERLANDICA

BIJDRAGEN TOT DE NEERLANDISTIEK
DEBRECEN

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press

19/2022

INHOUD

Woord vooraf	7
Artikelen	
<i>Jan Urbaniak:</i>	
Hoe de Nederlandse juffers met liefde omgingen. De wereld van de gevoelens in <i>Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart</i> (1782) van Elisabeth Wolff en Agatha Deken.....	9
<i>Réka Bozzay:</i>	
Het dagboek en alba amicorum van Sámuel Cseh-Szombathy.....	27
<i>Jan Fabry:</i>	
De Vlaamse Beweging en de patstelling van het Nederlands in de publieke overheid en het onderwijs in het jonge België (1830–1850).....	47
<i>Gábor Szabó-Zsoldos:</i>	
Motivating Factors in Foreign Volunteering. Tibor Péchy's Enlistment in the Anglo-Boer War.....	59
<i>Gábor Pusztai:</i>	
Economisch belang en persoonlijk voorkeur. De rol van het vertalersechtpaar Székely-Lulofs in het cultureel transfer.....	75
<i>Wilken Engelbrecht:</i>	
Rudolf J. Vonka, vertaler of verminker? Hoe het spel met de omvang van teksten leidde tot populariteit van Nederlandstalige literatuur in Tsjechië in het interbellum.....	95
<i>Toni Bandov:</i>	
'Historiese improvisasie'. Verhalende geschiedschrijving in de roman <i>Skepeling</i> . <i>Aanloop tot 'n roman</i> (2017) van Karel Schoeman.....	117
<i>Adrienn Hetei:</i>	
Actuele benaderingen van literatuurdidactiek in het NVT-onderwijs in Hongarije. Voorstudie bij een empirisch onderzoek.....	143

Interviews

- Gábor Pusztai:*
Nederlandse literatuur in Hongaarse vertaling. Interview met Judit Gera..... 159
- Gábor Pusztai:*
De Hongaarse connectie. Interview met Jan Bank..... 167
- Gábor Pusztai:*
Internationalisering aan de Universiteit Leiden. Interview met Nanda de Bruin-Van Veen..... 171

Boekbesprekingen & mededelingen

- Judit Gera:*
In Memoriam Erika Dedinszky (1942–2022)..... 177
- Maja Szűcs:*
Een nieuw standaardwerk van de Nederlandse (post)koloniale literatuur. Honings, R. & van 't Veer, C. & Bel, J. (eds.): *De postkoloniale spiegel. De Nederlands-Indische letteren herlezen*..... 181
- Gábor Pusztai:*
Kleurrijk feest van de Caraïbische poëzie. *Album van de Caraïbische poëzie*. Samengesteld door Michiel van Kempen en Bert Paasman in samenwerking met Noraly Beyer..... 189
- Gergő Szentmiklósi:*
Debrecen en Nederland. Bozzay, Réka: *Intézménytörténeti kapcsolatok. Debrecen és Hollandia*..... 193
- Gábor Pusztai:*
Niet alleen voor het plezier. Judit Gera, Jos Kleemans: *Plezier in poëzie. Handboek poëzieanalyse voor de internationale neerlandistiek*..... 201
- Adrienn Hetei:*
Herdenking aan protestantse dominees..... 205
- Réka Bozzay:*
Een cursus ondertitelen in Wrocław en een filmavond in Debrecen..... 211

<i>Réka Bozzay:</i>	
Hongaarse onderscheidingen voor Gábor Puztai.....	219
<i>Gábor Puztai:</i>	
Hoge Hongaarse Onderscheiding voor Ferenc Postma.....	223
Over de auteurs	225

Woord vooraf

De vrees voor COVID zat er nog goed in, begin dit jaar. Iedereen was al moe van de anderhalvemeterregel, het mondkapje dragen, het thuiszitten en de reisbeperkingen. De pandemie heeft onze samenleving veranderd. Wij keken anders naar menselijke relaties, de toekomst, onszelf. Alles werd gerelativeerd, iedereen leed eronder, soms waren er ook sterfgevallen in de naaste omgeving. Het leven werd soberder.

In deze omstandigheden begonnen we het jaar 2022 en moesten we meteen moeilijke beslissingen nemen. Het Regionaal Colloquium voor Midden-Europa werd voor 2022 in Debrecen gepland, met de titel ‘Lingua Ludens’. Het colloquium was al eerder verschoven, oorspronkelijk had het een jaar eerder, in 2021, moeten plaatsvinden. Maar toen was het helemaal niet mogelijk met al die beperkingen en verboden. Wij wilden een colloquium waar we elkaar in levenden lijve konden zien na al die ellende. Maar in januari 2022 waren de uitzichten nog allesbehalve rooskleurig. In verband met praktische, organisatorische kwesties moesten we echter snel handelen. Omdat er nog geen tekens van verbetering in zicht waren, hebben we het zekere voor het onzekere genomen. Wij besloten het congres online te houden. Het was een moeilijke beslissing. Iedereen had er begrip voor, maar iedereen vond het erg jammer dat het congres niet in levenden lijve kon doorgaan.

Meer dan zestig neerlandici uit de Comenius-landen en uit de Lage Landen kwamen op 26–27 mei virtueel bijeen. De online lezingen liepen in vier parallele sessies: literatuur, taalkunde, cultuur en Nederlands als vreemde taal (NVT). Twee dagen lang mochten wij met belangstelling luisteren naar spannende lezingen, de nieuwste onderzoeksresultaten, project- en boekpresentaties van de collega’s. Online was het uiteraard anders dan gewoon, maar wij waren ook met dit resultaat tevreden. Eindelijk opnieuw onze lang niet geziene vrienden, collega’s, leuke herinneringen, soms een grapje. Maar door de nasleep van CORONA was niemand in feeststemming. Wij hopen van harte, dat over twee jaar het volgende Regionaal Colloquium niet meer online hoeft georganiseerd te worden, dat wij van elkaars aanwezigheid mogen genieten en uitbundig mogen feestvieren.

In dit nummer van *Acta Neerlandica* worden enkele artikels gepubliceerd, die wij tijdens het Regionaal Colloquium als lezing hebben gehoord. Door het hoge aantal ingestuurde teksten heeft de redactie besloten in dit nummer alleen de lezingen in artikelvorm af te drukken die in de sessie cultuur en literatuur mochten worden beluisterd. Hiernaast zijn er in dit nummer ook enkele artikels die niet door deelnemers van het colloquium werden geschreven. De lezingen in artikelvorm die in de sessie taalkunde werden gegeven, komen in het volgende nummer van *Acta Neerlandica* uit.

Debrecen, 31 december 2022

Gábor Pusztai
hoofdredacteur

Jan Urbaniak

Hoe de Nederlandse juffers met liefde omgingen

De wereld van de gevoelens in *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* (1782) van Elisabeth Wolff en Agatha Deken

Abstract

Love played an important role in Wolff and Deken's 18th-century bestseller, *The History of Miss Sara Burgerhart*. The attitude to the feelings allowed the reader to get to know the novel's characters thoroughly. That how they talked about love and made love helped in the reconstruction of their character drawing. Sara – the title character of the novel – went through a development that also changed her conception of love: from the irresponsible teenager who enjoyed the company of various, sometimes rowdy boys, she gradually became an ideal wife and mother, with whom the sincere love prevailed. In this contribution, several models of love in the *Sara Burgerhart* epistolary novel were contrasted: the French-tinted, sentimentally colored libertine love game with the calm, reasoned feelings in the Dutch way. The result of such contradiction is easy to guess.

Keywords: Enlightenment, love, epistolary novel, Gallophilia, morality

1. Inleiding

Aan het einde van de 18^e eeuw waren gevoelens strikt onderhevig aan de rede. Deze opvatting wortelde in het rationalisme: een filosofische stroming die in die tijd de boventoon voerde. Alles moest beredeneerd worden, zelfs de gevoelens, die men in bedwang hield en aan de heersende moraal koppelde. Veredeld door de rede moesten gevoelens zich makkelijk lenen voor het maatschappelijk gewenste gedrag; een concept dat door de Schotse moraalfilosoof Adam Smith (1723–1790) in zijn *The theory of moral senti-*

ments (Theorie van de morele gevoelens) uit 1759 naar voren werd gebracht.¹

In Nederland, dat in de Verlichting stilstand en achteruitgang zou hebben meegemaakt,² zag men in dat de heersende zeden en gebruiken (of het gebrek daaraan) een niet te onderschatten invloed hadden op de kwaliteit van ‘Nederland’s geestesmerk’³ om met de woorden van de beroemde historicus Johan Huizinga (1867–1946) te spreken. De Nederlanders – obsessief terugkijkend naar de verleden glorie van de Gouden Eeuw – zochten naar middelen om de zgn. ‘morele heroriëntatie’ van de maatschappij door te kunnen voeren: een grootschalig project waarbij de moraal van een doorsnee Nederlander op een hoger peil gebracht zou worden.⁴ Daarvoor was o.a. leerzaam, doordacht schrijverschap nodig dat gevarieerde literaire vormen bood: godsdienstige dichtstukken van de calvinistische dominees (bijv. Johannes van Spaan, 1720–1789), spectatoriale bladen die hun boodschap via de fictieve ‘Heer Spectator’ verspreidden (bijv. *De Hollandsche Spectator* van Justus van Effen, 1684–1735), pedagogische boeken geschreven door ‘kindervrienden’ zoals Hieronymus van Alphen (1746–1803), politiek geëngageerde pamfletten (bijv. *Aan het volk van Nederland* gepend door Joan Derk van der Capellen tot den Pol, 1741–1784) en *last but not least* romans die gericht waren aan verschillende soorten lezers.

De 18^e-eeuwse roman was een soort reservoir, waarin al de bovenvermelde genres en onderwerpen aanwezig waren. De romanpersonages spraken zowel over godsdienst, als over politiek; daarnaast gaven ze een morele ‘spectatoriale’ les aan de lezer en bogen zich over de opvoeding van kinderen. Heel vaak spraken ze ook over liefde. In de *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* van het schrijversduo Elisabeth (Betje) Wolff (1738–1804) en Agatha (Aagje) Deken (1741–1804) vormde liefde (en zeker het emotionele leven van de personages) de ruggengraat van de plot. De auteurs hebben de liefde verschillende functies toebedeeld: oprechte liefde (t.o.v. het land, God, de christelijke medemens of een partner) sproot altijd voort uit de moraal en getuigde zodoende van morele kwaliteit (zo was liefde een belangrijk element van de karakterschetsing van de romanpersonages); beredeneerde liefde liet de voorkeur van personages voor een rationele omgang met gevoelens zien, die ze boven sentimentele liefde lieten prevaleren (zo’n houding t.o.v. de liefde lag ten grondslag aan de rationele boodschap van *Sara Burgerhart* én de kritiek van Wolff en Deken op het sentimentalisme); ten slotte werd liefde in de vorm van een libertijns spel door de auteurs als waarschuwing voor jonge lezers (of beter gezegd,

lezeressen) gepresenteerd – de plot van de handeling liet zien dat dergelijke onverantwoordelijke omgang met gevoelens negatieve, zelfs tragische gevolgen kon hebben (op die manier keerden de auteurs zich tegen het Franse concept van *petits maîtres*).

In mijn bijdrage laat ik al die vormen van liefde en haar functies in *Sara Burgerhart* de revue passeren. Mijn focus ligt echter vooral op het derde aspect van de ‘liefde’, waarbij emoties en gevoelens in een behaagziek spel werden omgezet. Zo’n liefdesspel druiste in tegen de heersende 18^e-eeuwse moraal en had een ‘sentimentele’ bijklank. Met dergelijke analyse probeer ik anders te kijken naar de 18^e-eeuwse bestseller dan voorheen het geval was: i.p.v. het herhalen van de reeds bekende theses, waaruit blijkt dat *Sara Burgerhart* vooral als een soort 18^e-eeuwse ‘instructie’ van juist gedrag gelezen moest worden,⁵ wil ik de minder vanzelfsprekende kanten van de roman belichten: de ‘losbandigheid’ van het titelpersonage en de sentimentele trekjes van haar toekomstige echtgenoot, Hendrik Edeling. Daarmee plaats ik *Sara Burgerhart* in het 18^e-eeuwse discours over moraal en literaire smaak.

2. De historie van mejuffrouw Sara Burgerhart tegen Frankrijk

Het karakter van de besproken roman werd door twee aspecten bepaald: *Sara Burgerhart* was typisch Nederlands en werd zodoende gezien als een nationale tegenhanger van de Franse literatuur (vooral de belletrise) die in de 18^e eeuw Nederland binnenstroomde. Het concept van *Sara Burgerhart* was daarmee uiterst simpel: de roman moest alles wat naar Frankrijk rook tegenover het typisch Nederlandse stellen. Zo wakkerden Wolff en Deken de strijd tegen onvoorwaardelijke liefde van een doorsnee Nederlander voor Frankrijk aan.

In hetzelfde jaar dat *Sara Burgerhart* van de pers rolde, verscheen in Frankrijk een absolute bestseller *Les liaisons dangereuses* (*Gevaarlijk spel met de liefde*) van Pierre Choderlos de Laclos (1741–1803). Qua vorm waren beide werken gelijk: het waren romans in briefvorm (ofwel epistolaire romans); qua inhoud waren ze echter twee tegenpolen. In het Franse werk wemelde het van overspel, wraak, lust en duellen, waardoor de auteur de morele gedegenereerdheid van het *ancien régime* aan de kaak wilde stellen. En wie dacht dat de inhoud van *Sara Burgerhart* nog pikanter, nog onbeschaamder, nog wellustiger zou kunnen worden, kwam er al bij het

lezen van de proloog van de roman bekaaid vanaf. Daar formuleerden Wolff en Deken (hoewel niet expliciet) hun ironisch gekleurde opvatting over de Franse literatuur en legden de nadruk op het simpele en natuurlijke van *Sara Burgerhart*:

In deze roman vind je geen wandaden die zelfs een Engelsman doen rillen; ook geen overdreven deugden die voor ons zwakke mensen toch onbereikbaar zijn [...] In dit hele boek wordt geen duel uitgevochten, er wordt alleen één keer een draai om de oren gegeven. Er wordt niemand in geschaakt, er wordt geen vergif in gedronken. We hebben niets wonderbaarlijks uitgedacht, alles blijft in het natuurlijke.⁶

Zo zetten Wolff en Deken hun eigen roman tegenover de Franse ‘prullite-ratuur’: de natuurlijkheid van *Sara Burgerhart* werd als voorbeeld van het waardevolle, leerzame schrijverschap vooropgesteld, terwijl haar Franse pendant als ‘divine’ en ‘goddelijk’ werd gebrandmerkt.⁷ Beide termen werden door de auteurs ironisch gebruikt om de overdreven opgetogenheid van het Nederlandse lezerspubliek over de literatuur van het zuiden te benadrukken en subtiel uit te lachen. Met deze woorden richtten Wolff en Deken de afbrekende kritiek op de culturele gallofilie, die naast de ‘verfranste’ literaire smaak bij de Nederlanders ook het overnemen van de Franse klederdracht, aristocratische gewoontes en zelfs de manier van spreken betekende. Abraham Blankaart, de voogd van Sara Burgerhart, die na de dood van haar ouders toezicht hield op het meisje, heeft een ‘piepend stemmetje’ bij de Nederlandse *petits maîtres* hartelijk uitlachte. In brief 67 aan Sara, waarin hij zijn pupil waarschuwde voor het onfatsoenlijke gedrag van jongens ten opzichte van meisjes, schreef hij o.a.: ‘Gij zijt nu in de vrijetijd; is ’t zo niet? Ik eis niet van u, dat gij mij kennis zult geven van alle beuzelpraat, die zij [jongens – JU] u komen aan ’t oor piepen’.⁸ De liefde verklaard met een hoge piepstem, conform de Franse mode van *petits maîtres*, werd door Blankaart meteen afgekeurd – voor hem was dat gewoon ‘beuzelpraat’ zonder betekenis.

Niet voor niets werd Blankaart door de auteurs in Parijs ‘geplaatst’. Zo kon hij met eigen ogen de gewoontes en gedrag van die Franse *petits maîtres* zien, wat hem nogal ergerde. Zijn afkeurende houding tegen de Franse jongelingen formuleerde hij reeds in de eerste brief aan Sara, die de hele correspondentiereeks van de roman opende:

[...] je ziet en hoort hier [in Frankrijk – JU] niets anders dan een rumoerige zwerm gouden torren en zomervlinders. Zo noem ik dat opgedirkte ge-

teisem dat men *petits maîtres* noemt. Ik ben net zo allergisch voor die gasten als jij voor apen.⁹

De weinig sympathieke houding van Blankaart ten opzichte van Fransen was overduidelijk. Dat betrof niet alleen maar de baldadige Franse jongelingen (of de Nederlanders die ze na-aapten) die in plaats van oprecht beminnen een onsmakelijk liefdesspel voerden, maar ook het katholieke geloof van de Fransen. In de roman werd Frankrijk ‘een paaps land’ genoemd. ‘Daar hoor je van God, noch zijn gebod’,¹⁰ aldus Blankaart die zodoende het negatieve imago van Frankrijk bevestigde. De Fransen waren in zijn mening beuzelachtig, dom, onbetrouwbaar en daarnaast nog katholiek. De antithese voor dergelijk imago zochten Wolff en Deken bij Blankaart *cum suis*: oude Hollandse mannen (Blankaart noemde vaak zichzelf zo). Ze waren oprecht en gelovig conform de wetten van de gereformeerde kerk. Daarnaast werkten ze hard en waren ze behept met verantwoordelijkheid en *charitas*. Liefde voor de naasten was reeds bij de Nederlandse denker, Baruch Spinoza (1632–1677) gelijk aan de liefde tot God. De filosoof formuleerde dergelijke opvatting in zijn beroemde *Theologisch-politiek traktaat (Tractatus theologico-politicus)*, anoniem gepubliceerd in 1670.¹¹ *Charitas* werd zodoende tot een van de pilaren van ethisch gedrag, dat, zoals men zag, bij de Fransen ver te zoeken was.

3. Sara op z’n Frans: een gevaarlijk spel met R.

Frankrijk en moraal gingen in de 18^e eeuw dus niet samen. In een van de Nederlandse spectators¹² uit 1755 – te weten een moraliserend blad in briefvorm dat aan het begin van de 18^e eeuw van Engeland naar Nederland kwam overwaaien – werd een anoniem gedicht opgenomen dat op de uitstekende manier de Nederlandse gallofilie weergaf:

Men eet, men drinkt, men snuift in ‘t Fransch, ‘t zijn Fransche zuchten,
‘t Zijn Fransche lonkjes, Fransch is ‘t wat men hoort en ziet.
Is niet uw liefde Fransch, zij treft haar doelwit niet.
Men valt zelfs op zijn Fransch in d’armen zijner dame,
En d’eelste streeltaal is: *Mon coeur! ma vie et flamme!*¹³

De liefde op z’n Frans was erg gekunsteld, vol aan overdreven gebarentaal en (wat verplicht leek) uitgesproken in de Franse taal. Anders dreigde de liefde haar doelwit niet te bereiken, aldus de auteur van het spectatoriale

gedichtje. Dergelijke liefde was vooral een spel zonder ernstige bedoelingen en, wat voor deze bijdrage van cruciaal belang lijkt, zonder enige moraal. ‘Fransche zuchten’ waren daarmee voor dames zoals Wolff en Deken helemaal onaanvaardbaar. In *Sara Burgerhart* gingen meisjes en jongens vaak uit, maar zelden zonder begeleiding van iemand die een rol van ‘toezichthouder’ (*chaperon* in het Frans) speelde. Toen Sara met haar vriend Jacob Brunier ‘in de Franse Comedie’ was, nam ze ook Aletta, de zus van een jongen, mee.¹⁴ ‘Serieus uitgaan’ met z’n tweeën was in de roman vooral bedoeld als de eerste stap naar het huwelijk (!). Anders liep men gevaar om, helemaal conform de strekking van deze moraliserende roman, door de oudere personages afgekeurd te worden. Flirten en spelen met gevoelens werden hier niet geduld. In brief 50 gaf weduwe Willis, de moeder van de beste vriendin van Sara, Anna een serieuze waarschuwing voor het titelpersonage: ‘Gaat gij altoos met denzelfden, dan zegt men, dat gij uw man reeds gekozen hebt. Ziet men u nu met dien, dan met een ander, dan zullen de aanmerkingen nog ongevalliger voor u zijn [...]’.¹⁵

Sara trok zich er aanvankelijk niets van aan. Toen ze kennismaakte met een geheimzinnige R., besloot ze met hem een avontuur aan te gaan; helemaal in de trant van de personages van de Franse roman *Les liaisons dangereuses*.

De tegenhanger van R. bij Choderlos de Laclos was de vicomte (burggraaf) de Valmont, een 18e-eeuwse rokkenjager die geen respect voor meisjes toonde en ze al dan niet seksueel uitbuitte; in zijn handen werden meisjes tot een speelbal. Des te makkelijker was het om hem in een erotische intrige te laten betrekken, waarbij hij de jonge Cécile Volanges moest verleiden. Diegene die bij dit complot de lakens uitdeelde was de libertijnse en cynische marquise de Merteuil.¹⁶ Maar voor Valmont, die alle vrouwen makkelijk naar zijn hand kon zetten, was de wat romantische en lichtzinnige Cécile geen echte uitdaging. Die vond hij bij de vrome en deugdzame présidente de Tourvel, die hij tenslotte wist te veroveren. Onverwacht werd hij echter verliefd op zijn ‘slachtoffer’, wat de présidente ook niet onberoerd liet. Toen Valmont bij een duel dodelijk verwond raakte, stierf Tourvel enkele dagen later van verdriet.¹⁷

Een van de laatste scènes van *Les liaisons dangereuses*, wanneer beide geliefden doodgingen, deed eerder denken aan een andere Nederlandse briefroman van die tijd; de sentimentalistische *Julia* van Rhijnvins Feith (1753–1824) uit 1783. Daar waren de rollen echter anders: er was namelijk geen sprake van een duel (daar was Feith te beredeneerd voor); Eduard en

Julia – de minnaars om wie de handeling van de roman draaide – stierven beide van bedroefdheid.¹⁸

In het werk van Wolff en Deken liep de relatie tussen het titelpersonage en R. niet uit op de dood van de ongelukkige minnaars – daarvoor was immers echte, oprechte liefde nodig; men bleef in *Sara Burgerhart* bij het libertijns getinte liefdesspel. Er was echter iets wat de Nederlandse roman en *Les liaisons dangereuses* met elkaar gemeen hadden, namelijk de manier waarop beide rokkenjagers aan de slag gingen ten opzichte van hun vrouwelijke slachtoffers. Ze wilden de wat naïeve en lichtzinnige vrouwen gewoonweg veroveren om hun eigen machopositie te bevestigen en hun lust te bevredigen. Het machismo van R. werd benadrukt in een van de passages van brief 91. Daar deelde de schurk zijn teleurstelling met een zekere ‘Jan G.’¹⁹: hij kon niet geloven dat Sara voor zijn uitgekookte, charmante avances onberoerd bleef. In de brief formuleerde R. ook een serieuze waarschuwing jegens Sara: haar trots moest gebroken worden en zij moest zich volledig overgeven aan R.:

Nou, er komt een tijd van afrekenen, trots meisje! ‘Ik neem nooit cadeautjes aan, ik snuif niet.’ zei je! Dat ga ik je betaald zetten. (...) Ik weet al hoe ik met die Saar moet omgaan. Ze is niet bang voor me, maar ik krijg haar wel klein.²⁰

De agressieve toon van R., het benadrukken van zijn superieure positie ten opzichte van vrouwen en zijn adellijke afkomst leenden zich mooi voor de theorie van de veelstemmigheid van de roman van de Russische filosoof en literatuurcriticus Michail Bachtin (1895–1975), waarbij de term ‘heteroglossia’ centraal stond. In de taal waren o.a. ideologie, intentie en visie op de wereld ingekapseld, wat het wereldbeeld van een personage tot stand bracht.²¹

Dat de lichtmis R. geen moraal had, was al te zien bij zijn presentatie aan de lezer door Wolff en Deken. Terwijl andere corresponderende personages van de roman van volledige (heel vaak ‘sprekende’ d.w.z. allegorische) namen, die veel informatie over het personage bevatten, voorzien waren, bleven zowel R. als zijn maatje Jan G. achter de weinig zeggende initialen verscholen. Op die manier kregen ze een rol van ‘karakterloze schimmen’ toebedeeld; door hun afgekeurd gedrag vonden de auteurs het helemaal niet moeite waard om ze verder voluit voor te stellen.²² Vermoedelijk was dit procedé uit Engeland overgenomen. In de roman *Pamela, or Virtue Rewarded* (1740) van de grote, bekende voorganger van Wolff en Deken, Samuel Richardson (1689–1761), kwam een zekere ‘Mr. B’ voor.

Dat was de belager van het titelpersonage die veel gelijkenissen vertoonde met zijn Nederlandse pendant R. Richardson maakte hier gebruik van de sterke traditie die in het 18^e-eeuwse puriteinse Engeland heerste. Die verbood het voluit noemen van de adellijke personen om maar de kleinste kans op schandaal te vermijden (de leden van de *high society* waren toen vaak gewikkeld in verschillende schandalen).²³

4. Sara Burgerhart als social lab

De relatie tussen Sara en R. moest vooral als waarschuwing dienen. Je mocht de liefde niet gebruiken voor een onfatsoenlijk spel en daarmee de heersende moraal op de proef stellen, aldus Wolff en Deken. Door de 18^e-eeuwse conventie van ‘keurig uitgaan’ (altijd onder begeleiding van een ‘chaperon’) aan te tasten, liep Sara risico om haar goede naam voorgoed te verliezen.

Toen ze door de losbol R. naar zijn buitentje ver van de stad werd meegenomen, bleek meteen wat het doel van de op het eerste gezicht onschuldige wandeling was. R. wilde Sara zoenen tegen haar wil en maakte aanstalten om met haar naar bed te gaan. Indien ze daar niet mee instemde, stond hij op het punt fysiek geweld te gebruiken:

Hij: ‘Ik doe geen deur open. En schreeuwen helpt je geen zier, niemand hoort je. Kom, schatje, je hebt nu wel genoeg tegengestribbeld. Ik heb zelden zoveel gedoe met mijn schatjes. Je hebt je hersenschim goed verdedigd, dat prijs ik in je. Maar nu moet je je overgeven.’²⁴

Door het toedoen van een tuinmansdochter wist Sara van het buitentje van R. te ontsnappen, maar de aanranding liet diepe sporen in haar ziel achter. Het was echter van belang dat het titelpersonage uit deze riskante escapade met de schurk R. vooral een positieve les kon trekken. Pas toen kwam ze namelijk tot bezinning en nam ze uiteindelijk afscheid van zowel de ‘nieuwsgierigheden naar wat er in de wereld te doen was’ als van ‘kinderachtige neigingen en het belang aan kleinigheden’.²⁵ Eenmaal opgesloten op de kamer van R., begon de innerlijke metamorfose van Sara op weg naar volwassenheid.

Vanaf het begin van de roman werd Sara onderworpen aan een, laten we zeggen, sociaal experiment: een weeskind van amper 19 jaar oud maakte een ‘reis door het leven’ mee, op zoek naar, zoals Wolff en Deken dat wilden, de ‘deugdzame vrouwelijkheid’ (de moraal, dus). In de feministische

kritiek gebruikt men voor dergelijke plot, waarbij een vrouwelijk personage aan een ‘experiment’ deelnam, de Engelse term *tested women plot*.²⁶ Voor dat Sara een volmaakt ideaalbeeld werd (daarop berustte het didactisch model van de roman), moest ze een lange weg afleggen: in brief 6 werd ze door Cornelia Slimpslamp (een van de huichelachtige, dweepzieke ‘fijnen’) gekenmerkt als een ‘woeste meid’ met ‘een werelds hart’.²⁷ Dat deze woorden door een weinig sympathieke en (door haar huichelarij) onbetrouwbare Cornelia werden gebruikt, veranderde niet zoveel aan het oorspronkelijke imago van Sara. Ze was onstuimig, grof en rebels, wat ook uit brief 10 bleek.²⁸ Enige moraal was bij haar ver te zoeken en de liefde betekende toen nog niets bijzonders, tenminste in de ‘oprechte zin’ die naar het huwelijk moest leiden. ‘Ik heb geen haast met trouwen’ – vermeldde Sara aan haar boezemvriendin Anna Willis en ze somde een stel jongens op met wie ze een plezierige en weinig serieuze relatie tegelijk aanging:

En ik krijg intussen aanbidders bij het dozijn! Heel Amsterdam lijkt te weten dat je [Anna Willis – JU] me meerderjarig hebt verklaard [...]. Eerst mijn heerlijke vriend Koos [Jacob Brunier – JU]. Ja, wie het eerst komt, het eerst maalt! Dan mijn liefste Willem, je broer. Nu de heer R. die me een boek brengt. En ten slotte de zeer ernstige, zeer rustige, zeer verstandige heer Edeling. [...] als ik zin krijg en weet wie ik moet kiezen, dan is het zo gepiept.²⁹

Momenteel heeft Sara echter ‘geen zin’, wat pas na de gevaarlijke escapade met R. zou veranderen. In dit voorval herkende men autobiografische trekjes van het leven van Betje Wolff (toen heette ze nog Bekker). Toen ze 17 jaar oud was, ging ze een geheimzinnige relatie aan met een officier, Matthijs Gargon (1731–ca. 1763). Deze liep uit op een schaking: zo probeerde de militair de ouders van Betje over te halen om toestemming te geven voor het huwelijk, wat echter mislukte.³⁰ In werkelijkheid verliep het avontuur van jonge Betje anders dan in de roman: het was minder gevaarlijk en gewelddadig (het ontvoerde meisje ging uit eigen beweging naar huis), maar bleek meer serieuze gevolgen te hebben. Betje werd door de gereformeerde gemeente onder censuur gesteld, waardoor de goede naam van haar familie voor lange tijd bezoedeld werd.³¹

Over *Sara Burgerhart* in de context van een sociaal experiment gesproken, was voor het titelpersonage de ontvoering door R. het begin van het nieuwe (en tegelijk laatste) stadium in haar adolescentie leven. Daardoor werd ze door Wolff en Deken voor de keuze gesteld tussen een ‘goede’ en een ‘slechte’ verloofde. Deze conventie (genoemd *two-suitor-convention*)

hielp Sara de volwassenheid te bereiken.³² De moraal van Sara kreeg pas gestalte toen ze de verleidingen van R. weerstond en de ‘goede’ kandidaat, Hendrik Edeling (zijn programmamaam zegt het al) koos. Later trouwde ze natuurlijkerwijs met hem en het echtpaar kreeg vijf gezonde kinderen. Het sociale experiment kwam zodoende ten einde. Sara maakte een metamorfose mee: van een rebels meisje dat van verschillende ‘beuzelaryen’ hield en jongens (vooral de sullige Brunier) als speelbal gebruikte, werd ze tot een deugdzame vrouw die zowel van haar verplichtingen bewust als met oprechte liefde vervuld was:

In mijn mans huis en in zijn gezelschap denk ik dat ik vind wat ik elders tevergeefs zocht: vreugde en plezier. Ik ben van plan het voorbeeld van mijn moeder zaliger te volgen, zowel als partner en als hoofd van de huishouding. Als er kinderen komen, dan wil ik me daar helemaal aan wijden. Geen bijeenkomsten, geen kaartavondjes.³³

5. Hendrik Edeling als een sentimentele geliefde?

Hendrik Edeling verscheen redelijk laat op het toneel. Wat hem van de andere mannelijke personages onderscheidde, was zijn rechtschapenheid en de psychische constructie die wat sentimenteel overkwam. Edeling vertoonde weliswaar enkele gelijkenissen met een van zijn concurrenten om de gunst van Sara, Willem Willis (de broer van Anna), maar was een tegenpool van de losbol R. en andere personages (zijn broer Cornelis Edeling inclusief). Zijn sensibiliteit kwam tot uiting toen hij door brandende liefde voor Sara meteen overmeesterd werd. In een van de brieven deelde hij zijn stemming mee aan Cornelis:

Sinds gisteren voel ik me ongemakkelijk, onrustig, piekerig, ziek. Ik voer niets uit. Zo nu en dan schrijf ik een paar regels in het kasboek en dan sla ik het weer dicht. Ik maak een berekening maar ik kan de getallen niet onthouden. Ik pak mijn dwarsfluit, blaas tien nootjes en leg hem weer neer. Ik doe mijn kamerjas uit, ik trek mijn kleren aan... en blijf in huis. In gedachten ben ik nu weer duizend mijlen van hier, dan weer zes grachten. Soms stijgt me het bloed naar het hoofd, dan ben ik weer zo bleek als een doek.³⁴

Hendrik Edeling liet vaker zijn sentimenteel gekleurde trekjes zien, bijvoorbeeld toen hij overdreven emotioneel raakte bij de terugkomst van Sara uit de buiten van R. Toen het meisje na de te lange afwezigheid in de deur

van het huis van weduwe Spilgoed, waar ze logeerde, tevoorschijn kwam, kon Edeling zijn emoties nauwelijks in toom houden. De weduwe stuurde hem naar een bijvertrekje om Hendrik de deerniswekkende scènes te besparen ('Wat waren haar kleren gehavend! Haar mouwen gescheurd, verscheidene lussen los'). Hij schreef aan zijn broer: 'O, wat was het moeilijk om bij haar [Sara – JU] vandaan te blijven. Ik kon een snik niet tegenhouden, ze hoorde het, keek verwilderd om zich heen, maar bleef zwijgen'.³⁵

Dergelijke liefde, wel oprecht, maar vooral al te vatbaar voor geestelijke aandoeningen kon in de schildering van een van de meest betekenisvolle en positieve personages van de roman verbazingwekkend overkomen. De mening van Wolff en Deken over het sentimentalisme, de literaire mode die aan het einde van de 18^e eeuw in Nederland steeds meer veld won, was bekend. In een van hun latere werken, *Historie van den Heer Willem Leevend* (1784–1785) ergerden ze zich aan de 'Dictatuur van het verzwakt zedelyk gevoel'.³⁶ Sindsdien zag men in het schrijversduo de tegenstanders van de 'gevoelige verlichting', die een tegenpool vormde ten opzichte van de rationele literatuur met een duidelijke didactische boodschap in de trant van *Sara Burgerhart*.

Ook andere Nederlandse auteurs lieten trouwens hun kritische stemmen horen, vooral de bekende dichter Johannes Kinker (1764–1845) die spot dreef met de sentimentele mode in het tijdschrift *De Post van den Helicon* (1788). Daar kreeg het schrijverschap van Feith een helemaal andere teneur: de reeds vermelde Eduard van Feiths *Julia* werd omgedoopt tot een rokkenjager, de dood van zijn geliefde Julia liet hem koud.³⁷ Naast dergelijke satire bestonden er ook principiële bezwaren tegen het sentimentalisme, dat men zag als gevaarlijk, vooral voor jeugdige lezers, met als gevolg schadelijke zwaarmoedigheid en het niet nakomen van sociale plichten.³⁸

Het kan dus niet verwonderen dat Wolff en Deken hun jonge lezers (lezeressen) voor de sentimentele zwaarmoedigheid waarschuwden; des te verbazingwekkender is dan de wat sentimentele constructie van Hendrik die model stond voor alle mannelijke personages in de roman en die ten slotte met de 'hoofdprijs' in de vorm van het huwelijk met Sara beloond werd.

Noch was de sensibiteit van Edeling evident, noch de afkeer van vooral Wolff ten opzichte van het sentimentalisme overtuigend. In het eerste geval werd Hendrik weliswaar door sterke liefde voor Sara overmand, waardoor hij zich amper kon beheersen, maar in zijn karakter waren ook andere

kenmerken te zien die uiteindelijk zegevierden. Ik denk hier vooral aan Edelings doorzettingsvermogen op weg naar het huwelijk. Om Sara's hand te krijgen was Hendrik zelfs in staat om zich tegen zijn eigen vader te richten en de vaderlijke autoriteit aan te tasten. De vader van de broers Edeling was een overtuigde lutheraan die aanvankelijk niet wilde instemmen met het huwelijk met de gereformeerde Sara. In de brief aan Abraham Blankaart zei hij kort en duidelijk: '[...] Hendrik moet een lutherse vrouw [sic!], dan is er geen probleem'.³⁹ Evenals Sara onderging echter ook vader Edeling een metamorfose: van de orthodoxe gelovige werd hij tot een tolerante en menslievende man die Sara liefkozend 'vaderlief' noemde.⁴⁰ Maar deze verandering was nooit mogelijk zonder de koppigheid van Hendrik, die, om met Sara in het huwelijksbootje te mogen stappen, in staat was om veel op te offeren, inclusief zijn relatie met de vader, aan wie hij in een van de brieven onomwonden meedeelde: 'Als u mij niet uw zegen geeft, als uw gevorderde jaren u niet helpen tot die beslissing te komen, als u haar [Sara – JU] niet als een lieve dochter zult gaan beminnen, vergeet u dan dat u een zoon had!'⁴¹

Dergelijke vastberaden houding van Edeling en de focus op het doorvoeren van zijn huwelijksplannen waren een waardevolle aanvulling bij meer sensibele trekken van hem. De combinatie tussen sentimenteel gevoel en rationele denkwijze maakten van Edeling een genuanceerd personage dat meteen eerbied en sympathie bij de lezers moest wekken.

Wat de houding van Wolff ten opzichte van het sentimentalisme betreft, was deze ook niet helemaal zwart-wit. Naast de reeds geciteerde uitlating van *Willem Leevend*, waaruit bleek dat zowel Wolff als Deken althans in beginsel tegen deze literaire mode waren, vindt men ook voorbeelden van de voorkeur van die eerste voor het droefgeestige en sentimentele. Wolff liet deze voorkeur vooral aan het begin van haar literaire loopbaan zien, bijvoorbeeld in een essay getiteld 'Gedachten over de dichtkunde' dat werd opgenomen in de filosofische bundel *Bespiegelingen over den staat der rechttheid* uit 1765. In een van de passages formuleerde ze een warm pleidooi voor het sentimentalisme, zo'n twintig jaar voor Feith!:

Men zegt dikwyls een aandoenelyk hart is geen wenschelyken zegen: en daar zyn zo veel wezentlyke droefheden in dit leven, dat men zyn hart niet hoeft te laten pynigen, door de Kunstgrepen van den Poët, of Acteur. Ik eisch niets van lieden met wien ik hier in verschil, dan alleen dat zy het gene zwakheid noemen die verdient bespot te worden, zo wy eenen vryen loop aan onze tranen durven geven. Het doet te veel eer aan de zachtheid van ons hart; 't is te strelend voor eenen Dichter.⁴²

Van de programmatische afkeer van Wolff ten opzichte van het sentimentalisme, geformuleerd in *Willem Leevend* twintig jaar later, was dus in de *Bespiegelingen* nog niets te bespeuren. In *Sara Burgerhart* zag men daarentegen dat de houding van Wolff tegen sentimentalisme nog niet helemaal uitgekristalliseerd was. Het woord ‘sentimenteel’ vonden beide auteurs wel gevaarlijk, indien het met Franse levensstijl geassocieerd werd. In die zin was Jacob Brunier met zijn eigenliefde veel ‘sentimenteler’ dan bijvoorbeeld Willem Willis, die niet tegen de gevoelens voor Sara op kon. ‘Sentimenteel’ was ook de schurk R., die de gevoelens niet al te serieus nam. Zo verkreeg ‘sentimentalisme’ in *Sara Burgerhart* de Franse ‘bijsmaak’ die vooral daar te zoeken was, waar de gevoelens hun oprechtheid misten en daarmee tegen de heersende moraal indruisten.

6. Conclusies

Liefde in *Sara Burgerhart* nam verschillende vormen aan. Het meest interessant leek het liefdesspel. Zo’n soort ‘beuzelary’ druiste tegen de heersende 18^e-eeuwse moraal in en hielp de karakterschildering van de romanpersonages uitdiepen en nuanceren. Sara, een 19-jarig meisje van wie men, conform het didactische concept van de roman, een braaf gedrag verwachtte, kon dankzij een gevaarlijk spel met de losbol R. haar andere gelaat zien en, wat belangrijker leek, een sociale metamorfose ondergaan. Uit deze affaire kon ze namelijk een morele les trekken: na van de buiten van R. gevlucht te hebben, begon Sara een nieuwe fase in haar leven op weg naar het met oprechte liefde vervulde huwelijk met haar deugdzame vriend, Hendrik Edeling.

Het liefdesspel was in *Sara Burgerhart* een duidelijk voorbeeld van het ‘verfranste gedrag’. De roman werd immers reeds in de proloog tegenover de Franse ‘prulliteratuur’ gesteld; ook het libertijns getinte liefdesspel vormde een tegenhanger van de oprechte, burgerlijke liefde ‘op z’n Hollands’. Bij dergelijke vergelijking plaatsten Wolff en Deken *Sara Burgerhart* midden in het discours waarin men zich tegen de gallofilie richtte – een verschijnsel dat aan het einde van de 18^e eeuw een reëel bezwaar voor de ontwikkeling van de puur Nederlandse zeden en gewoontes vormde. De gallofilie betekende naast de verfranste taal en klederdracht ook de manier waarop men over liefde sprak en liefde bedreef.

De liefde op z’n Frans verkreeg meteen een sentimentele teneur. De term ‘sentimenteel’ betekende dan ‘losbollig’, ‘gekunsteld’, ‘overdreven’, iets

meer dan in de puur literaire betekenis, waarbij de huilende, labiele minnaars op het kerkhof of in het bos naar voren kwamen. Op die manier gaven Wolff en Deken uiting aan hun afkeer tegenover Frankrijk – een houding die echter niet altijd (tenminste bij Wolff) consequent was. Men denke aan de ‘droefgeestige’ uitlatingen van Wolff aan het begin van haar literaire carrière of de pro-Franse ‘patriottische’ sympathieën die beide dames koesterden met als gevolg hun verbanning naar Frankrijk na de mislukking van de patriottische revolutie in 1788.

Een interessant voorbeeld van ‘sentimenteel gedrag’ in de roman was Hendrik Edeling. Zijn ‘sentimentalisme’ werd namelijk sterk genuanceerd door typisch Hollandse, burgerlijke kenmerken, zoals rechtschapenheid, koppigheid en vooral oprechte liefde die tegengesteld was aan het liber-tijnse liefdesspel van Sara en de schurk R. Bij de karaktertekening van zowel Hendrik als Sara zag men de veelzijdigheid, waardoor beide perso-nages aan natuurlijkheid wonnen. Onstuimigheid correspondeerde bij hen met beredeneerde kalmte en het vurig gevoel met zwaarmoedigheid.

Noten

- ¹ Zie daarvoor: Raphael, *The impartial spectator*.
- ² Dergelijke opvattingen vinden we bijvoorbeeld in de 19^e-eeuwse literatuurgeschiede-nissen met als voorbeeld Jeronimo de Vries’ *Proeve eener geschiedenis der Neder-duitsche dichtkunde* uit 1808–1809.
- ³ De term wordt ontleend aan Huizinga’s *Nederland’s geestesmerk*. Daaronder wordt de nationale cultuur van Nederland begrepen, waarvoor soberheid, gereformeerd geloof en moraal een dominante rol hebben gespeeld.
- ⁴ Voor de ‘morele heroriëntatie’ (ook de ‘morele herbewapening’ genoemd) zie o.a. Van Sas, *De metamorfose van Nederland*; Urbaniak, ‘De roman als wapen tegen Frankrijk’, 89–101; idem ‘Uczucie w służbie moralności’ [Gevoel in dienst van de moraal], 148–158.
- ⁵ Deze these bevestigen o.a. Buijnsters, Sara Burgerhart en de ontwikkeling van de Ne-derlandse roman *in de 18^e eeuw*; E. Krol, ‘Over ‘den Meridiaan des huisselyken levens’ in *Sara Burgerhart*’, 237–244; F. Dietz & L. Ponjee, ‘*Sara Burgerhart* als leeswijzer’, 79–97 en J. Urbaniak, ‘What do we learn from the characters of the novel *Sara Bur-gerhart*?’, 193–208.
- ⁶ Wolff & Deken, *Sara Burgerhart* (ed. T. Oosterhoff), 17. Het citaat werd overgenomen van de moderne hertaling van *Sara Burgerhart* door Tonnus Oosterhoff uit 2021. Naast deze hertaling maakte ik ook gebruik van de uitgave uit 1979 (geredigeerd door H. Postma-Stamperius).
- ⁷ Ibidem.

- ⁸ Wolff & Deken, *Sara Burgerhart* (ed. H. Postma-Stamperius, Bibliotheek der Nederlandse Letteren), 149.
- ⁹ Idem, *Sara Burgerhart* (ed. T. Oosterhoff), 20.
- ¹⁰ Idem, *Sara Burgerhart* (ed. H. Postma-Stamperius), 48.
- ¹¹ Steenbakkers, 'Spinoza en de liefde', 8.
- ¹² Over de spectators zie o.a.: Buijnsters, *Spectatoriale geschriften*; Sturkenboom, *Spectators van hartstocht*; idem, *Een verdeelde Verlichting*; Urbaniak, *Batalia o czlowieka Oświeceni* [Strijd om de verlichte mens]; Honings & Jensen, *Romantici en revolutionairen*.
- ¹³ *De Nederlandsche Spectator*, 89.
- ¹⁴ Wolff & Deken, *Sara Burgerhart* (ed. H. Postma-Stamperius), 97.
- ¹⁵ *Ibidem*, 109.
- ¹⁶ De Boer, 'Op de toppen van valsheid'.
- ¹⁷ Choderlos de Laclos, *Riskante relaties* (vert. door De Haan), *passim*.
- ¹⁸ Urbaniak, 'Holenderski Werter' [Nederlandse Werther], 603–607.
- ¹⁹ Bij Oosterhoff werd 'Jan G.' tot 'Jan C.' omgedoopt.
- ²⁰ Wolff & Deken, *Sara Burgerhart* (ed. T. Oosterhoff), 212.
- ²¹ Meijer, In tekst gevat: inleiding tot een kritiek van representatie, 21.
- ²² Wolff & Deken, *Sara Burgerhart* (ed. P. Buijnsters), 52–53.
- ²³ Watt, 'The naming of characters', 328.
- ²⁴ Wolff & Deken, *Sara Burgerhart* (ed. T. Oosterhoff), 311.
- ²⁵ *Ibidem*, 384.
- ²⁶ Bueler, *The Tested Woman Plot*, *passim*.
- ²⁷ Wolff & Deken, *Sara Burgerhart* (ed. T. Oosterhoff), 30.
- ²⁸ *Ibidem*, 35–37.
- ²⁹ *Ibidem*, 169–170.
- ³⁰ Over die tendens om de verdichting van *Sara Burgerhart* aan de werkelijkheid van Betje Wolff's leven te koppelen zie o.a. ten Brink, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*; Frijlink, *Elisabeth Wolff, geb. Bekker, en Agatha Deken en Dyserinck*, 'Van en over Betje Wolff', 40–41.
- ³¹ Buijnsters, *Wolff en Deken*, 23.
- ³² Meijer, In tekst gevat: inleiding tot een kritiek van representatie, 51–52.
- ³³ Wolff & Deken, *Sara Burgerhart* (ed. T. Oosterhoff), 367.
- ³⁴ *Ibidem*, 74.
- ³⁵ *Ibidem*, 276.
- ³⁶ Wolff & Deken, *Willem Leevend* (voorrede tot dl. V), XI.
- ³⁷ Honings & Jensen, *Romantici en revolutionairen*, 114.
- ³⁸ Buijnsters, *Tussen twee werelden*, 31.
- ³⁹ Wolff & Deken, *Sara Burgerhart* (ed. T. Oosterhoff), 181.
- ⁴⁰ Deze benaming komt slechts in de oorspronkelijke tekst van *Sara Burgerhart* voor (zie bijv. p. 750). Bij Postma-Stamperius en Oosterhoff is er sprake van 'papa'.
- ⁴¹ Wolff & Deken, *Sara Burgerhart* (ed. T. Oosterhoff), 255.
- ⁴² Wolff, *Bespiegelingen*, 148–149.

Bibliografie

- Bekker, E. – wed. ds. Wolff [= Wolff, E.] & Deken, A. *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart*. 1980. Geredigeerd door Petrus Buijnsters. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Boer, M. De. 2017. 'Op de toppen van valsheid.' *De Groene Amsterdammer*. 49 (<https://www.groene.nl/artikel/op-de-toppen-van-valsheid>). (laatst geraadpleegd op 29 augustus 2022).
- Brink, J. Ten. 1897. *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*. Amsterdam/Brussel: Elsevier.
- Bueler, L.E. 2001. *The Tested Woman Plot: Women's Choices, Men's Judgments and the Shaping of Stories*. Ohio State University Press: Columbus.
- Buijnsters, P. 1963. *Tussen twee werelden. Rhijnvis Feith als dichter van 'Het graf'*. Van Gorcum: Assen.
- Buijnsters, P. 1971. 'Sara Burgerhart en de ontwikkeling van de Nederlandse roman in de 18e eeuw.' (openbare les gehouden bij aanvaarding van het ambt van lector in de Nederlandse letterkunde van de 18e eeuw aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen op vrijdag 22 oktober 1971). Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Buijnsters, P. 1984. *Wolff en Deken*. Leiden: Nijhoff.
- Buijnsters, P. 1991. *Spectatoriale geschriften*. Utrecht: HES.
- Choderlos de Laclos, P. 2017. *Riskante relaties*. Vertaald door Martin de Haan. Amsterdam: Singel.
- Dietz, F. & Ponjee, L. 2013. 'Sara Burgerhart als leeswijzer: literaire socialisatie via lezende personages.' *Nederlandse letterkunde*. 18 (2): 79–100. <https://doi.org/10.5117/NEDLET2013.2.DIET>.
- Dyserink, J. 1884. 'Van en over Betje Wolff.' *De Gids*. 48 (dl. III): 40–41.
- Eyk, P. Van. 1755. *De Nederlandsche Spectator*. 7.
- Frijlink, H. 1862. *Elisabeth Wolff, geb. Bekker, en Agatha Deken: zoo uit hare geschriften als uit andere bescheiden geschetst*. Amsterdam: Frijlink.
- Honings, R. & Jensen, L. 2019. *Romantici en revolutionairen. Literatuur en schrijverschap in Nederland in de 18e en 19e eeuw*. Amsterdam: Prometheus.
- Huizinga, J. 1935. *Nederland's geestesmerk*. Leiden: Sijthoff.

- Krol, E. 1991. “Over “den Meridiaan des huisselyken levens” in Sara Burgerhart.’ *Spektator*. 20: 237–244.
- Maaïke Meijer, M. 2006. *In tekst gevat: inleiding tot een kritiek van representatie*. Amsterdam: University Press.
<https://doi.org/10.5117/9053568557>.
- Raphael, D. 2007. *The impartial spectator: Adam Smith’s moral philosophy*. Oxford [etc.]: Clarendon Press.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199213337.001.0001>.
- Sas, N. Van. 2004. *De metamorfose van Nederland: van oude orde naar moderniteit, 1750–1900*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
<https://doi.org/10.5117/9789053568408>.
- Steenbakkens, P. 2009. ‘Spinoza en de liefde’ (lezing op de Spinozadag van de Amsterdamse Spinoza Kring Paradiso, 22 november 2009) (https://amsterdamsespinozakring.nl/images/stories/pdf/lezing_steenbakkens_spinozadag_22-11-2009.pdf). (laatst geraadpleegd op 29 augustus 2022).
- Sturkenboom, D. 1998. *Spectators van hartstocht: sekse en emotionele cultuur in de achttiende eeuw*. Hilversum: Verloren.
- Sturkenboom, D. 2001. *Een verdeelde Verlichting: stemmen uit de spectators*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep.
- Urbaniak, J. 2015. ‘De roman als wapen tegen Frankrijk: Sara Burgerhart van Wolff en Deken en de strijd tegen de ‘gallofilie’.’ *Werkwinkel*. 10 (2): 89–101. <https://doi.org/10.1515/werk-2015-0013>.
- Urbaniak, J. 2016. *Batalia o człowieka oświecenia. XVIII-wieczne czasopiśmiennictwo holenderskie jako zwierciadło epoki* [De strijd om de verlichte mens. De 18e-eeuwse Nederlandse pers als spiegel van de verlichting]. Wrocław: Atut.
- Urbaniak, J. 2017. ‘What Do we Learn from the Characters of the Novel Sara Burgerhart? On the Transfer of Culture and Ideology in the Image of Fictional Characters at the End of the Eighteenth Century.’ Brems, E. & Réthelyi, O. & Kalmthout, T. Van (eds.), *Doing Double Dutch. The International Circulation of Literature from the Low Countries*. Leuven: Leuven University Press. 193–208.
<https://doi.org/10.2307/j.ctt21c4rzf.12>.
- Urbaniak, J. 2018. ‘Holenderski Werter i Sara o chłodnym sercu, czyli żar uczuć kontra dogmatyczny racjonalizm. Kilka uwag na temat charakteru holenderskiej powieści w drugiej połowie XVIII stulecia.’ [Nederlandse

- Werther en Sara met het koude hart of de emotionele vlam versus rationeel dogmatisme. Enkele opmerkingen over het karakter van de Nederlandse roman in de 2^e helft van de 18^e eeuw] Koch, J. & Oczko, P. (red.), *Widzę rzeki szerokie... Z dziejów dawnej literatury niderlandzkiej*. [Ik zie brede rivieren...Uit de geschiedenis van de Nederlandse literatuur] Poznań: Biblioteka Werkwinkel. 589–612.
- Urbaniak, J. 2021. 'Uczucie w służbie moralności. Kilka refleksji na temat bohaterów powieści niderlandzkiej końca XVIII wieku.' [Gevoel in dienst van de moraal. Enkele kanttekeningen over de personages van de Nederlandse romans aan het einde van de 18e eeuw] Kozłowska, J. & Chodźko, E. (red.), *Motywy miłości, kobiety i rodziny w wybranych dziedzinach nauki* [Motief van liefde, vrouw en gezin in enkele wetenschappelijke disciplines]. Lublin: Fundacja Tygiel. 148–158.
- Watt, I. 1949. 'The naming of characters in Defoe, Richardson, and Fielding.' *Review of English Studies*. 25: 322–338.
<https://doi.org/10.1093/res/os-XXV.100.322>.
- Wolff-Bekker, E. 1762. *Bespiegelingen over den staat der rechttheid: dichtmatig voorgesteld*. Hoorn: T. Tjallingius.
- Wolff, E. & Deken, A. 1979. *De historie van mejuffrouw Sara Burgerhart*. Geredigeerd door Hannemieke Postma-Stamperius. Amsterdam/Brussel: Elsevier.
- Wolff, E. & Deken, A. 2021. *De historie van mejuffrouw Sara Burgerhart*. Hertaald door Ton Oosterhoff. Groningen: Uitgeverij Kleine Uil.

Réka Bozzay

Het dagboek en alba amicorum van Sámuel Cseh-Szombathy

Abstract

In this paper I have analysed the itinerary of Sámuel Cseh-Szombathy, a former student of the Reformed College of Debrecen. After having finished his studies in Göttingen and Vienna, he started with a journey in 1790 through Southern German cities, the Dutch Republic, England and finally France. During his journey he wrote an itinerary where he made a record of his costs and what he as a medical doctor found interesting: hospitals, madhouses, natural history collections and of course the most important medical personalities of his time. My main questions are: How unique is this itinerary and how well does it fit in the Hungarian tradition of itineraries of the Early Modern Time?

Keywords: Sámuel Cseh-Szombathy, dagboek, album amicorum, studiereis

Hongaarse peregrini die onderweg waren naar de Lage Landen, hielden vaak dagboeken bij zich. Hierin vermeldden ze hun belevenissen, kosten en beschreven de bezienswaardigheden die ze onderweg zagen. Mijn onderzoek maakt deel uit van een groter project waarin wij van plan zijn om dagboeken van Hongaarse studenten die in de 18de eeuw in West-Europa studeerden met een inleiding en commentaren uit te geven. Het dagboek waarmee ik bezig ben en dat ik in mijn studie zal voorstellen wordt samen met twee alba amicorum¹ in de Bibliotheek van het Gereformeerd College in Debrecen bewaard. In mijn studie probeer ik erachter te komen in hoeverre dit dagboek uniek was en in hoeverre het de tradities van de Hongaarse reisbeschrijvingen volgde.

De eigenaar van het dagboek en van de twee alba amicorum was Sámuel Cseh-Szombathy. Wat zijn vroegere jaren betreft, zijn er grote onzekerheden. Onze kennis is gebaseerd op inschrijvingsregistraties en archiefdocumenten. Hij is geboren in Révkomárom (Komarno, tegenwoordig in Slowakije). Volgens zijn inschrijving in Göttingen is hij op 4 september 1757 geboren,² maar volgens zijn aansluiting bij de vrijmetselaarsloge Augusta zum goldenen Zirkel zou hij op 10 september 1763 geboren zijn.³ Hij liep school in Komárom⁴ en misschien ook in Pozsony (Bratislava, tegenwoordig in Slowakije).⁵ In Debrecen begon hij zijn studie in de bovenbouw van het Gereformeerd College op 25 april 1776. Volgens de inschrijvingsregistratie, waarin soms ook de afstudeerdatum vermeld staat, verliet hij het College in oktober 1783.⁶ Toch bleek deze datum ook niet correct te zijn, omdat hij op 24 april 1786 een brief stuurde aan de superintendent (bisschop), waarin hij om een testimonium (een getuigschrift) vroeg, waarmee hij aan de universiteit van Pest rechten kon studeren en later in het buitenland verder kon gaan.⁷ Of hij zich in Pest liet inschrijven, weten we niet precies, volgens de vakliteratuur werd hij daar wel ingeschreven.⁸ Dit lijkt echter heel onwaarschijnlijk te zijn, omdat hij al op 18 oktober 1786 (maar enkele maanden later dus, nadat hij om een testimonium had gevraagd) begon met zijn studie geneeskunde in Göttingen.⁹

Over zijn studie in Göttingen weten we weinig, maar op grond van zijn album amicorum is zijn beweging door Duitsland te achterhalen. Hij verbleef in Braunschweig en Wolfenbüttel tussen 15 en 18 april 1789,¹⁰ van hieruit reisde hij via Helmstedt¹¹ naar Berlijn, waar hij tussen 23 en 30 april een week doorbracht.¹² Op 1 mei was hij in Potsdam,¹³ op 4 en 5 mei in Halle¹⁴ en op 7 en 8 mei in Leipzig.¹⁵

Tijdens zijn studie in Göttingen sloot hij zich aan bij de vrijmetselaarsloge Augusta zum goldenen Zirkel, waar hij op 1 april 1789 leerling, op 7 oktober gezel en acht dagen later meester werd.¹⁶ Kort daarna verliet hij Göttingen, op 17 oktober was hij al in Jena,¹⁷ op 22 oktober in Dresden¹⁸ en op 29 oktober in Praag.¹⁹ Nog in hetzelfde jaar werd hij in Wenen ingeschreven,²⁰ maar op welke dag, is niet bekend. In zijn album amicorum is er een inscriptie op 24 januari 1790 in Wenen,²¹ en in juli 1790 behaalde hij de doctorsgraad.²² Hij verbleef nog enkele maanden in Wenen, waar hij het Collegium Medico-Chirurgiam Josephinum bezocht.²³ Uit deze periode zijn nog twee inschrijvingen in zijn album amicorum bekend: één van Carl Wilhelm Hilchenbach, de eerste predikant van de gereformeerde gemeente in Wenen op 27 september²⁴ en een andere van Jacob von Staudenheim op 5 oktober,²⁵ die later de lijfarts van de zoon van Napoleon Bonaparte werd.

Op zijn laatste dagen in Wenen, op 26 december 1790 begon hij met zijn dagboek, dat in vele opzichten uniek is. Het is geschreven in het Duits, aangevuld met Latijns-, Hongaars- en Franstalige delen. Dit is (enigszins) verrassend omdat Cseh-Szombathy Hongaarstalig was, de taal van het onderwijs toen in Hongarije Latijn was, hoewel in de jaren 80 van de 18de eeuw Duits al gedoceed werd in Debrecen. Hij studeerde in Göttingen en in Wenen, waar hij ook de taal kon oefenen, bovendien werd hij ook lid van een vrijmetselaarsloge in Göttingen en daar werd sowieso Duits gesproken.²⁶

Een ander uniek verschijnsel is het doel van het dagboek. De in Hongarije bewaarde dagboeken van peregrini beginnen meestal na de afsluiting van de studie thuis en beschrijven de route naar de universiteiten en het verblijf aldaar. Dit dagboek begint echter pas na de afsluiting van de buitenlandse studie, wanneer Cseh-Szombathy een soort van stage begint te lopen in het buitenland en nergens meer werd geïmmatriculeerd. Op grond van de vakliteratuur²⁷ dacht men lang dat Cseh-Szombathy in Utrecht ingeschreven was in juni-juli 1791. Dit gegeven is gebaseerd op het werk van Lajos Segesváry over de Hongaren die in Utrecht studeerden.²⁸ Segesváry dacht juist op grond van het dagboek van Cseh-Szombathy dat hij student was in Utrecht, maar zijn naam staat nergens vermeld in de universitaire documenten. Uit het dagboek bleek, dat Cseh-Szombathy een lange tijd in Utrecht doorbracht maar daar niet meer studeerde. Hij bezocht als geïnteresseerde collega en niet meer als student de bekendste professoren van zijn tijd.

Een derde unicum van het dagboek is, dat het uit twee delen bestaat: een kostenrekening en een beschrijvend deel. Over de reis hebben we vooral kwantitatieve informatie, want Cseh-Szombathy heeft zijn uitgaven heel nauwkeurig vermeld in het dagboek. Dit is op zich niet bijzonder want dergelijke kostenrekeningen zijn bekend uit de 18de eeuw.²⁹ Het interessante is dat over de reis zelf de enige bron de kostenrekening is. Op grond daarvan weten we waar en hoe lang hij overal verbleef. Het andere deel van het dagboek bevat echter alleen beschrijvingen over zieken-, dol-, wees- en rasphuizen, botanische tuinen, musea, operaties en ziektes, kennismakingen met beroemde professoren en natuurwetenschappers, etc. Over plaatselijke gasthuizen, eten en drank weten we alleen iets uit de kostenrekeningen. Bezienswaardigheden van steden hoorden niet bij zijn medisch-natuurwetenschappelijke belangstelling, hierover schreef hij alleen tijdens zijn verblijf in Nederland. In Haarlem beschreef hij de boeken en het beeld van Coster, de vermoedelijk eerste Nederlandse drukker.³⁰ In Den Haag

zag hij mooie grafstenen,³¹ in Delft bezocht hij het graf van de prinsen van Oranje en de grafsteen van Grotius in de Nieuwe Kerk, verder vond hij de grafstenen van de Oude Kerk ook mooi. In Rotterdam zag hij publieke gebouwen en het levensgrote metalen beeld van Erasmus.³² Alleen maar over Hellevoetsluis maakt hij een korte beschrijving. Hier vermeldt hij dat de stad uit één kleine straat bestaat, en dat het een mooie, goed versterkte stad is.³³ Het lijkt alsof hij de “voorschriften”³⁴ van de apodemische literatuur die sinds de 16de eeuw ook door Hongaarse reizigers nauwkeurig werd gevolgd, niet kende of bewust buiten beschouwing liet. Maar vanuit zijn kostenbeschrijving is het duidelijk dat hij zich van de verwachtingen tegenover de hoogopgeleide reizigers bewust was. We weten waar hij naartoe reisde, wat hij at en dronk en wat hij bezocht, maar deze gegevens verschijnen alleen als kosten, en er zijn geen verdere vermeldingen van de kwaliteit van het eten en de drank, van plaatselijke gewoontes, kleren, en gedrag. Hij beschrijft alleen zijn kennismaking met mensen die hij vanwege zijn natuurwetenschappelijke interesse belangrijk vond, alle andere mensen (waarden, dienaren, bagagedragers, etc.) komen alleen in de kostenrekeningen voor.

In de laatste decennia van de 18de eeuw raakte de theorie van reizen en presentatieprocedure van de door reizen opgedane kennis in een crisis. De redenen hiervoor waren de differentiatie van wetenschappelijke disciplines, ontwikkeling van hoogopgeleide-wetenschappelijke lezers, en de belangstelling voor technisch-statistische gegevensverzamelingen, die uit de bestuurspraktijk van de verlichting resulteerden. Deze situatie leidde tot nieuwe pogingen, om de uiteenlopende eisen te vervullen. Er werden vraaglijsten samengesteld, en men probeerde branche-specifieke kennis op te doen en in detail te beschrijven. In de reisbeschrijvingen werden tabellen en technische tekeningen opgenomen.³⁵

Deze soort van reisbeschrijving is in de Hongaarse vakliteratuur niet onbekend, maar er werd veel minder aandacht aan besteed dan aan de berichten over de peregrinatio academica. György Kurucz houdt zich in meerdere werken bezig met de reis van twee docenten van het Hongaarse landbouwcollege Georgikon, Pál Gerics en József Lehrmann. Beide reisden in opdracht van graaf László Festetics door Europa in het begin van de 19de eeuw. Vanuit verschillende landen stuurden ze op grond van de instructies, die ze van de graaf hadden gekregen, berichten in het Hongaars en in het Duits.³⁶ Kurucz noemde hun reis een “technologische reis”, zijn belangrijkste doel was om een breed netwerk van kennissen uit te bouwen en landbouwkundige praktijken te observeren en te beschrijven.³⁷ Kurucz be-

nadrukt dat eind 18de eeuw een nieuwe benadering van de reisbeschrijvingen is verschenen: de belangstelling voor het opdoen van kennis, vooral die van technologische aard. De punten van observatie werden door Friedrich Christoph Nicolai, een redacteur uit Berlijn, neergelegd, toen hij door Duitse en Zwitserse gebieden reisde. Nicolai beklemtoonde de aspecten van voorbereiding op de reis en bruikbaarheid van gekregen informatie.³⁸

In het geval van Cseh-Szombathy weten we niet of hij in opdracht van iemand anders op reis ging, maar tijdens zijn reis stuurde hij wel regelmatig brieven naar Pest (misschien naar zijn broer). Deze brieven zijn echter niet bewaard gebleven. We weten dus niet wie de geadresseerde was. Uit zijn dagboek blijkt dat hij naar de kennis met wetenschappers van zijn tijd streefde. Vooral in Duitsland bezocht hij veel professoren, waarschijnlijk mede dankzij zijn talenkennis. Maar ook in Nederland kon hij contacten sluiten met plaatselijke wetenschappers. Zijn reis stond in het teken van “Nützlichkeit”, en in zijn dagboek komen vooral opmerkingen voor die in verband met zijn toekomstige carrière nuttig zijn.

In de kostenrekeningen noteert hij zijn uitgaven altijd in de plaatselijke valuta: in Oostenrijk en in Duitsland in forint en kruiser, in Nederland in gulden, stuiver en duit, en in Engeland in guinea, shilling en pence. Het was niet ongebruikelijk dat studenten een grotere som contant geld met zich meenamen omdat men tijdens de reis voor het eten, de accommodatie en andere kosten moest betalen, maar degenen, die langer (soms jarenlang) in het buitenland verbleven, kregen het geld van kooplui door wisselbrieven uitbetaald.³⁹ In de kostenrekeningen van Cseh-Szombathy werd nergens vermeld dat hij geld kreeg van iemand, maar aan het eind van zijn verblijf in Nederland had hij toch meer geld dan voorheen.⁴⁰ Een andere interessante vraag is, waar hij zijn geld vandaan gehaald had. Hij had namelijk al jaren met zijn studie in het buitenland (Göttingen en Wenen) doorgebracht, wat al op zich heel duur was, toch had hij geld om binnen een half jaar na de afsluiting van zijn studie in Wenen, opnieuw op reis te gaan.

Hij begon zijn reis op 26 december 1790 in Wenen.⁴¹ Een groot deel van de route legde hij af met postkoetsen. Na zijn vertrek was hij al binnen drie dagen in Beieren.⁴² Vijf maanden bracht hij in verschillende Duitse steden door. Hij verbleef wat langer in Erlangen,⁴³ Bamberg,⁴⁴ Frankfurt am Main en Mainz.⁴⁵ Met een schip op de Rijn voer hij naar Keulen,⁴⁶ van hieruit reisde hij met een postkoets naar Nijmegen en later naar Utrecht. Hier bracht hij anderhalve maand door.⁴⁷ Begin juli maakte hij een reis door Leiden, Leidschendam, Den Haag, Delft, Rotterdam, Gouda en Haarlem, op 20 juli vestigde hij zich in Amsterdam⁴⁸ en van hieruit reisde hij naar

Haarlingen, Franeker en op de terugweg naar Haarlem, Leiden, Den Haag en Rotterdam, ten slotte nam hij het schip vanuit Hellevoetsluis⁴⁹ naar Engeland. Hij kwam in Harwich aan⁵⁰ en op de volgende dag was hij al in Londen. De volgende maanden bracht hij in Londen door en hier hield zijn dagboek op 19 januari op.⁵¹ Vanuit zijn album amicorum weten we echter dat hij op 30 juli 1792 in Parijs was.⁵² Misschien was hij nog van plan verdere kosten te vermelden, omdat het beschrijvende deel van zijn dagboek pas op pagina 53 begint.

De gekozen route laat ook goed zien dat de reis van Cseh-Szombathy een praktisch doel had. Totdat hij Engeland bereikte, verbleef hij maximaal enkele weken in een stad. De gemeenten waar hij langer verbleef waren met vervoermiddelen op het vasteland te bereiken, daarom koos hij voor een postkoets in plaats van een schip. Maar als hij gelegenheid had om met het schip te varen, maakte hij er graag gebruik van en voer vanuit Mainz naar Mannheim⁵³ en later tot Keulen op schip.⁵⁴

Als men zijn kostenbeschrijving bekijkt, ziet men dat hij zijn geld tot Regensburg, in de stad waar hij voor het eerst langer verbleef, alleen voor de reis, het eten en de accommodatie uitgaf, hij vermeldt maar één keer dat hij geld uitgaf om zich te scheren.⁵⁵ We weten dat hij brood at en bier en koffie dronk. In Nürnberg bracht hij ook enkele dagen door, naast zijn uitgaven voor het eten en de accommodatie noteerde hij ook zijn uitgaven bij de kapper.⁵⁶ Dergelijke kosten lezen we ook in het dagboek van de Zevenburgse aristocraat, József Teleki,⁵⁷ maar de financiële bronnen van Cseh-Szombathy waren veel beperkter dan die van een aristocraat. Toch wilde hij ook een goede indruk maken, daarom liet hij soms nieuwe kleren maken, liet zich scheren en poederde zijn haar.⁵⁸ Hij liet ook zijn kleren wassen.⁵⁹ In Erlangen bracht hij langere tijd door, hier kocht hij handschoenen, betaalde een smid, een uurwerkmaker en een schoenmaker.⁶⁰ Hier leerde hij ook Frans en kocht de eerste keer tabak en een krant.⁶¹ In Bamberg verbleef hij ook enkele dagen, en dronk koffie, kocht tabak en een pijp.⁶² In Würzburg ging hij ook naar een concert, betaalde voor verschillende stoffen waarvan hij een vest en een broek liet maken. Verder kocht hij zijden kousen en laarzen.⁶³ In Nederland liet hij ook een jas maken en kocht stof voor een nachtjapon, die hij ook liet naaien.⁶⁴ Tijdens zijn verblijf in Leiden en in Den Haag ging hij bijna elke dag naar de kapper. Hij wilde misschien bij het elitegezelschap dat hij hier leerde kennen een goede indruk maken.⁶⁵ Pas in Nederland begon hij ook lekkernijen te eten, in zijn rekeningen lezen we over aardbeien, suiker en chocolade⁶⁶ en begon hij ook Nederlands te leren, wat hij ook in zijn rekeningen vermeldt.⁶⁷ In

Nederland en in Engeland reisde hij veel, hij bezocht de omgeving van Londen en de bezienswaardigheden aldaar, en ging ook naar het theater.⁶⁸

Uit zijn kostenrekeningen blijkt dat hij continu brieven verstuurde. Hij stuurde brieven naar Pest (waarschijnlijk aan zijn broer József, die ook arts was en vroeger ook in het buitenland studeerde) en ontving brieven van daar.⁶⁹ Maar hij schreef ook aan mensen in Duitse steden, waar hij al was en waar hij van plan was om naartoe te gaan. Met wie hij precies correspondeerde is echter niet bekend.

Hij was tijdens zijn reis op het continent gezond, in Würzburg⁷⁰ en in Nederland⁷¹ moest telkens een van zijn tanden getrokken worden, hij moest in Würzburg zelfs voor een verpleegkundige betalen. In Engeland was hij echter vanaf het midden van november altijd ziek en moest heel vaak medicijnen kopen.⁷²

Omdat hij heel gedetailleerd over zijn kosten schreef, is het interessant om te kijken hoe duur zijn reis was. Hiervoor is het handig om de toenmalige salarissen te bekijken, wier waarden in zilver worden vermeld. De periode die in de gebruikte vakliteratuur wordt vermeld, komt niet helemaal overeen met de periode van de reis van Cseh-Szombathy, maar verwijst naar een bredere periode van de laatste decennia van de 18de eeuw. Als we de salarissen van Europa in het laatste kwartaal van de 18de eeuw vergelijken, dan zien we dat bouwvakarbeiders in Augsburg 2,42 gram zilver en in Wenen 2,92 gram zilver per dag verdienden. In de provincie Holland echter, verdiende men 8,65 gram zilver, en in Londen 11,6 gram zilver per dag.⁷³ Het is dus duidelijk, dat de inkomsten in Oostenrijk en in Zuid-Duitsland vergelijkbaar, maar veel lager waren dan in Holland of in Engeland. Cseh-Szombathy kon dus zien dat hij vanuit een gebied met lagere inkomsten naar een gebied van hogere inkomsten reisde.⁷⁴

Als we de prijzen van tarwe vergelijken, dat het basisingrediënt van brood was, zien we dat men in Wenen voor tarwe 51,4 gram zilver per hectoliter betaalde, in Holland 87,5 gram zilver en in Engeland 113,2 gram zilver. Voor rogge moest men in Augsburg 40,9 gram zilver per hectoliter, in Holland echter 57,5 gram zilver per hectoliter betalen.⁷⁵ Men kan hier dus heel duidelijk de stijging van de prijs zien als men vanuit Centraal-Europa naar Noordwest-Europa reisde.

Het is ook interessant te bekijken hoeveel geld hij uitgaf in vergelijking met de plaatselijke prijzen en salarissen. In veel gevallen hebben we geen exacte informatie over een bepaald jaar of een bepaalde stad, maar we kunnen grotere perioden en geografische eenheden bekijken. In Zuid-Duitse gebieden was de valuta Rijnse gulden, die in 1801 168 denar, 15 batzen,

respectievelijk 60 kruiser waard was.⁷⁶ Eén kruiser was dus 2,8 denar waard.⁷⁷ In Augsburg verdienden opperlieden dagelijks (voor 9 uur werk) in 1791 en in 1792 105 denar in de zomer en 91 denar in de winter, dat 37,5 respectievelijk 32,5 kruiser uitmaakte.⁷⁸ Een onopgeleide bouwvakker-assistent verdiende echter alleen 52,5 denar (18,75 kruiser) in de zomer.⁷⁹ In Würzburg was het salaris van een onopgeleide werker in een steengroeve per dag 33,2–45 denar (11,9–16 kruiser).⁸⁰ Cseh-Szombathy betaalde voor accommodatie en het eten 1 gulden en 6 kruiser⁸¹ dat dus 66 kruiser maakte. Zijn dagelijkse kosten bedroegen dus ongeveer twee keer zo veel als het dagelijkse salaris van een opperman.

Vanuit Zuid-Duitsland reisde Cseh-Szombathy verder naar Nederland. Hoe duur was Nederland? Men kan ook hier de plaatselijke prijzen in samenhang met de plaatselijke salarissen bekijken. Helaas kunnen de prijzen niet in elke stad waar Cseh-Szombathy verbleef met de plaatselijke salarissen vergeleken worden, maar volgens de vakliteratuur waren de salarissen hoger in de geurbaniseerde westelijke delen van Nederland dan in het rurale oosten. De gebruikte valuta waren gulden, die 20 stuiver en 80 duit waard waren.⁸² In Alkmaar verdienden opperlieden 18 stuiver per dag, terwijl timmerbazen 28 stuiver verdienden.⁸³ Een kilogram roggenbrood kostte in Leiden 11,5 stuiver in 1790.⁸⁴ Cseh-Szombathy moest in Amsterdam voor wijn en brood 15 stuiver,⁸⁵ een andere keer alleen voor wijn 1 gulden en 8 stuiver betalen.⁸⁶ In Utrecht kostte zijn accommodatie 6 gulden voor 6 weken,⁸⁷ terwijl hij in Amsterdam 11 gulden en 18 stuiver voor tien dagen betaalde.⁸⁸ Men kan dus zien dat er ook tussen de grotere steden aanzienlijke prijsverschillen waren.

Over het eten schrijft hij weinig, hij vermeldt alleen brood, boter en karnemelk, maar hij schrijft niets over aardappelen, hoewel de aardappel aan het eind van de 18de eeuw steeds meer terrein won ten opzichte van graan.⁸⁹ We weten niet wat voor brood Cseh-Szombathy at, maar de tarweconsumptie was aan het einde van de 18de eeuw heel aanzienlijk, vooral in de steden (61,4%), maar ook op het platteland (49,5%). Tarwe is het belangrijkste graan gevolgd door rogge en boekweit.⁹⁰ Men at vooral varkensvlees en minder rundvlees, dus waarschijnlijk volgde ook Cseh-Szombathy deze gewoonte. Men at vanwege de hoge calorie-inhoud ook veel boter, ongeveer 40 gram per dag in Holland.⁹¹ Een deel van de boter was geïmporteerd omdat men een aanzienlijk deel van de melk in Holland tot kaas verwerkte.⁹²

Vanuit Hellevoetsluis voer Cseh-Szombathy naar Harwich en van daaruit naar Londen. Hij was in de tijd van de industriële revolutie in Enge-

land. De groei van de salarissen is juist in de jaren 90 van de 18de eeuw te zien, wanneer Cseh-Szombathy in Engeland verbleef. Binnen Engeland waren Londen en zijn omgeving de duurste gebieden, dit kunnen we ook in de uitgaven van Cseh-Szombathy zien. Maar ook de salarissen waren hier het hoogst. Vanuit het dagboek van Cseh-Szombathy weten we dat hij in de buurt van Londen uitstapjes maakte, maar of hij ook verder reisde, blijkt niet uit zijn dagboek. Vanwege deze redenen heb ik mijn analyse tot de prijzen en salarissen van Londen en zijn omgeving beperkt. Zoals in andere gebieden worden ook hier de prijzen en ook de uitgaven van Cseh-Szombathy in samenhang met de salarissen onderzocht. Hulpwerkers van Westminster Abbey verdienden 1 shilling en 8 penny in de 18de eeuw. Als men het gemiddelde van alle soorten van hulpwerkers neemt dan was het salaris van een werker 2 shilling⁹³ voor 10 uur werk per dag⁹⁴ in de tijd van de reis van Cseh-Szombathy. Bouwvakkers verdienden al veel meer, van 1718 tot het eind van de jaren 70 gemiddeld 3 shilling, in de tijd van Cseh-Szombathy kregen ze zelfs 3 shilling en 2 penny per dag.⁹⁵ Voor een zeskoppig gezin was de prijs van tarwe 8 penny in de periode van 1780–1790. Men kan dus zien dat een hulpwerker een derde en een opgeleide bouwvakker een vijfde van zijn salaris aan tarwe uitgaf.⁹⁶ Vanuit het dagboek van Cseh-Szombathy weten we echter heel weinig over zijn uitgaven aan het eten, hij noteerde namelijk een keer dat hij 2,5 penny aan fruit uitgaf. Hij noteerde echter heel nauwkeurig hoeveel geld hij voor medicijn en wijn betaalde. Deze producten waren niet goedkoop, vanaf november moest hij dagelijks 3-4 shilling ervoor betalen, dus het dagelijkse loon van een arbeider.

Bijzonder interessant is dat hij voor wassen, dat helemaal geen opleiding vergde, 13 shilling en 7 penny betaalde. Wassen was een opdracht van vrouwen, de salarissen van vrouwen en kinderen waren ver beneden de salarissen van mannen.⁹⁷ Toch kan een verklaring voor de hoge prijs zijn, dat men in de accommodatie waste, dus deze prijs bevatte misschien ook de kosten van de accommodatie.⁹⁸ Cseh-Szombathy maakte meerdere uitstapjes die 1 shilling en 2-3 penny kostten. Een aanzienlijke uitgave was een paar zijden kousen, waar hij 14 shilling voor betaalde.⁹⁹

Het beschrijvende deel van het dagboek bevat informatie over bezochte instellingen en personen. Irén Rab heeft de Duitse universitaire en stedelijke ziekenhuizen en artsen al in twee studies voorgesteld.¹⁰⁰ Hier zal ik alleen over Nederland gedetailleerd schrijven. In Nijmegen bezocht Cseh-Szombathy het plaatselijke militaire ziekenhuis. Hier waren troepen uit Ansbach (Midden-Franken) gestationeerd, en hier maakte hij kennis met hun dokter, meneer Kramer, die stedelijke arts bij de Brandenburgsch-Ans-

bachse medisch raad¹⁰¹ en misschien een lid van de Ansbachse Cramerartsendynastie was.¹⁰² Van hieruit reisde Cseh-Szombathy verder naar Utrecht waar hij met de medische professoren vader en zoon Van Geuns, de arts Luchtmans, de scheikundige Nahuys, de kerkhistoricus Brown, de historicus Saxius en de wiskundige Hennert kennis maakte.¹⁰³ Van hen is vooral Nahuys belangrijk, die een van de eerste Nederlandse volgers van Lavoisier was,¹⁰⁴ en Hennert, die als wis- en natuurkundige de banen van kometen en planeten vaststelde.¹⁰⁵ In Utrecht bezocht hij nog de natuurkundige verzameling van de filosoof Johannes Theodorus Rossijn.¹⁰⁶ Vanuit Utrecht reisde hij naar Amsterdam. Hier was toen nog geen universiteit, maar alleen een schola illustre. De professor van anatomie en chirurgie sinds 1771,¹⁰⁷ Andreas Bonn, liet Cseh-Szombathy de beenderenverzameling van Jacobus Hovius in het Theatrum Anatomicum zien.¹⁰⁸ In Amsterdam bezocht Cseh-Szombathy ook twee gasthuizen: het Binnengasthuis en het Pesthuis. Hij schreef heel kritisch over het laatste, waar veel mensen op een kleine plek moesten leven, maar het Binnengasthuis vond hij ruim, bekwaam, maar met de verzorging van de patiënten was hij niet tevreden.¹⁰⁹ Het eerste ziekenhuis werd rond 1350 in Amsterdam gebouwd toen de opdracht van de kerk in de verzorging van de armen door de stad werd overgenomen. Eind 17de eeuw werden de gasthuizen Sint-Pieter en Onze-Lieve-Vrouw samengevoegd en de door de Reformatie vrijgemaakte kloosters konden de zieken opnemen.¹¹⁰ Men begon na de grote pestepidemie van 1616–1617 met de bouw van het pesthuis in 1630.¹¹¹ Cseh-Szombathy bezocht ook een weeshuis en ook een dolhuis, waar hij de kamers klein en vuil vond.¹¹² In Amsterdam maakte hij kennis met de botanicus van de illustre school Nikolaas Laurens Burman die eerder ook bij Linnaeus studeerde,¹¹³ en ook met Duitse artsen Johannes Konrad Gruelman, Johann Carl Krauss, Antonius Stadius Müller en met twee Nederlandse medische professoren Christiaan Paulus Schacht en Stephanus van Geuns.¹¹⁴

In Haarlem bezocht hij het Teylers Museum, waar hij over de Teylserse machine schreef. Deze machine was een elektrische generator, die door de directeur van het museum, Martin van Marum werd ontworpen en door de in Nederland wonende Engelsman, John Cuthbertson werd gebouwd.¹¹⁵ In het museum was er ook een groot natuurhistorisch kabinet dat ook in het dagboek werd vermeld. In Haarlem bekeek Cseh-Szombathy de boeken die in het gemeentehuis waren tentoongesteld. Hij reisde verder naar Friesland, en merkte op dat de universiteit van Franeker al aan het vervallen was. Hier noemde hij alleen één professor, de botanicus Ypey.¹¹⁶ In Lankum, niet ver

van Franeker, bezocht hij Adriaan Gilles Camper en zijn naturaliënkabinet.¹¹⁷ Campers vader, Petrus Camper (1722–1789), de beroemde natuurwetenschapper en arts, hield zich vooral bezig met waterzoogdieren, en Adriaan Camper interesseerde zich voor mineralen, en deed onderzoek in Frankrijk en Italië tijdens het beklimmen van de Mont Blanc.¹¹⁸ Cseh-Szombathy noteerde in zijn dagboek dat hij ook boeken van Petrus Camper als cadeau kreeg, misschien was één van deze boeken een werk over walvissen, dat door Adriaan Gilles werd uitgegeven.¹¹⁹

Van hieruit ging hij naar Leiden waar hij de bibliotheek van Eduard Sandifort bezocht,¹²⁰ Hij was niet alleen arts, maar ook de leraar van de latere koning Willem I. Op verzoek van de curatoren van de universiteit maakte hij een beschrijving van het anatomisch museum met illustraties. Dit tweedelig werk verscheen in 1792 (*Museum Anatomicum Acad. Lugduno-Batavae*).¹²¹ Bernard Sigfried Albinus, professor der anatomie maakte tijdens zijn werk veel preparaten¹²² waar ook Cseh-Szombathy over schreef. Verder werden de hortus botanicus en een dolhuis in het dagboek vermeld. Het dolhuis kon het Caecilia gasthuis geweest zijn dat in 1596 in het voormalige Caecilia klooster werd gesticht en oorspronkelijk functioneerde als pest- en dolhuis, maar vanaf de 18de eeuw alleen als dolhuis.¹²³ Cseh-Szombathy maakte kennis met Christiaan Hendrik Damen, hoogleraar in de wiskunde, de krijgs- en burgerlijke bouwkunde en de waterweegkunde en David Ruhnkenius, professor van de geschiedenis en welsprekendheid.¹²⁴

In Den Haag zag hij de mineralenverzameling van Evert Jan Thomassen A Theussink¹²⁵ die in Harderwijk en Leiden studeerde en later in Den Haag en ook aan de universiteit van Franeker werkte. Verder zag Cseh-Szombathy ook de dierenpreparaten van de stadhouder.¹²⁶ In Den Haag maakte hij kennis met een Zwitserse militaire chirurg Balthasar Zwinglius en ook met een plaatselijke arts H. Dammen. Van de eerste is er geen informatie, van de laatste is een werk bekend: *Heelkundige waarnemingen aangaande de gevallen, bekend onder den naam van Tumores Cystici*.¹²⁷ In deze stad zag hij ook een schaambeenoperatie¹²⁸ en in Delft liet Abraham Stipriaan Luiscius hem de resultaten van een gynaecologische operatie zien. Luiscius studeerde en promoveerde in Leiden, later werkte hij in Delft als arts. Samen met de Amsterdamse arts A. Bondt schreef hij een werk over de menselijke en dierlijke moedermelk, dat door de Koninklijke Maatschappij der Geneeskunst te Parijs met goud werd bekroond. Samen met drie andere artsen gaf hij er het Geneeskundig Magazijn uit, en was ook uitvinder van een bathometer. Hij verkreeg verschillende prijzen van

Nederlandse wetenschappelijke maatschappijen, en was ook als vertaler werkzaam.¹²⁹ In Delft, Rotterdam en Hellevoetsluis bezocht hij al bezienswaardigheden. En van hieruit reisde hij verder naar Engeland, waar hij helaas geen mensen meer noemde in zijn dagboek. In zijn album amicorum zijn er echter nog 8 namen vermeld.¹³⁰

Conclusie

Sámuel Cseh-Szombathy, de getalenteerde student van het Gereformeerd College te Debrecen, ging na afronding van zijn studie thuis op reis. Tweeënhalf jaar na het afstuderen in Debrecen wilde hij rechten studeren in Pest en daarna naar het buitenland gaan. Van zijn studie rechten zijn er geen bewijzen overgebleven, maar in Göttingen studeerde hij geneeskunde. Van zijn studiereis weten we weinig, hij sloot zich bij een vrijmetselaarlogge aan en op grond van zijn alba amicorum kunnen we zijn beweging doorheen Duitse steden en zijn netwerk vaststellen.

Na zijn thuiskomst behaalde hij de doctortitel in Wenen, en misschien begon hij met een soort van stage aldaar. In december 1790 begon hij weer met een reis. Tijdens deze reis hield hij al een dagboek bij zich, waarin hij zijn reisstations, alledaagse belevenissen en kosten vermeldde.

Aan het eind van mijn verhaal probeer ik mijn vragen te beantwoorden: Wat maakte dit dagboek uniek en in hoeverre volgde het de Hongaarse tradities van studentendagboeken?

Het dagboek werd pas na de afronding van de “klassieke” peregrinatio academica geschreven en dit was buitengewoon. Wat we hier zien is meer een soort van stage, dan een echte studiereis. De auteur merkt alleen kennissen of personen op, die voor zijn toekomstige baan als arts belangrijk zijn, kennissen, vrienden die belangrijke punten van andere reisdagboeken zijn, komen hier niet aan bod. Alleen operaties en ziekenhuizen golden voor de auteur als “bezienswaardigheden”, deze gebeurtenissen hebben hem op zijn toekomstige loopbaan voorbereid. Over steden, gebouwen etc.¹³¹ staat weinig in het dagboek. Hij schreef in het Duits, hoewel in die tijd dagboeken in het Latijn of in het Hongaars werden geschreven.

Op het eerste zicht schijnt zijn “peregrinatio technologica” bijzonder te zijn, maar hij past als het ware goed in de reeks van reizen voor de “Nützlichkeit” van de 18de eeuw. Over dit soort reizen schreven al Duitse reizigers van de 18de eeuw, en later Hongaren, de docenten van de Georgikon

in de 19de eeuw. Cseh-Szombathy hoorde waarschijnlijk bij de eerste Hongaren die de principes van “Nützlichkeit” volgden in hun reisbeschrijving.

Wat het kwantitatieve deel van het dagboek betreft, volgt Cseh-Szombathy echter de Hongaars-Europese traditie van de 18de eeuw. Toen werden dagboeken al van kostenrekeningen voorzien. Ook onze auteur volgde deze traditie omdat hij een duidelijk overzicht van zijn kosten geeft zoals bijvoorbeeld József en Mihály Teleki enkele decennia eerder.

Noten

- ¹ Cseh-Szombathy naplója R695; Album amicorum R693, R 694.
- ² Tar, *Magyarországi diákok németországi*, 118. nr. 716.
- ³ Futaky, *Göttinga*, 162.
- ⁴ Tar, *Magyarországi diákok németországi*, 118. o. nr. 716.
- ⁵ Er is geen bewijs dat hij in het Evangelisch Liceum werd ingeschreven.
- ⁶ Szabadi (eds.), *Intézménytörténeti források*, 579. nr. 9241.
- ⁷ Tiszántúli Református Egyházkerület Levélára [verder TtREL] I. 1. p. Főiskolai tanács iratai 3. d. Debreceni főiskolára vonatkozó iratok 1753–1895.
- ⁸ Rab, *Hungarus-tudat és diákmentalitás*, 58.
- ⁹ Tar, *Magyarországi diákok németországi*, 118, nr. 716.
- ¹⁰ Album amicorum R 694, 74r, 36r., Wolfenbüttel: 39r.
- ¹¹ Album amicorum R 694, 57r.
- ¹² Album amicorum R 694, 17r, 32r.
- ¹³ Album amicorum R 694, 8r.
- ¹⁴ Album amicorum R 694, 26r., 25r.
- ¹⁵ Album amicorum R 694, 29r, 27r.
- ¹⁶ Futaky, *Göttinga*, 162.
- ¹⁷ Album amicorum R 694, 9r.
- ¹⁸ Album amicorum R 694, 35v.
- ¹⁹ Album amicorum R 694, 36v.
- ²⁰ Szögi, *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon. 1789–1848*.
- ²¹ Album amicorum R 694, 50r.
- ²² Krász, 'Képzés, hivatás', 30.
- ²³ A. Balogh, 'Cseh-Szombati (Sámuel)', 444.
- ²⁴ Album amicorum R 694, 44v.
- ²⁵ Album amicorum R 694, 59r.
- ²⁶ Alle gegevens zijn in de notulen in het Duits genoteerd. Futaky, *Göttinga*, 160–163.
- ²⁷ Szögi, *Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken*, 160. nr. 1909.; Bozzay&Ladányi, *Magyarországi diákok hollandiai egyetemeken és főiskolákon*, 166. nr. 1952.
- ²⁸ Segesváry, *Magyar református ifjak*, 44.
- ²⁹ Tolnai (ed.), *Egy erdélyi gróf*, 268–310.

- ³⁰ Cseh-Szombathy naplója R695, 61v.
<https://www.bibliotheekzuidkennemerland.nl/blog/laurens-janszoon-coster-boekdrukkunst-mythe.html> (laatst geraadpleegd op 18 augustus 2022).
- ³¹ Cseh-Szombathy naplója R695, 63v.
- ³² Cseh-Szombathy naplója R695, 64r.
- ³³ Cseh-Szombathy naplója R695, 64v.
- ³⁴ Kovács, 'Útleíró utazók-utazási irodalom', 80.; Zwinger, *Methodus apodemica*; Pyrckmair, *Commentariolus*; Chytraeus, *Variorum in Europa itinerum*.
- ³⁵ Siebers, 'Darstellungsstrategien', 48–49.
- ³⁶ Kurucz, „*Kedves Hazámfiái...*”; Kurucz, *Technológiai utazás*.
- ³⁷ Kurucz, „*Kedves Hazámfiái...*”, 53.
- ³⁸ Ibidem, 50–51.
- ³⁹ Vanuit Debrecen werd geld in deze periode door de Weense koopman Johannes Lutz aan studenten in Utrecht gestuurd. TiREL, II. 22. a. Alapítványok iratai 10. d. Nr.157. A holland református egyház segélye.
- ⁴⁰ Rab, 'Egészségügyi ellátás', 1181.
- ⁴¹ Cseh-Szombathy naplója R695, 1r.
- ⁴² Cseh-Szombathy naplója R695, 2r.
- ⁴³ Cseh-Szombathy naplója R695, 4r.
- ⁴⁴ Cseh-Szombathy naplója R695, 5r-7r.
- ⁴⁵ Cseh-Szombathy naplója R695, 58r
- ⁴⁶ Cseh-Szombathy naplója R695, 58r
- ⁴⁷ Cseh-Szombathy naplója R695, 13r.
- ⁴⁸ Cseh-Szombathy naplója R695, 13v.
- ⁴⁹ Cseh-Szombathy naplója R695, 64v
- ⁵⁰ Cseh-Szombathy naplója R695, 15r.
- ⁵¹ Cseh-Szombathy naplója R695, 17r.
- ⁵² Album amicorum R 694, 30r.
- ⁵³ Cseh-Szombathy naplója R695, 10r.
- ⁵⁴ Cseh-Szombathy naplója R695, 10v.
- ⁵⁵ Cseh-Szombathy naplója R695, 2r.
- ⁵⁶ Cseh-Szombathy naplója R695,, 3v.
- ⁵⁷ Tolnai (ed.), *Egy erdélyi gróf*, 270.
- ⁵⁸ Cseh-Szombathy naplója R695, 4r.
- ⁵⁹ Cseh-Szombathy naplója R695, 4v.
- ⁶⁰ Cseh-Szombathy naplója R695, 4r.
- ⁶¹ Cseh-Szombathy naplója R695, 4v.
- ⁶² Cseh-Szombathy naplója R695, 7v.
- ⁶³ Cseh-Szombathy naplója R695, 8r., 8v.
- ⁶⁴ Cseh-Szombathy naplója R695, 11v., 12r.
- ⁶⁵ Cseh-Szombathy naplója R695, 14r., 14v.
- ⁶⁶ Cseh-Szombathy naplója R695, 12v.
- ⁶⁷ Cseh-Szombathy naplója R695, 12r.
- ⁶⁸ Cseh-Szombathy naplója R695, 15v.–16r.
- ⁶⁹ Cseh-Szombathy naplója R695, 2v, 4r,

- ⁷⁰ Cseh-Szombathy naplója R695, 9r.
⁷¹ Cseh-Szombathy naplója R695, 11v.
⁷² Cseh-Szombathy naplója R695, 16r.–17r.
⁷³ Zanden, 'Wages and the standard', 181.
⁷⁴ Zanden, 'Wages and the standard', 181.
⁷⁵ Zanden, 'Wages and the standard', 184.
⁷⁶ Elsas, *Umriss einer Geschichte*, 130.
⁷⁷ Elsas, *Umriss einer Geschichte*, 131.
⁷⁸ Elsas, *Umriss einer Geschichte*, 729.
⁷⁹ Elsas, *Umriss einer Geschichte*, 734.
⁸⁰ Elsas, *Umriss einer Geschichte*, 69.
⁸¹ Cseh-Szombathy naplója R695, 8r.
⁸² <http://reppa.de/lex.asp?ordner=s&link=Stuiver.htm> (laatst geraadpleegd op 1 maart 2022)
⁸³ Zanden, 'Kosten van levensonderhoud', 312.
⁸⁴ Zanden, 'Kosten van levensonderhoud', 314.
⁸⁵ Cseh-Szombathy naplója R695, 14r.
⁸⁶ Cseh-Szombathy naplója R695, 13v.
⁸⁷ Cseh-Szombathy naplója R695, 12v.
⁸⁸ Cseh-Szombathy naplója R695, 13v.
⁸⁹ Woude, 'Consumptie van graan', 130.
⁹⁰ Woude, 'Consumptie van graan', 135–136.
⁹¹ Woude, 'Consumptie van graan', 142.
⁹² Woude, 'Consumptie van graan', 142–143.
⁹³ Gilboy, *Wages*, 10.
⁹⁴ Gilboy, *Wages*, 8.
⁹⁵ Gilboy, *Wages*, 12.
⁹⁶ Gilboy, *Wages*, 24–25.
⁹⁷ Hunt, 'Industrialization', 964.
⁹⁸ Cseh-Szombathy naplója R695, 15v.
⁹⁹ Cseh-Szombathy naplója R695, 15v.
¹⁰⁰ Rab, 'Hungarus-tudat', 1179–1187.
¹⁰¹ Album amicorum R694, 76v.
¹⁰² Krauß, *Die Leibärzte*, 20 ff.
¹⁰³ Cseh-Szombathy naplója R695, 59r.
¹⁰⁴ Jamin, *Kennis als opdracht*, 80.
¹⁰⁵ Jamin, *Kennis als opdracht*, 82.
¹⁰⁶ Cseh-Szombathy naplója R695, 59r.
¹⁰⁷ A. J. van der Aa, Biographisch woordenboek der Nederlanden. Deel 2. Eerste en tweede stuk, DBNL (https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog02_01/index.php), (laatst geraadpleegd op 15 maart 2022), 850.
¹⁰⁸ Brugmans, & Scholte, *Gedenkboek*, https://www.dbnl.org/tekst/brug015gede01_01/brug015gede01_01_0015.php, (laatst geraadpleegd op 15 maart 2022), 185.

- ¹⁰⁹ Cseh-Szombathy naplója R695, 59v, 60r.
- ¹¹⁰ Hellinga, 'Schets van de opkomst', 107, 109.
- ¹¹¹ Nijman, 'Ons afscheidsbezoek', 83–84.
- ¹¹² Cseh-Szombathy naplója R695, 59v 60v, 61r.
- ¹¹³ https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog03_01/aa__001biog03_01_0897.php#b2225 (laatst geraadpleegd op 15 maart 2022), Cseh-Szombathy, 61r
- ¹¹⁴ Cseh-Szombathy naplója R695, 61r.
- ¹¹⁵ Hackmann, 'The design of the triboelectric generators', 167–170.
- ¹¹⁶ Cseh-Szombathy naplója R695, 62r.
- ¹¹⁷ Cseh-Szombathy naplója R695, 62r.
- ¹¹⁸ https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog04_01/aa__001biog04_01_0115.php (laatst geraadpleegd op 17 maart 2022)
- ¹¹⁹ https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog04_01/aa__001biog04_01_0115.php (laatst geraadpleegd op 17 maart 2022)
- ¹²⁰ Een deel van de bibliotheek werd na de dood van Sandofort verkocht. https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog20_01/aa__001biog20_01_0151.php (laatst geraadpleegd op 17 maart 2022)
- ¹²¹ https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog20_01/aa__001biog20_01_0151.php (laatst geraadpleegd op 17 maart 2022)
- ¹²² https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog01_01/aa__001biog01_01_0218.php#a0217 (laatst geraadpleegd op 17 maart 2022)
- ¹²³ Tjalsma, 'Een karakterisering van Leiden', 34.
- ¹²⁴ https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog19_01/aa__001biog19_01_1059.php#r1038 (laatst geraadpleegd op 17 maart 2022)
- ¹²⁵ https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog22_01/aa__001biog22_01_0253.php#t0241 (laatst geraadpleegd op 17 maart 2022)
- ¹²⁶ Cseh-Szombathy naplója R695, 63r.
- ¹²⁷ https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog05_01/aa__001biog05_01_0072.php#d0072 (laatst geraadpleegd op 17 maart 2022)
- ¹²⁸ Cseh-Szombathy naplója R695, 63v.
- ¹²⁹ https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog13_01/aa__001biog13_01_1513.php (laatst geraadpleegd op 17 maart 2022)
- ¹³⁰ Album amicorum R693, 22–29.

Bibliografie

- A. Balogh, P. 1932. 'Cseh-Szombati (Sámuel)'. *Közhasznú esmeretek tára. A' Conversations-Lexicon szerént Magyarországra alkalmaztatva* [Verzameling van algemene kennis op grond van de Conversations-lexicon gebruikt in Hongarije]. 3. band. Pest: Canopus-Delphi.

- Bozzay, R. & Ladányi, S. 2007. *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918* [Hongaarse studenten aan Nederlandse universiteiten 1595–1918]. Budapest: ELTE Levéltára.
- Chytraeus, N. 1594. *Variorum in Europa itinerum*. Herborn.
- Elsas, M. J. 1936. *Umriss einer Geschichte der Preise und Löhne in Deutschland*. 1. Band. Leiden: A.W. Sijthoff's.
- Futaky, I. 2007. *Göttinga*. Budapest: MTA Egyetemtörténeti Albizottság, ELTE Levéltára.
- Gilboy, E. W. 1934. *Wages In Eighteenth Century England*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hackmann, W. D. 1971. 'The design of the triboelectric generators of Martinus van Marum, F. R. S. A case history of the interaction between England and Holland in the field of instrument design in the eighteenth century.' *Notes and Records of the Royal Society of London* 26.2: 163–181. <https://doi.org/10.1098/rsnr.1971.0016>.
- Hellinga, G. 1927. 'Schets van de opkomst, bloei en opheffing van het Amsterdamsche gasthuisbestuur.' *Jaarboek Amstelodamum* 24:107–133.
- Hunt, E. H. 1986. 'Industrialization and Regional Inequality: Wages in Britain, 1760–1914.' *Journal of Economic History* 46.4: 935–966. <https://doi.org/10.1017/S0022050700050658>.
- Jamin, H. 2001. *Kennis als opdracht. Utrecht 1636–2001*. Utrecht: Stichting Matrijs.
- Kovács, S. I. 1971. 'Útleíró utazók-utazási irodalom a XVI-XVII. században [Reibeschrijvende reizigers-reisliteratuur in de 16de-17de eeuw].' *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 10: 79–85.
- Krász, L. 2017. 'Képzés, hivatás, önreprezentáció. Az „ideális orvos” társadalmi-kulturális képlete a 18. századi Magyarországon [Opleiding, beroep, zelfrepresentatie. Socio-cultureel beeld van de „ideale arts” in Hongarije in de 18de eeuw].' *Turul* 90.1: 28–33.
- Krauß, H. 1941. *Die Leibärzte der Ansbacher Markgrafen, Familiengeschichtliche Schriften*. Neustadt a.d. Aisch: Gesellschaft für Familienforschung.
- Kurucz, Gy. 2020. „Kedves Hazámfiái, mozdulni kell...” *Georgikoni peregrinatio oeconomica a 19. század elején* [Beste Medeburgers, wij moeten op reis...Peregrinatio oeconomica vanuit het Georgicon in het begin van de 19de eeuw]. Budapest: Corvina/Ráday Gyűjtemény.

- Kurucz, Gy. (red.) 2020. *Technológiai utazás a modern kor hajnalán. Válogatás Gerics Pál és Lehrmann József georgikoni professzorok nyugat-európai jelentéseiből és naplójából (1820–1825)* [Technologische reis in het begin van de moderne tijd. Een selectie vanuit de Westeuropese berichten en dagboeken van Pál Gerics en József Lehrmann, twee professoren van het Georgicon (1820–1825)]. Budapest: L'Harmattan.
- Nijman, H. W. 1937. 'Ons afscheidsbezoek aan het pesthuis.' *Maandblad Amstelodamum* 24:83–84.
- Pyrckmair, H. 1577. *Commentariolus de arte apodemica seu vera peregrinandi ratione*. Ingolstadt.
- Rab, I. 2015. 'Egészségügyi ellátás Nyugat-Európában a XVIII. század végén Cseh-Szombaty Sámuel útinaplójának tükrében [Gezondheidszorg in West-Europa aan het eind van de 18de eeuw op grond van het reisdagboek van Sámuel Cseh-Szombaty].' *Orvostörténeti Közlemények* 156.29: 1179–1187. <https://doi.org/10.1556/650.2015.30213>.
- Rab, I. 2015. *Hungarus-tudat és diákmentalitás a 18. századi göttingeni peregrinációban – különös tekintettel a medicinára – emlékkönyvek és egyéb peregrinációs források tükrében* [Hungarus-bewustzijn en studentenmentaliteit in het bijzonder in de geneeskunde in de peregrinatio academica naar Göttingen in de 18de eeuw – in spiegel van alba amicorum en andere bronnen van de peregrinatie]. Doktori értekezés. Budapest.
- Segesváry, L. 1935. *Magyar református ifjak az utrechtii egyetemen: 1636–1836* [Hongaarse jongeren aan de Universiteit Utrecht: 1636–1836]. Debrecen: Városi Nyomda.
- Siebers, W. 2002. 'Darstellungsstrategien empirischen Wissens in der Apodemik und im Reisebericht des 18. Jahrhunderts.' Zimmermann, Ch. von (ed). *Wissenschaftliches Reisen – reisende Wissenschaftler Studien zur Professionalisierung der Reiseformen zwischen 1650 und 1800. Cardanus Jahrbuch für Wissenschaftsgeschichte*. 3. Band. Heidelberg: Palatina Verlag.
- Szabadi, I. (red.) 2013. *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában* [Institútiehistorische bronnen in het archief van het Gereformeerd College te Debrecen]. 1. band. Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület.
- Szögi, L. 2000. *Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken 1789–1919* [Hongaarse studenten aan Zwitserse en Nederlandse universiteiten 1789–1919]. Budapest: ELTE Levéltára.

- Szögi, L. 2013. *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon 1789–1848* [Hongaarse studenten aan universiteiten en academiën in Wenen 1789–1848]. Budapest: ELTE Levéltára.
- Tar, A. 2004. *Magyarország diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789* [Hongaarse studenten aan Duitse universiteiten en academiën 1694–1789]. Budapest: ELTE Levéltára.
- Tjalsma, H. D. 1985. 'Een karakterisering van Leiden in 1749.' Diederiks, H. A. & Noordam, D. J. & Tjalsma, H. D. (eds). *Armoede en sociale spanning. Sociaal-historische studies over Leiden in de achttiende eeuw*. Hilversum: Verloren.
- Tolnai, G. (ed.) 1987. *Egy erdélyi gróf a felvilágosult Európában (Teleki József utazásai 1759–1761)* [Een Zevenburgse graaf in het verlichtte Europa (De reizen van József Teleki 1759–1761)]. Budapest: Akadémiai.
- Woude, A. M. van der 1963. 'Consumptie van graan, vlees en boter in Holland op het einde van de achttiende eeuw.' *A.A.G. Bijdragen* 9. Wageningen: Landbouwhogeschool.
- Zanden J. L. van 1985. 'Kosten van levensonderhoud en loonvorming in Holland en Oost-Nederland 1600–1850. De voorbeelden van Kampen en Alkmaar.' *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 11.4: 309–323.
- Zanden, J. L. van 1999. 'Wages and the standard of living in Europe, 1500–1800.' *European Review of Economic History*. 3.2: 175–197. <https://doi.org/10.1017/S136149169900009X>.
- Zwinger, T. 1577. *Methodus apodemica in eorum gratiam, qui cum fructu in quocunque tandem vitae genere peregrinari cupiunt*. Basel: Episcopus.

Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára [Grote Bibliotheek van het Gereformeerd College te Debrecen] Handschriftenverzameling.

Cseh-Szombathy Sámuel útinaplója [Het reisdagboek van Sámuel Csehszombathy] R 695, Cseh-Szombathy Sámuel album amicorumai [Alba amicorum van Sámuel Cseh-Szombathy] R693, R 694.

Archiefbronnen

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára [verder TtREL] I. 1. p. Főiskolai tanács iratai [Documenten van de Raad van de hogeschool] 3. d. Debreceni főiskolára vonatkozó iratok [Documenten van de hogeschool te Debrecen] 1753–1895.

TtREL, II. 22. a. Alapítványok iratai [Documenten van fondsen]10. d. Nr.157. A holland református egyház segélye [De hulp van de Nederlandse gereformeerde kerk].

Internetbronnen

<http://reppa.de/lex.asp?ordner=s&link=Stuiver.htm> (laatst geraadpleegd op 1 maart 2022)

<https://www.bibliotheekzuidkennemerland.nl/blog/laurens-janszoon-coster-boekdrukkunst-mythe.html> (laatst geraadpleegd op 18 augustus 2022)

Brugmans, H. & Scholte J. H. 1932. *Gedenkboek van het Athenaeum en de Universiteit van Amsterdam 1632–1932*.

https://www.dbnl.org/tekst/brug015gede01_01/brug015gede01_01_0015.php, (laatst geraadpleegd op 15 maart 2022)

Aa, A. J. van der Biographisch woordenboek der Nederlanden DBNL https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog02_01/index.php, (laatst geraadpleegd op 15 maart 2022)

https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog01_01/aa__001biog01_01_0218.php#a0217 (laatst geraadpleegd op 17 maart 2022)

https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog03_01/aa__001biog03_01_0897.php#b2225, (laatst geraadpleegd op 15 maart 2022)

https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog04_01/aa__001biog04_01_0115.php (laatst geraadpleegd op 17 maart 2022)

https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog05_01/aa__001biog05_01_0072.php#d0072 (laatst geraadpleegd op 17 maart 2022)

https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog13_01/aa__001biog13_01_1513.php (laatst geraadpleegd op 17 maart 2022)

https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog19_01/aa__001biog19_01_1059.php#r1038 (laatst geraadpleegd op 17 maart 2022)

https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog20_01/aa__001biog20_01_0151.php (laatst geraadpleegd op 17 maart 2022)

https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog22_01/aa__001biog22_01_0253.php#t0241 (laatst geraadpleegd op 17 maart 2022)

Jan Fabry

De Vlaamse Beweging en de patstelling van het Nederlands in de publieke overheid en het onderwijs in het jonge België (1830–1850)

Abstract

Although the freedom of language use was anchored in the Belgian Constitution of 1831, in practice it led to almost complete Frenchification of public life, because civil servants could choose their own language. Dutch thus became the language of the countryside and the lower classes. Secondary and higher education were exclusively French speaking. The Flemish Movement came into being as a reaction to this. Cultural associations were founded and standards for Dutch language established. A petition in 1840 revealed the extent of the problem – the Flemish Movement demanded language equality and the establishment of a Flemish Academy. Although there was partial success in 1850 (Dutchification of primary and secondary education in Flanders), the petition also provoked a hostile reaction among French speakers who accused the Flemings of anti-belgitude. The Flemish Movement therefore issued a pro-Belgian manifesto. But the government remained French speaking, so there was a stalemate.

Keywords: Dutch, Belgium, stalemate, language use, Flemish Movement, establishment, French-speakers

1. Inleiding

De politieke overheid van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815–1830) onder leiding van monarch Willem I (1772–1843) maakt van taalbeleid een prioriteit. Onder het adagium ‘*één volk, één taal*’, wordt een

doorgedreven vernederlandsingsproces in gang gebracht. De vernederlandsing van het openbare leven tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden stuit op massaal onbegrip bij de Franstalige, later de Belgische, politieke elite. Het taal(politieke) beleid van Willem I is om die reden één van de voornaamste drijfveren achter de Belgische Revolutie (1830). De nieuw aangetreden Belgische regering (1831) hoopt de taalkwestie op te lossen door taalvrijheid in de grondwet te verankeren. In de praktijk is echter het Frans de taal die gehanteerd wordt in tal van domeinen in het openbare leven: zo is het onder meer gebruikelijk als taal van de wetenschap, de handel, de pers, het leger en het artistieke leven. Het Nederlands¹ wordt vrijwel enkel en alleen gesproken door het ‘volk’, en zonder enige vorm van (politieke) actie zal het Nederlands op termijn zowel op intellectueel, cultureel als politiek vlak monddood zijn. Kortom, het Nederlands bevindt zich in een patstelling. De beweging die zich tegen deze situatie zonder uitweg probeert te verzetten is de Vlaamse Beweging. Aan de hand van hoofdzakelijk (literaire) tijdschriften wordt door vooraanstaande Vlaamse intellectuelen de discrepantie tussen enerzijds de behandeling van het Nederlands en zijn gebruikers en anderzijds de behandeling van het Frans en zijn gebruikers blootgelegd. Na een aarzelend begin met hoofdzakelijk schriftelijke kritiek uit de culturele sector, boekt de Vlaamse Beweging in 1850 een eerste politiek succes(je) met de wet op het middelbaar onderwijs. In dit artikel wordt dieper ingegaan op het welslagen zowel als het falen van de Vlaamse Beweging inzake de hervorming van bestuurlijke instellingen en het onderwijs tussen 1830 en 1850.

2. Rechtpositie van het Nederlands

Na de Belgische Omwenteling in 1830 wordt de Belgische grondwet op 7 februari 1831 aangenomen. De als erg liberaal geprezen grondwet, een creatie van de Grondwetscommissie van het Voorlopig Bewind (1830–1831), bestaat uit verschillende artikels waarbij de focus van deze bijdrage zich toespitst op artikel 23² dat valt onder de categorie ‘*Des Belges et de leurs droits*’. Artikel 23 stelt dat “l’emploi des langues usitées en Belgique est facultatif; il ne peut être réglé que par la loi, et seulement pour les actes de l’autorité publique et pour les affaires judiciaires” (Congrès national, 1832, p. 6). De theoretische taalvrijheid³ en de praktische toepassing ervan blijken echter twee verschillende werelden te zijn: “grondwettelijk kondigden ze (= de politieke machthebbers) weliswaar de taalvrijheid af, maar

tegelijkertijd zorgden ze ervoor dat het Frans de enige officieel erkende taal was in het hele koninkrijk, dus ook in Vlaanderen” (Willemys, 2003, p. 207). Zodoende is reeds van bij de aanname van de Grondwet de taalsituatie voor de Vlamingen precair, hetgeen een enorme impact op hun sociale mobiliteit heeft, die wordt gefnuikt indien men het Frans niet machtig is. De hegemonie van het Frans is vooral duidelijk op het niveau van de openbare instellingen en het onderwijs.

2.1. De politieke administratie

De politieke instellingen zijn een katalysator voor de verfransing. Zo wordt voor het interne gebruik bij het centrale bestuur in de toen nog unitaire Belgische staat het Frans gebruikt, voor externe contacten is tweetaligheid in principe de regel. Verder kunnen gemeente- en provinciebesturen, rechters en notarissen zelf hun taalkeuze bepalen. Deze instellingen, met vaak revolutionaire persoonlijkheden als leidinggevende(n), geven veelal de voorkeur aan het Frans als voertaal. De mate en snelheid van de verfransing van Vlaanderen hangt ook af van de geografische locatie: “de binnendiensten van de besturen van het rijk, de provincies en de meeste grote en middelgrote steden gebruikten het Frans. Zo ook die van vele landelijke gemeenten langs de taalgrens en langs de hoofdstad” (Wils, 2008, p. 125). Een andere factor die meespeelt is de cijnselite. Deze elite, die stemrecht kan uitoefenen, is verfranst en zorgt ervoor dat de verfransing in stand wordt gehouden of zelfs wordt versterkt. Bij officiële benoeringen in Vlaanderen wordt zodoende eerder gekeken naar een degelijke taalkennis van het Frans dan die van het Nederlands. Zo gebeurt het dat in Vlaamse stad- en gemeentehuizen het Frans niet enkel als intern communicatiemiddel wordt gebruikt, maar vaak ook in antwoorden op brieven van hun inwoners, ook al zijn deze opgesteld in het Nederlands.⁴ Als argument voor het gebruik van het Frans in plaats van de Nederlandse volkstaal, wordt gewezen op de niet-bestaande uniformiteit van het Nederlands.

2.2. Het lager onderwijs

Op pedagogisch vlak is de situatie van het Nederlands complexer. Het lager onderwijs – zowel het vrije als het officiële onderwijs – wordt het minst aangetast door de verfransing: het Nederlands wordt in het algemeen gehanteerd als taal van instructie. Maar ook hier is de geografische locatie van belang: zo blijft voornamelijk op het platteland de onderwijstaal Neder-

lands aangezien deze lagere scholen vrijwel uitsluitend leerlingen uit het ‘gewone volk’ rekruteren. De onderwijstaal is op deze plekken dus de taal van de lagere sociale klassen: veelal een lokaal dialect. Van uniforme Nederlandstalige handboeken is in de jaren na de Belgische Omwenteling vooralsnog geen sprake.

Desondanks is er reden tot klagen: in de grote steden en in en rond de Belgische hoofdstad verschilt de situatie zichtbaar ten opzichte van de Vlaamse landelijke gemeenten. Zo doet in de derde jaargang (1843) van het tijdschrift *Kunst- en Letterblad* een anonieme schrijver in een reactie op een artikel in het *Journal historique* dat in datzelfde jaar verscheen, zijn beklag over de staat van het taalonderwijs in Vlaanderen. Zelfs in het katholiek lager onderwijs – nochtans een voortrekker van de Vlaamse Beweging en de emancipatie van het Vlaams – is volgens de auteur het niveau bedenkelijk:

Wy hopen dat de woorden van het *Journal historique*, nopens het onderwys in de moedertael, weerklank moge vinden; want het is maer al te waer, dat ook in scholen door geestelyke personen bestuerd, dit onderwys veel – zelfs in sommige alles wenschen te overlaet (*Kunst- en Letterblad*, 1843, 60).

Een ander punt van kritiek is het verschil tussen het taalonderwijs in Wallonië en in Vlaanderen: in verschillende tijdschriften, zoals onder meer *De Eendragt* en *Kunst- en Letterblad*, wordt uitvoerig bericht over het feit dat de Vlaamse leerlingen Franse lessen krijgen, maar in het curriculum van Waalse leerlingen daarentegen geen enkele Nederlandse les op het programma staat.

2.3. *Het middelbaar en hoger onderwijs*

In het middelbaar onderwijs wordt het Frans de voertaal, met uitzonderingen in landelijke gemeenten zoals onder meer in Geel en Beringen. Indien nodig wordt door de Vlaamse secundaire scholen zelfs een voorbereidend jaar voorzien waarin de leerlingen via een taalbad in hun ‘nieuwe moedertaal’ worden ondergedompeld. Het moedertaalonderwijs verloopt veelal in het Frans, vaak door Nederlandsonkundigen, en de vakken Duits en Engels worden eveneens in het Frans onderwezen. Het mag dan ook niet verbazen dat het leeuwendeel van het Vlaamse lerarenkorps uit niet-Vlaamingen bestond. Deze taalsituatie veroorzaakt vanuit de schoot van de Vlaamse Beweging veel consternatie. Zo onderschrijft het tijdschrift *De*

Eendragt dit gevoel van verwaarlozing van de Nederlandse taal: op zondag 27 januari 1850 verschijnt op de voorpagina een artikel met als titel *Middelbaer onderwys*. In dit artikel, een kort verslag van de kamer van volksvertegenwoordigers gehouden op 15 januari van datzelfde jaar en voorzien van een persoonlijke commentaar van een weeral anonieme auteur, wordt enerzijds het gebrek aan Nederlands in het Vlaamse onderwijs herhaald en anderzijds wordt de wettelijke invoering van het vak Nederlands geëist.

De situatie aan de universiteiten is, bekeken vanuit het standpunt van de Nederlandse taal, schrijnend. Wanneer in 1849 wordt gedebatteerd over een toelatingsexamen aan de universiteit worden de volgende twee criteria opgelegd: het bespreken van Griekse en Latijnse auteurs, en, in deze context van groter belang, het vertalen van een Duitstalige, Engelstalige of Nederlandstalige tekst. Zodoende wordt het Nederlands *de facto* op dezelfde hoogte gesteld als een vreemde taal. Verder komen de Nederlandse taal en literatuur in het programma niet aan bod. In deze context is het dus vanzelfsprekend dat aan de universiteiten van Brussel, Gent en Leuven het Frans de onderwijstaal is, niet alleen ten nadele van het Nederlands, maar ook van de toenmalige universitaire wereldtaal Latijn.

Het contrast tussen de behandeling van het Frans en het Nederlands in de eerste twintig jaren van het nieuwe Koninkrijk is groot. Het gebruik van het Frans wordt door de Franstalige politieke elite gestimuleerd, terwijl het Nederlands wordt verwaarloosd. Zowel voor het onderwijskundig project als voor de bestuurlijke instellingen wordt dezelfde motivering aangehaald voor het gebruik van het Frans: het is niet enkel de taal van de vrijheid en van cultuur, maar ook nog eens de taal die, in tegenstelling tot het Nederlands, niet antirevolutionair en niet protestants is.

3. Vlaamse tegenwerking

3.1. De strijd tegen de verfransing 1830–1839

Eén van de belangrijkste redenen voor het uitblijven van felle (politieke) kritiek van Vlaamse zijde op het Belgische (taal)beleid tot en met 1839 is het bestaan van een gemeenschappelijke vijand. Deze vijand is, net als voor en tijdens de Belgische Omwenteling in 1830, de Nederlandse koning Willem I, die in België veelal gepercipieerd wordt als een autoritaire monarch. Deze perceptie is de ideale voedingsbodem voor een oplevend Belgisch patriottisme dat zowel in Vlaanderen als in Wallonië kan worden waargenomen en nog enkele decennia zou voortduren. Dit Belgisch pat-

riottisme tijdens de eerste negen jaren van het Belgische Koninkrijk impliceert echter niet dat iedere Vlaming een overtuigde belgicist zou zijn. Tal van erudiete Vlamingen, zoals onder andere Willems, hadden de sociale ladder beklommen tijdens de periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815–1830) en bekeken de Belgische Revolutie en haar impact op hun persoonlijke sociale situatie⁵ met een argwanende blik. De hunkering naar een terugkeer naar het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden wordt het orangisme⁶ genoemd. Het mag niet verbazen dat de orangisten in het nieuwe Belgische Koninkrijk – en zeker tot en met 1839 – als paria’s worden beschouwd. Een deel van de Vlaamse Beweging ontstaat uit de schoot van dit politiek-intellectuele milieu en is allerminst het nieuwe België genegen, terwijl de meerderheid zich net wél belgicistisch gaat opstellen, zoals Hendrik Conscience (1812–1883), en zodoende afstand neemt van zowel Frankrijk als Nederland, om het bestaansrecht van de Belgen op te eisen. Beide strekkingen vertegenwoordigen dus de Vlaamse zaak en ijveren al vanaf het prille begin van België vanuit de verschillende Vlaamse grootsteden voor de herwaardering van het Nederlands en de rechten van zijn gebruikers. Ook tussen deze kernen van de Vlaamse Beweging is er een duidelijk verschil: “de Antwerpse groep was aanvankelijk strijdvaardiger en meer politiek gericht dan de Gentse, die meer op taalkunde gerichte collega’s telde” (Willemys, 2003, p. 213). Van een eengemaakte politieke beweging is er in het eerste Belgische decennium vooralsnog geen sprake. De leden van de Vlaamse Beweging zijn hoofdzakelijk taalliefhebbers, literaire auteurs, docenten en essayisten; hun propagandamiddel bij uitstek is het (tijd)schrift.

Al in 1832 verschijnt het pamflet *Aenmerkingen over de verwaerloozing der Nederduitsche taal* van de filoloog Philip Blommaert (1808–1871), die als eerste de taal(politieke) situatie in het nieuwe koninkrijk aankaart. Op puur taalkundig vlak verschijnt Jan Baptist Davids (1801–1866) *Nederduitsche spraakkunst* in twee delen tussen 1833 en 1835. Met deze spraakkunst hekelt David het ontbreken van een eenheidsspelling in Vlaanderen, om er dan zelf een voor te stellen. In navolging van de Duitse Romantiek worden oude epische teksten van een modernere versie voorzien. Een voorbeeld hiervan is Willems’ hertaling van het allegorische *Van den vos Reynaerde* in 1834, waarin geen fraai beeld wordt opgehangen van de geestelijke en adellijke elite, *in casu* de Belgische elite. Naast het populariseren van deze fabel, is Willems in zijn voorwoord, toen ‘voorbericht’, duidelijk over het hogere doel van zijn versie:

moge deze myne beärbeiding van het oudere gedeelte van Reinaert den Vos iets bydragen, tot het doen herleven van eene zoo dierbare tael, in een tyd waerop ons land van zooveel franschen uitschot wordt overstroomd! (Willems, 1834, XII–XIII).

Een ander kenmerk van de Duitse romantiek is het verheerlijken van de glorieuze geschiedenis van een volk. Door middel van een spiegel op het verleden trachten auteurs de bevolking warm te maken voor hun (taal)-strijd, onder meer door het beschrijven van heldhaftige daden van hun volk. Conscience, “de man die zijn volk leerde lezen”, laat zich door de Guldensporenslag (1302) inspireren en in 1838 verschijnt zijn *De Leeuw van Vlaanderen*. Deze klassieker van de Vlaamse letteren draagt in grote mate bij tot de Vlaamse bewustwording in de negentiende eeuw en speelt een belangrijke rol in de ontwikkeling van de Vlaamse identiteit. Tevens worden talrijke tijdschriften gepubliceerd over de vaderlandse geschiedenis, zoals *Belgisch Museum* onder leiding van Willems. Deze tijdschriften, die zich qua inhoud hoofdzakelijk toeleggen op vaderlandse geschiedenis, maken ook gewag van onrechtvaardigheden gebaseerd op taal, maar de getuigenissen en de verhalen blijven veelal zonder gevolg. Net als eerdergenoemde teksten hebben ook deze tijdschriften weinig directe impact op de Vlaamse zaak.

Naast het ‘papieren verzet’ worden ook verschillende culturele verenigingen opgericht, zoals *De Olijftak* (1835) in Antwerpen, *Met Tijd en Vlijt* (1836) in Leuven en *De Tael is gan(t)sch het Volk* (1836) in Gent. Ook deze verenigingen blijven in het begin ver van de politiek verwijderd. Op het programma van *Met Tijd en Vlijt* vinden we onder meer besprekingen van oude Nederlandse literatuur terug, naast vertalingen van klassieke auteurs.

Het is duidelijk dat in hoofdzaak binnen de eigen socioculturele kring van de Vlaamse Beweging onvrede ontstaat over de onheuse behandeling van de Vlamingen. De gewone Vlaming, vaak ook een analfabeet, is op dat moment vooral bezig met overleven. Geleidelijk, maar aarzelend, komt er toch een beweging op gang die de verloedering van het Nederlands in Vlaanderen een halt zou toeroepen. Deze periode is, ondanks het *status quo* op taalpolitiek vlak, niet onvruchtbaar: tijdens het eerste decennium na de Belgische Omwenteling wordt namelijk de kiem gelegd voor een meer gefundeerde reactie op de verfransing van Vlaanderen door de Franstalige politieke elite. De eerste tastbare stappen zet de Vlaamse Beweging in het jaar 1840 wanneer de situatie in het onderwijs en in de bestuurlijke instellingen aan de kaak gesteld wordt.

3.2. *De Vlaamse Beweging betreedt de politieke arena (1839–1850)*

De onvrede bij de Vlamingen over hun taalsituatie mondt in 1840 uit in het zogenaamde Petitionnement. Het Petitionnement, dat zijn oorsprong vindt in de Vlaamsgezinde, Gentse kringen, is een mijlpaal voor de Vlaamse Beweging: het is de eerste keer dat de Vlaamse Beweging de grenzen van het puur literaire overschrijdt en de politieke arena betreedt. Het Petitionnement⁷ kaart de gevolgen aan van een verfranst Vlaanderen en bijgevolg een verdeelde samenleving. Naast kritiek formuleren de auteurs in hun verzoekschrift een Vlaams eisenprogramma, dat nodig is om een dam op te werpen tegen de verfransing van onder meer de bestuurlijke macht en het onderwijs. Zo willen de Vlaamsgezinden vier zaken verwezenlijken: 1) de provinciale en gemeentelijke belangen moeten worden besproken in de taal van het land; 2) de rijksambtenaren moeten zich van deze taal bedienen in hun betrekkingen met de besturen of de ingezetenen; 3) de oprichting van een Vlaamse academie of een Vlaamse afdeling bij de Brusselse academie; 4) het gelijkstellen van het ‘Neder-Duits’ met het Frans aan de universiteit te Gent en aan de andere rijksscholen. Samen met de voornaamste leden van de Vlaamse Beweging ondertekenen minimum 10 000 Vlamingen het verzoekschrift dat geagendeerd wordt in de Kamer, maar niet leidt tot een politiek debat. Hoewel dit Petitionnement geen onmiddellijk politiek gevolg krijgt, is het een inspiratiebron voor de latere Grievencommissie van 1856, die leidt tot een aantal administratieve maatregelen ten voordele van het Nederlands. De Vlaamse wens moet in 1840, niet voor de laatste keer, opbotsen tegen de machtige Franstalige elite die een taalkundig-politiek *status quo* wil handhaven en zodoende vindt de petitie amper weerklank, met als gevolg dat België feitelijk eentalig Frans bleef.

Het Petitionnement zorgt, ondanks het politieke echec, voor de nodige agitatie bij de Franstaligen en de franskiljons. De Vlamingen wordt verweten arrogant te zijn en, niet geheel onbelangrijk, anti-Belgisch. Om dit beeld bij te stellen wordt in 1847 een anoniem pamflet gepubliceerd, maar we weten dat Hendrik Conscience en Ferdinand Snellaert (1809–1872) de pen vasthielden: *Vlaemsche Beweging. Verklaring van grondbeginselen door de verdedigers der Nederduitsche volkregten aen hunne landgenooten gegeven*. In dit pamflet wordt deze ‘anti-belgitude’ met klem ontkend: “zoo verre zyn wy verwyderd van de strekking tot eene afzonderlyke nationaliteit, dat wy hier verklaren bereid te zyn, om alle onze krachten ten dienste te stellen van eene echt nationale gezindheid”. Zinnen van deze strekking zijn in het pamflet talrijk terug te vinden, maar in een ervan vinden we zelfs een sterke Belgische reflex terug: “*onze hoogste wensch is, dat wy eens in*

volle eendragt en innige broederlykheid met onze waelsche landegenooten mogen leven: want alleen van dat oogenblik af zal Belgenland op hechte grondvesten rusten” (Vlaemsche, 1847, 6). De ‘waelsche landgenooten’ zijn weliswaar een deel van het probleem, maar de uitgestoken hand van de leiders van de Vlaamse Beweging impliceert dat zij mogelijkheden zagen voor gelijkwaardige rechten en dus een betere toekomst voor de Vlamingen binnen België.

Een ander element dat zeker niet in het voordeel van de Vlamingen speelt, is het uitblijven van een Nederlandse eenheidsspelting. Al in de beginjaren van het jonge België is er hierover onenigheid tussen de voornaamste leden van de Vlaamse Beweging en een oplossing dringt zich op. In 1836 wordt, met financiële steun van de regering, de *Maetschappij ter bevordering der Nederduitsche Tael- en Letterkunde* boven de doopvont gehouden met als doel consensus over de spelling. Willems en de Leuvense kanunnik Jan Baptist David (1801–1866) zijn de bezielers van het project, maar wanneer ze in 1839 hun wens voor de oprichting van een officiële Vlaamse academische afdeling als onderdeel van de Brusselse *Académie royale* formuleren, stoten ze op verzet van laatstgenoemde. Deze afwijzing mondt uiteindelijk uit in de derde eis van het *Petitionnement*, namelijk het oprichten van een Vlaamse academische afdeling (cf. supra). Deze Academie zou zich onder meer bezighouden met het bepalen van uniformiteit in de spelling, wat het lager en middelbaar onderwijs alleen maar ten goede zou komen. Willems en David zien zich echter gedwongen spellingseenheid te vinden zonder financiële steun van de nieuwe regering. Voorafgaand aan de consensus woedt er een hevige strijd: van 1839 tot en met 1844 wordt in Vlaanderen een spellingsoorlog uitgevochten waar aanhangers van het particularisme en het integrationisme lijnrecht tegenover elkaar staan. Eerstgenoemden ijveren voor een ‘Vlaamse versie’ van het Nederlands, terwijl laatstgenoemden streven naar een gemeenschappelijke spelling voor Vlaanderen en Nederland. In 1844 wordt het pleit beslecht in het voordeel van de integrationisten onder leiding van Willems, vandaar ook de naam ‘Willemsspelting’.

Daar waar in Vlaanderen spelling het centrum van controversie is, zorgt de hervorming van het onderwijs op het nationale niveau voor politieke hoogspanning. Tijdens deze zogenaamde schoolstrijd wordt de rol van de staat in het lager onderwijs in vraag gesteld. In 1842 worden twee decreten wettelijk vastgelegd: de burgerlijke overheid treedt als inrichtende macht op en het vak godsdienst wordt verplicht. Dit compromis-à-la-belge rept echter met geen woord over de taalsituatie in Vlaamse scholen en het aan-

houdende ongenoegen over het uitblijven van maatregelen leidt uiteindelijk tot de wet op het middelbaar onderwijs in 1850: het Nederlands wordt in het middelbaar onderwijs in Vlaanderen (en zelfs in Wallonië) in de wet verankerd. Ook hier is een kanttekening nodig: in Wallonië krijgen de leerlingen enkel de basis mee van het Nederlands, terwijl in Vlaanderen een degelijke kennis van het Frans wordt geëist. Ook een andere Vlaamse eis wordt ingewilligd: het onderwijs van vreemde talen in Vlaanderen, met name het Duits en het Engels, dient te gebeuren in het Nederlands. In het hoger onderwijs verandert er weinig: eind jaren '40 van de negentiende eeuw staat, in tegenstelling tot het verplichte Frans, Vlaamse literatuur en letterkunde niet op het programma.

4. Conclusie

Vanaf 1831, bij het in werking treden van de Belgische Grondwet en de zogenaamde taalvrijheid, is de verborgen agenda van de regering duidelijk: het verdrijven op alle niveaus van het Nederlands in België. Schrijnend is de taalsituatie in het onderwijs en in de openbare instellingen. In het eerste decennium veroorzaakt deze inferieure houding ten opzichte van de Nederlandse taal wel enige wrevel bij de intieme kring van taalliefhebbers die de Vlaamse Beweging toen was, maar gestroomlijnde acties blijven uit. In 1840, één jaar na de erkenning van België door Willem I, komt het eerste politieke statement van de Vlaamse Beweging tot stand. Dit *Petitionnement* krijgt in de nasleep ervan echter geen vervolg, wel integendeel: de Vlaamse Beweging ziet zich in 1847 genoodzaakt een pro-Belgisch manifest op te stellen om de politieke gemoederen te bedaren. De toenmalige Belgische regering, met absolute liberale meerderheid, focust zich vervolgens op de hervorming van het lager onderwijs, maar aan de taalsituatie in het onderwijs, met een verwaarloosbare plaats voor het Nederlands in zowel Vlaanderen als Wallonië, wordt vooralsnog niet geraakt. Na aanhoudend protest en nadat de spellingseenheid in 1844 intern wordt beslecht, is de onderwijswet van 1850, die het Nederlands verplicht in het middelbaar onderwijs, een eerste officiële stap in de goede richting. De bestuurlijke macht is in datzelfde jaar echter nog altijd in handen van de Franstalige elite; voor echte verandering moeten de Vlamingen wachten tot de tweede helft van de negentiende eeuw. Het moge duidelijk zijn dat de patstelling van het Nederlands in de publieke overheid en in het onderwijs in de eerste twintig jaar na de Belgische Omwenteling compleet is.

Noten

- ¹ Wat hier bedoeld wordt met Nederlands is veeleer een verzameling van tal van Vlaamse dialecten. Het Nederlands is, net als het Frans, op dat moment geen officiële taal in het nieuwe koninkrijk. Wij hebben ervoor gekozen om in dit artikel consequent de term ‘Nederlands’ te hanteren, omdat de spelling in 1844 in grote mate overeenstemt met de spelling van het Nederlands in Nederland.
- ² De oorspronkelijke versie van de grondwet is onderhevig geweest aan aanpassingen. Zo ook artikel 23, dat *anno 2022* niet handelt over taal, maar over het recht van iedere Belg een menswaardig leven te leiden. Het taalgebruik in België vinden we *anno 2022* in de grondwet verspreid over verschillende artikels terug.
- ³ De oorspronkelijke grondwet is opgesteld in het Frans, hetgeen reeds een indicator is voor de behandeling van het Nederlands. Het Nederlands werd namelijk slechts de status van vertaling toebedeeld tot en met het jaar 1967, wanneer de eerste wettelijke versie van de grondwet in het Nederlands wordt gepubliceerd.
- ⁴ Het meest frappante voorbeeld van het gebruik van het Frans in Vlaanderen bij contacten tussen overheid en burger, vinden we terug bij Jan Frans Willems (1793–1846), de geestelijke vader van de Vlaamse Beweging. Wanneer zijn familie bij diens dood over de registratie ervan in het Nederlands met de stedelijke Gentse overheid communiceert, ontvangt zij een antwoord in het Frans.
- ⁵ Zo kan Willems in de periode van het Verenigd Koninkrijk een literaire carrière uitbouwen, hetgeen hem niet in dank wordt afgenomen door de Belgische regering: hij wordt verbannen naar Eeklo, waar hij in functie van ontvanger der belastingen zijn loon met meer dan de helft ziet afnemen.
- ⁶ Deze strekking bestaat binnen de Vlaamse Beweging in Vlaanderen *anno 2022* nog steeds, maar heeft een insignificante invloed op het politieke beleid.
- ⁷ Er bestaan meer dan 200 versies van het *Petitionnement*, maar de versie die hier wordt besproken, is de officiële versie die in de Kamer geagendeerd wordt.

Bibliografie

- Anoniem. 1843. ‘Mengelingen’. *Kunst- en Letterblad*. Gent: Drukkery van L. Hebbelynck.
- Anoniem. 1847. *Vlaemsche Beweging. Verklaring van grondbeginselen door de verdedigers der Nederduitsche volkregten aen hunne landgenooten gegeven*. Gent: Drukkery van F. en G. Gyselynck.
- Congrès national. 1832. *Constitution de la Belgique, décrétée par le Congrès National, le 7 février 1831*. Bruxelles: Imprimerie de H. Remy.
- Willems, J.F. 1843. *Reinaert de vos, naer de oudste beryming*. Eeclo: Drukkery van A.B. VAN HAN en ZOON.

-
- Willemys, R. 2003. *Het verhaal van het Vlaams. De geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij.
- Wils, L. 2008. 'Het officiële taalgebruik in Vlaanderen in de negentiende eeuw'. *WT. Tijdschrift over de geschiedenis van de Vlaamse beweging*. 67 (2): 115–127. <https://doi.org/10.21825/wt.v67i2.12474>.

Gábor Szabó-Zsoldos

Motivating Factors in Foreign Volunteering¹

Tibor Péchy's Enlistment in the Anglo-Boer War

Abstract

Twelve Hungarian volunteers have been identified so far among the 2,500 pro-Boer foreign volunteers who were ready to sacrifice their lives in the war between the Boer republics and the British Empire (1899–1902). The overwhelming majority of these volunteers travelled to South Africa to join the commandos of the Boers following the escalation of the conflict. Tibor Péchy was one of the Hungarian combatants, but in contrast with the other Hungarian volunteers, he had been living in South Africa since 1896. This makes him a special Hungarian participant of the Anglo-Boer War. The present paper analyses the motivating factors behind Péchy's enlistment with the Boers.

Keywords: Anglo-Boer War, foreign volunteering, combat motivations, primary-group bond, masculinity, military history, Boer republics, British Empire

Many aspects of the Anglo-Boer War (1899–1902) have been studied by scholars, resulting in quite a rich historiography of the conflict. The studied factors range from the appearance of innovations in modern warfare (such as khaki uniforms, bicycle, the telegraph)² on the battlefields and in the hinterland (farm burnings, concentration camps), through the global scale of the conflict, to the impact of using modern media for war and propaganda purposes.³ The international character of the conflict has also attracted historians' attention to the Anglo-Boer War. Although the name of the war indicates that the key belligerents were the British and the Boers, the circle of involved nationalities goes far beyond these two. Although the two sides can be easily defined, and it was mostly soldiers fighting under

the Union Jack and the commandos of the two Boer republics (the Transvaal or in its other name, the South African Republic and Orange Free State) who clashed in the battles, the presence, service, and activity of the various African communities of the region should also be acknowledged. In a war that was commemorated for almost a century as one fought only by white men, Africans served on both sides in several different roles, e.g. as pathfinders, cooks, or sources of information about the movement of the enemy troops. Moreover, the war also required the mobilisation of (human and material) imperial resources from the British. Apart from soldiers from the English countryside, the Welsh mountain ranges, or the Scottish Highlands, cavalry, infantry, and auxiliary units from Australia, Canada, and New Zealand also shed their blood or put their life at risk for Queen Victoria and King Edward VII. While the British troops represented the mother country, the dominions, the colonies, or the local Indian communities, the foreign pro-Boer volunteers brought multicultural, multilingual, and multi-ethnic characteristics to the military camps of the republics. 2,500 men volunteered to fight and even die for the cause of the Transvaal and the Orange Free State. A large proportion of volunteers came from the Netherlands, but there was also a considerable number of French, German, Irish, American, and Russian volunteers among the foreign pro-Boer combatants. To a much lower extent than these nations, but Hungarians also fought for the Boers. Similarly to other ethnic groups (e.g. various African communities or even the Boers), Hungarians could be found on both sides of the trenches. Nevertheless, the majority of the Hungarians, twelve of the seventeen, were pro-Boer, and took part in the conflict in very different roles and appeared in different fronts. Tibor Péchy stands out among them in several respects. For example, in contrast to the majority of the Hungarian volunteers, Péchy had been living in the Transvaal for three years when the war broke out on 11 October, 1899. As a result, he had a more extensive knowledge of the country, the region, the language, and the culture of the Boers than his compatriots, who mostly moved to South Africa after the autumn of 1899. Péchy's combat motivations stand at the centre of the present paper.

Foreign volunteering is a well-studied aspect of the Anglo-Boer War, and a considerable number of monographs and articles have been published on this issue even in recent years. A large number of these focus on one nationality, such as the book of Apollon Davidson and Irina Filatova, *The Russians and the Anglo-Boer War 1899–1902*.⁴ Private papers and public texts written by the foreign volunteers have been published as well, e.g. the

German-American Teddy Luther's diary edited by Donal P. McCracken.⁵ The combat memoirs of Yevgeny Avgustus, one of the Russian pro-Boer volunteers, was also published in 2022, edited by Boris Gorelik.⁶ The book comprises Avgustus' account of the war and the articles he published in Russian newspapers, which represent valuable historical work and provide an extraordinary insight into the narrative of a Russian volunteer for the international community of Anglo-Boer War scholars. The chapter written by Fransjohan Pretorius is a particularly valuable study of the less-than-harmonious relationship between the foreign pro-Boer volunteers and the burghers of the commandos, the local citizens they shared the camps with.⁷

All these works have gathered considerable data and brought new perspectives to our knowledge about foreign volunteering in the Anglo-Boer War. However, a holistic, comprehensive study of the motivating factors of the foreign volunteers has remained out of the scope of previous research, especially in the case of the Hungarian volunteers. Moreover, in most instances the motivations of the foreigners who fought for the republics were reviewed through the lens of their own narratives and understood within the framework of history. The present paper adopts approaches to studying combat motivation and volunteering that have been elaborated by military science, in order to get closer to understanding why a Hungarian person, Tibor Péchy, was willing to give his blood and sacrifice his life in a military conflict his homeland was not directly involved in.

Methods and Sources: Combat Motivations and the Soldiers of the Modern Battlefields

The issue of soldiers' combat motivation has a considerable literature. The involvement of members of the armed forces of the United States and other western countries in international military missions has given a boost to studying the motivating factors of the participants. In the case of the servicemen and servicewomen of the US armed forces, their fights in foreign fields, waters, and airspace are explored, e.g. the involvement of their homeland in World War II, the Korean War, the Vietnam War, or the wars in Afghanistan and Iraq. Regarding the history of the research on combat motivation, Roger W. Little places emphasis on the importance of primary-group bond and highlight the personal connections between soldiers as the number one combat motivating factor. This approach was

based on research on US soldiers fighting in WWII and held a dominant position in studying combat motivations for three decades, from the post-war years up to the early 1980s. According to Little, interpersonal solidarity occupies an important place in motivating soldiers and has two crucial functions: defining and enforcing the norms and behaviours of the given group; and backing the individual in a combat situation. In the case of the Korean War, Little underlines the significance of the so-called two-man buddy system, the possibility provided by the US Army for volunteers to enlist together with their friends.⁸ One of the most influential military historians of the twentieth century and recent times, John Keegan accepts this approach, although he adds further elements to it. In his influential book *The Face of Battle*, Keegan cites another military historian, Brigadier General Samuel Lyman Atwood Marshall, who referred to losing one's reputation among one's pals as the most crucial motivating factor for combat soldiers.⁹

The scope of analysis for combat motivation was broadened by William Cockerham and Lawrence E. Cohen in the early 1980s. Cockerham and Cohen wanted to challenge the dominant approach, which placed too much emphasis on the impact of a primary-group bond, and shed light on other factors, such as career opportunities. According to them, aspects like rank or attitudes towards the military organisation could also have an impact on combat motivation.¹⁰

The present paper applies the approaches on combat motivating factors elaborated by Anthony Kellett,¹¹ Anthony King,¹² and Cockerham and Cohen.¹³ According to these scholars, motivating factors can be sorted into two large categories: organizational factors and individual factors. The first group includes elements such as loyalty to the given military organization. Regarding the foreign pro-Boer volunteers, it is challenging to review allegiance to any organized body or the impact of the organizational factors at all due to the structure of the republican armed forces. The overwhelming majority of the soldiers who served under the flag of the Orange Free State or the Transvaal were civilians, burghers who joined commandos under constitutions where the officers were elected and neither the generals nor the rank and file wore a uniform.¹⁴ The only exceptions to this were the artillery (Staatsartillerie) and the police forces, which were organised on the basis of European models and looked the most like contemporary Western military units, with uniforms. Austrian officer Adolph Zboril was one of the Europeans who were involved in organizing these troops.¹⁵ As a result of these core characteristics of the Boer army, organizational

motivating factors such as discipline and military career are difficult to study. In the modern armed forces, the army drills mastered by each and every soldier during the course of their training and the opportunity to advance in the military hierarchy through a good performance might play an important role in soldiers' combat motivation. The lack of both of these elements contributed enormously to the battlefield culture shock most foreign pro-Boer volunteers went through in the republican military camps or in the trenches. Although the members of the Boer commandos did not receive any formal training, a considerable number of the foreign volunteers had a military background before they arrived to Southern Africa. Due to this bond to the armed forces, the ethos of the military (as a social institution or tradition) could be among the motivating factors of the former soldiers and officers who joined the Boers.

The individual motivating factors are less difficult to notice and study. Primary-group bond, beliefs and values, masculinity, patriotism, reward and recognition are studied in the case of Tibor Péchy's combat motivation. Other aspects of combat motivation, such as casualties, tactics, aggression, combat stress, do not seem to have stood behind Péchy's enlistment with the Boers and are thus outside the scope of the present paper.

One may question the limitations of applying the methodology and approaches of studying the combat motivation of soldiers fighting in twentieth-century battles to the context of the Anglo-Boer War, which is a nineteenth-century colonial conflict. In other words, what is the relevance of the methods studying the motivating factors of the combat soldiers of World War II or the Vietnam War in the case of foreign volunteering in the war between the Boer republics and the British Empire? Two issues arise from this, a chronological one and one with military history in the focus, namely that the Anglo-Boer War is a nineteenth-century military conflict and whether this war has anything in common with twentieth-century wars.

According to Keegan, the infantry plays the most decisive role in modern warfare. The outcome of a military campaign (holding occupied positions, securing a territory) mostly depends¹⁶ on the performance of the infantry, and in modern battlefields the greatest pressure and terror fell upon the infantrymen.¹⁷ Machine guns, trenches, barbed wire, bombardment, shell shock – these describe the fights of the infantry in the wars of the twentieth century. The Anglo-Boer War gave birth to many of these features of modern warfare,¹⁸ and the war between the Boer republics and the British Empire is labelled as the first modern war or the real World War I partly due to these innovations. Although it took place at the dawn of the

twentieth century and had imperialist and colonial characteristics, the Anglo-Boer War has much in common with the great military conflicts of the twentieth century, for example in terms of the experiences and difficulties of the khakis¹⁹ and the Boer commandos, as well as the soldiers of twentieth-century wars.

Tibor Péchy's private papers, which are in the custody of the Péchy family archive, have been the most valuable sources through which the above-mentioned motivating factors could be studied. Special attention was paid to two groups of these written materials: Péchy's private correspondence with his mother; and his war diary. Péchy sent letters to his mother, who lived in Debrecen and Nagykároly at the time, on a regular basis, from the time he left Austria-Hungary in 1896 until his homecoming in the autumn of 1900. He kept a war diary, which resulted in three booklets published later. The first entry was made after he enlisted with the Boers in January 1900.

Organizational Factors

Regarding organizational motivating factors, Péchy's relation to the republican armed forces must be clarified first. The majority of the Hungarian pro-Boer volunteers travelled to Southern Africa in late 1899 or in 1900, sometimes following the outbreak of the war. Thus, they could have been affected by the heroic image of the Boer commandos shared by European and Hungarian public opinion. The Boers had excellent press on the old continent, and the propaganda activities of the republics, especially those of the Transvaal, undoubtedly contributed to the rise of the pro-Boer sentiment in European countries, including Hungary. In addition, the pro-Boer Hungarian press tended to add Hungary-specific elements to the European mainstream interpretation of the war and the image of the invincible Boer warriors, for example, drawing parallels between the two freedom-loving nations, the commandos desperately fighting the British Empire and the Hungarians, who had bravely clashed with two empires (Austria and Russia) fifty years earlier, in the mid-nineteenth century.²⁰ However, Péchy had moved to the Transvaal three years before the conflict between the Boers and the British escalated in 1899. Therefore, the extremely positive narrative on the Boer commandos in the European public discourse could have had less impact on him. In fact, he developed a rather bad opinion of the Boers, which cannot be separated from his

experiences with the armed forces of the Transvaal. In 1896, Péchy was a highly educated former cavalry officer when he offered his services to the Transvaaler government. According to the present state of research, this was his original purpose in moving to South Africa. The British attempt organized by the diamond magnate and politician Cecil Rhodes to overthrow the Afrikaner nationalist political elite of the Transvaal, the Jameson Raid of 1895–96 was covered by the European press. It was widely known that the South African Republic began to develop the country's military capabilities, and Péchy hoped he could have his own share in this process.²¹ It soon became obvious that he could not. He was rejected by all the governmental officials he approached, from the military officers up to Paul Kruger, the President of the South African Republic.²² Once he realized that there was no opportunity for a quick and profitable military career in the Transvaal, his letters testified of his anger and deep disappointment in the Boers and their poorly organized institutions. The military and political elite of the country was also targeted in his private papers. For example, Major Erasmus, who was blamed for Péchy's rejection by the Staatsartillerie, was labelled a 'coward'.²³ Péchy did not have a high opinion of other high-ranking officers, either. He described the commander of the artillery as a 'haughty, ignorant peasant',²⁴ and he believed that Commandant-General Piet Joubert was spying for the British.²⁵ Some time later his range of criticism broadened to the whole nation and the Boers in general. Therefore, loyalty to the armed forces of the Transvaal could not have played a crucial role in Péchy's enlistment in January 1900, not only due to the less-organized structure of the Boer military but also for personal reasons.

Individual Factors

According to the literature on combat motivation, primary-group bond is one of the most important factors with a positive impact on the soldiers. Moreover, the benefits of providing an opportunity for pre-existing minor communities to enlist and serve together, to share the trenches were recognised by various armies of the twentieth century. The Pal Battalions of the British Army of the Great War or the two-man buddy system of the US Army during the Korean War serve as good examples for this phenomenon. The commando system that was the backbone of the Boer military potential had the same characteristics. The commandos, the most important military units, were organised on a territorial basis, and it was far

from unique for fathers, sons, or relatives to serve in the same unit at the same time.

Péchy was not alone when he joined the Boers. He was accompanied by another Hungarian, Mihály Ferenczy. From late 1896 until late autumn 1899, Péchy worked in the dynamite factory owned by Franz Hoenig, a European manufacturer. The war made life in the factory difficult, so Péchy moved to Johannesburg in November 1899, where he met Ferenczy. He was the first Hungarian Péchy had met for a long time. The encounter with another fellow countryman must have been meaningful for Péchy, whose letters talked a lot about feeling isolated in a country the culture and society of which he had not been familiar with before: 'it is delightful to speak and hear the sweet mother tongue from time to time'. Péchy describes Ferenczy as a 'modest but good Hungarian chap from the Great Plain', while no other ethnic group is mentioned in an absolutely positive context in his private papers.

Not long after Péchy had arrived to Johannesburg, he was hired by a governmental office that dealt with reclaiming gold mines. Péchy hatched plans to make a living in this sector, to gather knowledge on gold-mining that could be used after the war. However, a bit over a month later Péchy changed his mind²⁶ and gave up on this idea. On 19 January, 1900 he was on his way to Colesberg, to the military camp of General Schoeman. Before that, when time his probable involvement in the war came up in his correspondence to his mother, Péchy emphasized that he would not join the Boers unless he was called up and had no other choice.²⁷ Ferenczy's influence,²⁸ the fact that Péchy was not alone in this move could be crucial among the factors that prompted him to enlist. In his letter written on his way to Colesberg, right after informing his mother of having joined the Boers, Péchy highlights the fact that he was accompanied by Ferenczy: 'I struggled with myself [regarding the enlistment – author] for a long time and finally now I've decided to get on the path. I'm not alone, I'm with Ferenczi.'²⁹

Masculinity can be connected to primary-group bond in soldiers' combat motivation. Modern armies exploited the ethos and myths woven around virility in their recruitment, and military service, especially in wartime, became an integral part of idealized manhood. This could be achieved through education, developing the cult of the army, or through propaganda activities. In addition, masculinity as a motivating factor can go hand in hand with small-group bonds. By virtue of underperforming, failure in combat, or avoiding enlistment, the individual could risk

emasculatation in the eyes of his peers. The loss of one's reputation as a man could occur in three dimensions: one's comrades; the army; and society, including one's family. In the case of Tibor Péchy, all three levels are relevant.

As it was mentioned above, Péchy's original plans with moving to the Transvaal, namely to build a military career in the Boer republic, were never realized. Following this failure, he ran a café in Pretoria in order to make a living.³⁰ He was an educated military officer, and he had served in the cavalry (hussars), the most prestigious branch of the military in Hungary, having been born to a noble family that gave well-known politicians and public figures to the country. His letters to his mother testify about disappointment, isolation, and humiliation: 'Because I am a soldier with all my heart and soul, there is no denying it. In the evenings, when I arrive home and look at my sword, I almost shed tears.'³¹ The fact that he could not live a life that was appropriate to his status caused him frustration. He kept writing to his mother, saying that he committed everything he could to finding a proper place to move to and an army he could serve as an officer. It is easy to conclude that heading a café instead of a cavalry unit must have been emasculating for Péchy. If being in the military can be understood as a way of experiencing manhood, the rejection of the army could be perceived as losing not only the social status that came with being an officer but one's virility as well. According to sources, it could be reasonably assumed that this was a serious disruption for Péchy on two levels: his attitude and personal relations to the army as a social institution in general and his family. These two were connected to each other. Péchy had just begun to climb the hierarchy of the 12th Hussar Regiment when he demobilised in early 1896 because he was 'so deep in debt that it impairs his serviceability'.³² It is unknown why this was the case as of yet. A few months later, he had to realize that there was no possibility to continue his military career in the Transvaal, either. These developments must have affected Péchy significantly. Moreover, his demobilisation had a negative impact on his relationship with his family, and he kept emphasizing to his mother that he was determined to find an army to serve as an officer. These could be desperate attempts to restore his honour, reputation, and masculinity also before his family. Despite his efforts, Péchy did not get close to being hired by any armed force in the region or on another continent between 1896 and 1899. When the conflict escalated between the Boers and the British, the dilemma of enlisting appears in almost every letter in his correspondence to his mother, trying to explain why he was

staying out of the war. Erzsébet Móricz, Péchy's mother encouraged her son to get involved in the war, hoping for an improvement of his financial standing and quicker homecoming.³³

The press in Britain and on the dominions tended to depict the foreign volunteers as mercenaries, soldiers of fortune.³⁴ At the same time, pro-Boer journalists accused the British of being hungry for gold and being greedy. Nevertheless, the character of the fortune-hunting European, who joined the Boers in the hope of being rewarded by a country known for having gigantic goldfields or acquiring shares in the goldmines of the Transvaal even appears in the war reminiscences of the pro-Boer Hungarian volunteers.³⁵ One cause of the less-than-harmonious relationship between the Boers and the foreign volunteers who joined them was indeed the lack of reward and pay. Former officers of the European armies arrived in many cases with hopes and dreams of getting rich by the end of the war. They became disillusioned quickly, recognising that there was no pay for the members of the commandos, not even for foreigners. Thus, financial reward was surely not among the factors that motivated Péchy to enlist with the Boers, quite the contrary. The lack of payment³⁶ and military promotion³⁷, another form of reward and recognition, held him back from joining even after the outbreak of the war. These factors were highlighted in his correspondence. He wrote to his mother in October 1899, days before the outbreak of the war: 'The Boers are not generous, and I don't want to get shot for nothing.'³⁸ In November he wrote: 'I can't tell you how much I'd love to go, but I'd have to go as a private with no prospect of promotion, and it's not worth it.'³⁹ In contrast with most of the foreign and Hungarian volunteers, Péchy was fully aware of the fact that a non-Boer person, despite his education or military experience, could start his military career from the bottom of the hierarchy, and he had very few opportunities for promotion. Péchy found this completely unacceptable until January 1900.

So what changed Péchy's mind during the winter of 1899? Perhaps certain ideas he believed in, values he shared, or patriotism? Did some kind of loyalty to the South African Republic develop in Péchy? It can be concluded from the sources on his political views, the causes of war as they were contextualized and presented by the Boer propaganda that it was the fight of a small nation for its independence and sovereignty against a great imperialist empire that was something he could accept: 'to the astonishment of the whole world, [...] the small Transvaal dared to defeat the army of the mighty England'.⁴⁰ Nevertheless, his attitude towards the Boers was far from unbridled admiration. From 1896, especially after he had been

rejected by the leaders of the Transvaaler armed forces and the government officials of the country, until his homecoming, when the Boers appear in Péchy's manuscripts as an ethnic group, they are assessed very negatively in the overwhelming majority of the cases. In his letters, he uses strong words to describe the Boers, e.g. 'cowardice'⁴¹ and 'reactionary'⁴². His sympathy towards the Boers 'fell dramatically, and the longer I stay, the deeper it falls'.⁴³ The political elite, especially Paul Kruger and Piet Joubert, was also targeted in Péchy's manuscripts: 'The conditions here are very sad indeed, and I don't think we will see any visible improvement as long as Kruger and this bigoted old reactionary Boer party are in government.'⁴⁴

'I don't want to be simple cannon fodder [...] subordinated to these ignorant, peasant and even cowardly officers', writes Tibor Péchy in May 1897 to his mother on enlisting if the conflict between the Boers and the British escalates to war in Southern Africa. This attitude did not really change even after the fights had begun. The factors he highlights as obstacles to his enlistment were still there in 1900. What changed? First of all, he was undoubtedly influenced by the wartime atmosphere in the Transvaal. This is evident in his writings, especially in the way he commented on the war in his letters. The impact of a small-group bond must be emphasized as well, which was more important than the public sentiment and the political climate. In December, he met Mihály Ferenczy in Johannesburg and spent Christmas at the home of his new Hungarian acquaintance. Less than a month later, Péchy gave up his plans to gain a foothold in the gold-mining industry and enlisted in the army. The enthusiasm of one person could encourage another, and an individual might not wish to risk their reputation in the eyes of their pals, either. Thus, maintaining or even restoring his reputation could have influenced Péchy's moves. As he writes in the summer of 1896: 'so that I can return home in a few years with my head held high, to make you happy, to the beloved homeland.'⁴⁵ This former First Lieutenant made attempts to rebuild his honour after his discharge from the army, various failures, and rejection had damaged his reputation and masculinity. He finally saw the war as an opportunity to restore as much of these as he could.

Noten

- ¹ This project was supported by the Scientific Council of the University of Nyíregyháza.
- ² Potgieter, 'Nineteenth Century Technological Development and its Influence on the Anglo-Boer War, 1899–1902.', 122–123.
- ³ Kuitenbrouwer, *War of Words*, 105.
- ⁴ Davidson & Filatova, *The Russians and the Anglo-Boer War, 1899–1902*.
- ⁵ McCracken, *Teddy Luther's War*.
- ⁶ Gorelik, *A Russian on Commando*.
- ⁷ Pretorius, 'Welcome but Not That Welcome.', 122–149.
- ⁸ Little, 'Buddy Relations and Combat Performance.', 195–223.
- ⁹ Keegan, *A csata arca*, 86–87.
- ¹⁰ Cockerham & Cohen, 'Volunteering for Foreign Combat Missions.', 329–354.
- ¹¹ Kellett, *Combat Motivation*.
- ¹² King, *The Combat Soldier*.
- ¹³ Cockerham & Cohen, 'Volunteering for Foreign Combat Missions.', 329–354.
- ¹⁴ 'Constitution of the Orange Free State.', 286., 295.; 'The Grondwet of the South African Republic.', 384–392.; For Military Service.', 442–444.; Pakenham, *The Boer War*, 105.
- ¹⁵ Schmidl, 'Adolph Zbořil – An Austrian Officer in the Transvaal Artillery.', 46–54.
- ¹⁶ Even in the twenty-first century, the wars in Afghanistan and the ongoing military conflict in Ukraine serve as excellent contemporary examples.
- ¹⁷ Keegan, *A csata arca*, 332., 336.
- ¹⁸ Pakenham, *The Boer War*, 345–346.
- ¹⁹ Khaki was a nickname given to the British and imperial soldiers after their khaki uniform.
- ²⁰ 'A burok Világosa.', 1.; Luzsénszky, 'Magyarok Transvaalban.', 461.; Péchy, *Boer földről*; Szalay, 'A boerok Budapesten.', 390.; 'Krüger a magyarokról.', 172.
- ²¹ Péchy – Móricz, 27 April 1896; Péchy – Móricz, 9 May 1896; Péchy – Móricz, 27 July 1897.
- ²² Péchy – Móricz, 18 May 1896; Péchy – Móricz, 4–5 June 1896; Péchy, *Boer földről*.
- ²³ Péchy – Móricz, 16 May 1897.
- ²⁴ Péchy – Móricz, 18 May 1896.
- ²⁵ Péchy – Móricz, 16 May 1897.
- ²⁶ According to sources, such great changes were typical of his personality, which was described by one of his superiors as 'reckless, with a lively temperament'. Schmidl, *Österreicher im Burenkrieg, 1899–1902*, 233.
- ²⁷ Péchy – Móricz, 13 November 1899.
- ²⁸ In the given context, this can be understood as a primary-group bond.
- ²⁹ Péchy – Móricz, 19 January 1900.
- ³⁰ Péchy – Móricz, 3 July 1896; Péchy – Móricz, 20 July 1897.
- ³¹ Péchy – Móricz, 27 July 1897.
- ³² Schmidl, *Österreicher im Burenkrieg, 1899–1902*, 233.
- ³³ Móricz – Péchy, 1 October 1899.
- ³⁴ 'Foreign Officers with the Boers.', 939.; 'Some of the foreign mercenaries who fought on the side of the Boers against the British.', 7.; Penny, 'Australia's Reaction to the

- Boer War.’ 107.; ‘Boer Prisoner-Foreign Mercenaries.’, ‘Boer Prisoners-Foreign Mercenaries.’, In Commons, 6 May 1901, 735–736.
- ³⁵ Even Péchy referred to himself as a fortune hunter in one of his letters. Péchy – MÓRICZ, 16 May 1897.
- ³⁶ Péchy – MÓRICZ, 19 March 1898.
- ³⁷ Péchy – MÓRICZ, 17 December 1896; Péchy – MÓRICZ, 31 September 1899.
- ³⁸ Péchy – MÓRICZ, 1 October 1899.
- ³⁹ Péchy – MÓRICZ, 13 November 1899.
- ⁴⁰ Ibidem.
- ⁴¹ Péchy, *Diaries in the Transvaal II*.
- ⁴² Péchy – MÓRICZ, 27 July 1896.
- ⁴³ Péchy – MÓRICZ, 16 May 1897.
- ⁴⁴ Péchy – MÓRICZ, 24 November 1897.
- ⁴⁵ Péchy – MÓRICZ, 4 June 1896.

Bibliography

Manuscripts kept in the Péchy Family Archives

- Péchy, T. 1900. *Diaries in the Transvaal II*. 16–28 April 1900.
- Péchy, T. 1904. *Boer földről*. Unpublished paper presented at the meeting of the Kölcsey Egylet, Szatmárnémeti, 18 February 1904.

- MÓRICZ, ERZSÉBET, 1 October 1899. Letter to PÉCHY, TIBOR.
- PÉCHY, TIBOR, 27 April 1896. Letter to MÓRICZ, ERZSÉBET.
- PÉCHY, TIBOR, 9 May 1896. Letter to MÓRICZ, ERZSÉBET.
- PÉCHY, TIBOR, 18 May 1896. Letter to MÓRICZ, ERZSÉBET.
- PÉCHY, TIBOR, 4–5 June 1896. Letter to MÓRICZ, ERZSÉBET.
- PÉCHY, TIBOR, 3 July 1896. Letter to MÓRICZ, ERZSÉBET.
- PÉCHY, TIBOR, 27 July 1896. Letter to MÓRICZ, ERZSÉBET.
- PÉCHY, TIBOR, 17 December 1896. Letter to MÓRICZ, ERZSÉBET.
- PÉCHY, TIBOR, 16 May 1897. Letter to MÓRICZ, ERZSÉBET.
- PÉCHY, TIBOR, 20 July 1897. Letter to MÓRICZ, ERZSÉBET.
- PÉCHY, TIBOR, 27 July 1897. Letter to MÓRICZ, ERZSÉBET.
- PÉCHY, TIBOR, 24 November 1897. Letter to MÓRICZ, ERZSÉBET.
- PÉCHY, TIBOR, 19 March 1898. Letter to MÓRICZ, ERZSÉBET.
- PÉCHY, TIBOR, 31 September 1899. Letter to MÓRICZ, ERZSÉBET.
- PÉCHY, TIBOR, 1 October 1899. Letter to MÓRICZ, ERZSÉBET.
- PÉCHY, TIBOR, 13 November 1899. Letter to MÓRICZ, ERZSÉBET.
- PÉCHY, TIBOR, 19 January 1900. Letter to MÓRICZ, ERZSÉBET.

Press

1900. 'Some of the foreign mercenaries who fought on the side of the Boers against the British.' [PHOTO] *Auckland Weekly News*. 28 September 1900. 7.
(<https://kura.aucklandlibraries.govt.nz/digital/collection/photos/id/167461>)
(Date accessed: 4 July 2023)
1900. 'Foreign Officers with the Boers.' *The Illustrated London News*. 22 November 1900. 939.
1901. 'A burok Világosa.' *Debreczeni Ujság*. 5:73.
1901. 'Krüger a magyarokról.' *Világkrónika*. 25:22. 172.
- Luzsénszky, F. 1900. 'Magyarok Transvaalban.' *Magyar Salon*. 461–464.
- Szalay, K. 1901. 'A boerok Budapesten.' *Vasárnapi Ujság*. 48:24: 389–391.

Official Documents

- 'Constitution of the Orange Free State [10 Ap. 1854, 1866, enz.]' Eybers, G.W. (ed.). *Select Constitutional Documents Illustrating South African History 1795–1910*. London: George Routledge & Sons. 285–296.
- 'The Grondwet of the South African Republic [Feb. 1858.]' Eybers, G.W. (ed.). *Select Constitutional Documents Illustrating South African History 1795–1910*. London: George Routledge & Sons. 362–410.
- 'For Military Service [6. June 1876.] Law No. 2, 1876.' Eybers, G.W. (ed.). *Select Constitutional Documents Illustrating South African History 1795–1910*. London: George Routledge & Sons. 442–444.
- Hansard, XCIII, 4th Ser., col. 735–736. *Boer Prisoners-Foreign Mercenaries*. In Commons 6 May 1901.

Bibliography

- Cockerham W.C. & Cohen L.E. 1981. 'Volunteering for Foreign Combat Missions. An Attitudinal Study of U.S. Army Paratroopers.' *The Pacific Sociological Review*. 24:3: 329–354.
- Davidson, A. & Filatova, I. 1998. *The Russians and the Anglo-Boer War 1899–1902*. Cape Town: Human & Rousseau.
- Gorelik, B. (ed.) 2022. *A Russian on Commando. The Boer War Experiences of Yevgeny Avgustus*. Johannesburg: Jonathan Ball Publishers.

- Keegan, J. 2000. *A csata arca. A közkatonák háborúja 1415–1976 Agincourt, Waterloo és Somme*. Debrecen: Aquila.
- Kellett, A. 1982. *Combat Motivation. The Behavior of Soldiers in Battle*. Boston: Kluwer-Nijhoff Pub.
- King, A. 2013. *The Combat Soldier. Infantry Tactics and Cohesion in the Twentieth and Twenty-First Centuries*. Oxford: Oxford University Press.
- Kuitenbrouwer, V. 2012. *War of Words. Dutch Pro-Boer Propaganda and the South African War (1899–1902)*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Little, R.W. 1964. 'Buddy Relations and Combat Performance.' Janowitz, M. (ed.). *The New Military. Changing Patterns of Organization*. New York: Russell Sage Foundation. 195–223.
- McCracken, D.P. (ed.) 2013. *Teddy Luther's War. The Diary of a German-American in an Irish-Boer Commando*. Pinetown: 30° South Publishers.
- Pakenham, T. 1982. *The Boer War*. London: Macdonald & Co.
- Penny, B.R. 1967. 'Australia's Reaction to the Boer War. A Study in Colonial Imperialism.' *Journal of British Studies*. 7:1: 97–130.
- Potgieter, TD. 2000. 'Nineteenth Century Technological Development and its Influence on the Anglo-Boer War, 1899–1902.' *Southern Journal for Contemporary History*. 25:2: 116–135.
- Pretorius, F. 2010. 'Welcome but Not That Welcome. The Relations between Foreign Volunteers and the Boers in the Anglo-Boer War of 1899–1902.' Krüger, C.G. & Levsen, S. (eds). *War Volunteering in Modern Times. From the French Revolution to the Second World War*. Palgrave Houndmills, Basingstoke: Macmillan. 122–149.
- Schmidl, E.A. 1985. *Österreicher im Burenkrieg, 1899–1902*. PhD thesis. Vienna: University of Vienna.
- Schmidl, E.A. 1988. 'Adolph Zbořil – An Austrian Officer in the Transvaal Artillery.' *Scientia Militaria. South African Journal of Military Studies*. 18:2: 46–54.

Gábor Pusztai

Economisch belang en persoonlijk voorkeur

De rol van het vertalersechtpaar Székely-Lulofs in het cultureel transfer

Abstract

The Dutch writer Madelon Székely-Lulofs and her husband László Székely played a very important role in the cultural transfer between the Netherlands and Hungary in the thirties of the 20th century. They have translated several works of Dutch and Hungarian writers and wrote novels about the Dutch-East Indies. They chose writers who were successful and well-known for their translations. Commercial success and personal interests also played a role in their choice of works to translate. As a results the works of Lajos Kassák, Sándor Márai, Ferenc Molnár, Lajos Zilahy, Jolán Földes, Mihály Földi, Zsolt Harsányi, Ferenc Körmendi and Gábor Vaszary were translated in Dutch. Books of Piet Bakker, Jan de Hartog, Ary den Hertog, Klaas Nore and Anton Coolen were translated in Hungarian. *Keywords:* Madelon Székely-Lulofs, László Székely, Cultural transfer, Dutch-Hungarian connections

Inleiding

De Eerste Wereldoorlog zorgde voor een duidelijke terugval van de Nederlandse boekenproductie en ook van de vertalingen, maar na 1918 groeide het aantal vertalingen weer. Volgens Heilbron kroop het aantal vertaalde boektitels in de jaren na de Grote Oorlog weer boven het aantal van voor de oorlog uit. In de periode 1900–1909 werden 127 titels in 12 talen vertaald, tussen 1920 en 1929 werden 157 titels in 11 talen vertaald. In de jaren dertig was de toename ongekend: 396 Nederlandse boeken werden in 18

talen vertaald.¹ Dus het aantal boekvertalingen werd in de jaren dertig ten opzichte van het eerste decennium van de 20ste eeuw verdrievoudigd. Van deze boekenproductie en van het groeiende aantal vertalingen was een bescheiden deel toegevallen aan de Hongaarse boekenmarkt.

Na de Eerste Wereldoorlog, vooral na 1920, was er een toenemende interesse voor Hongaarse literatuur in Nederland en Nederlandse literatuur in Hongarije te zien. Aan deze toenadering droeg ongetwijfeld de kinderactie tussen 1920 en 1930 bij, toen meer dan 28.000 Hongaarse kinderen door Nederlandse pleeggezinnen werden opgevangen. De armoedige, uitgehongerde Hongaarse kinderen lieten diepe sporen na bij de Nederlandse families en hierdoor was er ook een duidelijke toename van interesse, niet alleen op persoonlijk en toeristisch gebied, maar ook op cultureel, economisch, politiek en literair vlak.²

Madelon Székely-Lulofs (1899–1958) en haar man, de Hongaar László Székely (1892–1946), waren in de jaren '30 de motor van culturele transfer tussen Hongarije en Nederland.

Auteurs van schandaalboeken

Madelon Lulofs en László Székely hebben elkaar op Sumatra, in Deli, ontmoet. Hij was er assistent op een rubberplantage en maakte aquarellen en tekeningen, waarmee hij op tentoonstellingen in de kolonie veel succes oogstte.³ In de redactie van het weekblad *Sumatra* werkten ze samen. Székely maakte tekeningen en karikaturen en Madelon Lulofs schreef korte verhalen. Ze trouwden in 1926 en verhuisden in 1930 samen met hun dochtertje Cornelia (in de familie Kotjil genoemd) naar Europa. Zij woonden tussen 1930 en 1938 in Boedapest. Hier begonnen ze alle twee hun schrijverscarrière. Madelon Székely-Lulofs was in de jaren dertig de bekendste Nederlandse schrijfster in binnen- en buitenland geworden.⁴ Zij schreef in de Hongaarse hoofdstad haar beroemde Indische romans zoals *Rubber* (1931), *Koelie* (1932), *De andere wereld* (1933) en *De hongertocht* (1936) waarmee zij in Nederland en ook daarbuiten naam maakte. Alle bovengenoemde boeken veroorzaakten opschudding in Nederland en ook in Nederlands-Indië. Vooral haar debuut *Rubber* was voor velen een doorn in het oog. De schrijfster beschreef de plantagewereld van Deli, de jacht naar het geld, het materialisme en de wilde feesten van de blanke planters toen de rubberprijzen nog hoog waren en je veel kon verdienen. Volgens de recensent van het *Soerebaisch-Handelsblad* was het boek geen literatuur, maar

een slecht gepresenteerde onthulling, een scheefgegroeid werk dat ‘niet eerlijk’ was. Székely-Lulofs zou alleen de smeerlapperijen, de onzedelijkheden en de zwijnenfuiven op de club beschreven hebben.⁵ Volgens *De Sumatra Post* zou zij taal noch stijl beheersen en het boek zou vol staan met overdrijvingen en misplaatste clichés.⁶ Ook in Nederland was de ontvangst gemengd. Naast positieve recensies waren de toonaangevende critici Menno ter Braak (1902–1940) en Edgar du Perron (1899–1940) niet te spreken over *Rubber*. Ze maakten de schrijfster en haar debuut belachelijk waar ze maar konden. Du Perron noemde Madelon Székely-Lulofs de ‘onbetwiste prima donna in de vlotte banaliteit’ en haar ‘romannetje’ van een ‘opmerkelijke nonsenskwaliteit.’⁷ Haar andere boeken kwamen er niet beter van af. De rechtse journalist Henri Carel Zentgraaff (1874–1940), hoofdredacteur van *De Java-Bode*, schreef over *De hongertocht* in 1936. Zentgraaff verweet de schrijfster dat ze uit winstbejag sensatie zocht, waar geen sensatie te bekennen was en dat het schade toebracht aan de reputatie van de kolonie.

Het is niet de eerste maal dat wij moeten wijzen op de hoogst afkeurenswaardige methoden van mevr. M. H. Székely-Lulofs die haar schrijftalent misbruikt om in romanvorm verkeerde toestanden in het Indische leven, uit ene periode welke tientallen jaren achter ons ligt, te publiceren. [...] Want zij kan, met alle gaven van artisticeit, over Indië niet schrijven buiten de sfeer van het schandaal, soms van de leugen. Zij doet dit om zich in haar jacht naar geld – het geld der ‘good sellers’ – te kunnen hullen in het kleed der strijdster voor het recht. Dit kleed is bij haar een maskeradepak.⁸

Ondanks de schandalen – of juist daarom – vlogen de boeken van Madelon Székely-Lulofs de winkel uit, ze werden in 12 talen vertaald, verfilmd en ook ten tonele gebracht. Haar man, László Székely, schreef ook. Er verschenen meer dan 20 verhalen⁹ en twee boeken, *Van oerwoud tot plantage* (1933) en *Rimboe* (1949), van hem. Zijn *Van oerwoud tot plantage* werd ook een schandaal. In de Volksraad van Nederlands-Indië werd erover gedebatteerd of Székely misschien vanwege laster gerechtelijk zou kunnen worden vervolgd.¹⁰ Dit naar aanleiding van de publicatie van de Engelse vertaling van zijn boek onder de titel *Tropic Fever*, waarin de schrijver opmerkelijk openhartiger was over de wantoestanden op de plantages van Deli dan in de Nederlandse editie. Tot een vervolging zou het niet komen, maar de Nederlandse en de koloniale pers was maandenlang in de ban van het schandaal.¹¹ Zentgraaff schreef in de *Java-Bode* over het boek van

Székely, dat het een product van ‘gezinsbesmetting’ was en maakte zich kwaad over de literaire activiteiten van het echtpaar:

[...] en wij zullen eens informeren of dit echtpaar wellicht groote kinderen heeft, want die zullen dan binnenkort ook wel met een of anderen goren roman over Indië komen en dan zijn wij in de eerste twintig jaren nog niet van hen af.¹²

Er was dus veel tumult rondom hun boeken, maar dat bracht ook veel geld in het laadje.

Literaire vertalingen van het echtpaar Székely-Lulofs

Het echtpaar had contact met de literaire kringen in Hongarije. Ze kenden de topstukken van de Hongaarse literatuur uit die tijd: Dezső Kosztolányi, Lajos Kassák, Sándor Márai, Lajos Zilahy, Gábor Vaszary, Jolán Földes, Mihály Földi, Aladár Schöpflin en ook Lajos Körmendi. Ze waren vooral met Kosztolányi bevriend. Hij was toen – tussen 1930 en 1932 – de voorzitter van de Hongaarse PEN Club. Het echtpaar begon vrij snel met literaire vertalingen, vooral nadat Madelon Lulofs ontdekte hoe slecht de vertalingen uit het Hongaars waren. Ze kreeg een Nederlands exemplaar van Kosztolányis boek *Nero's tragische dood* (1928), vertaald door Siegfried van Praag (1888–1958). Zij schreef in een brief aan haar uitgever Herman Robbers:

Ik kreeg van Kosztolányi een boek door hem geschreven en door van Praag vertaald: De tragische dood van Nero en ik stond paf over de allerellendigste vertaling. Het Hongaarsch is een heel speciale taal en je kunt dikwijls maar niet klakkeloos vertalen, dikwijls moet je het geheel op je eigen manier over zeggen en dat heeft òf van Praag niet gevoeld òf hij kent alleen Hongaarsch van lessen-nemen. Met het vertalen van Hongaarsche boeken moet je ook erg opletten wèlke boeken je vertaalt, want er zijn er, die zoó Hongaarsch zijn, dat ze onbegrijpelijk worden voor het buitenland of tenminste het mooie verliezen.¹³

Waarschijnlijk heeft deze ontdekking een belangrijke rol gespeeld bij de beslissing om literatuur te gaan vertalen. Van Praag was een slavist, die vooral Russische literatuur in het Nederlands vertaalde (Tolstoj, Dostojewskij, Gorkij, Gogol). Maar hij heeft ook vertalingen uit het Noors (van Knut Hamsun), Zweeds, Japans en ook het Hongaars op zijn naam staan.

De transfer tussen de kleine talen aan de periferie van het literaire veld (zoals tussen het Nederlands en het Hongaars) verliep vaak door middel van een grotere transittaal, in die tijd vaak het Duits of het Frans. Vertalingen van literaire werken, vooral uit een kleine taal naar een andere kleine taal, waren dus vaak vertalingen van vertalingen waardoor natuurlijk veel verloren ging van de originele tekst. Dat was waarschijnlijk de reden van de verontwaardiging van Székely-Lulofs in verband met de vertaling van Kosztolányi's roman door Van Praag.

Hoe gewoon deze methode bij vertalingen was, bewijst Székely-Lulofs zelf. Ook zij wilde deze weg bewandelen toen het om de Hongaarse vertaling van haar boek *Koelie* ging. Ze schreef aan Herman Robbers, de directeur van de uitgeverij Elsevier:

Ik was verleden week bij Kosztolányi en sprak hem over Roeki. Hij interesseert zich erg voor exotische literatuur en ik vertelde hem de inhoud. Hij dacht, dat hier in Hongarije ook veel belangstelling voor het boek zou bestaan en wij kwamen overeen, dat hij het eventueel zal vertalen. Maar om het te vertalen moet ik het eerst in een andere taal hebben, het liefst in het Fransch.¹⁴

De vertaalactiviteiten van het echtpaar Székely-Lulofs waren onder andere daarom zo belangrijk, omdat zij niet via een grotere transfertaal (Frans of Duits) vertaalden, maar direct van een kleine taal naar een andere kleine taal. Zij kozen vooral de bekende Hongaarse auteurs uit die tijd, waarbij het commercieel succes van de te vertalen boeken en ook hun persoonlijke interesse een rol speelde. Zij vertaalden werken van de Hongaarse schrijver Lajos Zilahy (1891–1974) in het Nederlands. Zilahy heeft zijn eerste verhalen in 1912 en zijn eerste gedichten in 1916 gepubliceerd, maar echte landelijke bekendheid kreeg hij met zijn roman *Halálos tavasz (Dodende lente)* uit 1922. Hij was niet alleen als dichter en schrijver maar ook als journalist, redacteur, regisseur en als producer succesvol. Meerdere romans van hem werden ook verfilmd. In het Hongarije van de jaren dertig gold hij als lieveling van de rechtse regering, maar na de Duitse bezetting van Hongarije in 1944 moest hij onderduiken omdat hij antinazi-stukken schreef en door de Gestapo gezocht werd. In die periode werden enkele werken van hem verboden. Na 1945 werkte hij mee aan een nieuwe cultuurpolitiek, maar vanwege de toenemende communistische invloed legde hij al gauw zijn werk neer. In 1947 emigreerde hij naar de VS. Hij overleed in 1974. Zilahy was in de jaren dertig niet onbekend voor het Nederlandse publiek. In het *Rotterdamsche Nieuwsblad* van 13 april 1927 en in de *Nieuwe*

Rotterdamsche Courant van 8 december 1928 verschenen kritieken van zijn toneelstukken die in Boedapest werden opgevoerd.¹⁵ In 1934 verscheen Zilahy's succesroman *Dodende lente* (*Halálos tavasz*),¹⁶ vertaald door T. Tomassek.¹⁷ Vier jaar later, in 1939 verscheen *Wat meedreef met de stroom* (*Valamit visz a víz*) in het Nederlands, vertaald door Madelon Székely-Lulofs.

De roman *De musicerende engel* (*A zenélő angyal*) van Ferenc Molnár (1878–1952) verscheen in 1933 in het Nederlands, vertaald door het echtpaar Székely-Lulofs. Molnár was aan het begin van de 20ste eeuw een zeer succesvolle journalist en schrijver. Hij kreeg met zijn toneelstukken internationale bekendheid, zij werden in Oostenrijk, Duitsland, Italië en ook in de Verenigde Staten gespeeld. In 1939 emigreerde hij met zijn echtgenote vanwege het dreigende nationaalsocialisme eerst naar Frankrijk en Zwitserland, later naar de Verenigde Staten. Hij overleed in New York in 1952. Molnár was voor het Nederlandse publiek ook geen onbekende. Zijn toneelstuk *De duivel* (*Az ördög*) verscheen in 1915,¹⁸ *Liliom* in 1916,¹⁹ alle twee in het Nederlands vertaald (waarschijnlijk uit het Duits) door de bekende scenarioschrijver, film- en toneelacteur Adolphe Engers (1884–1945).

Jolán Földes (1901-1963) was totaal onbekend in Nederland tot haar roman *De straat van de vissende kat* (*A halászó macska uccája*) in 1937 bij de Haagse uitgeverij Leopold verscheen. Het werk werd door Madelon Lulofs vertaald. Földes was toen al een internationaal bekende schrijfster. Ze kreeg in 1932 de Mikszáth-prijs voor haar roman *Mária jól érett* (*Over de brug*) en in 1936 kreeg ze de eerste prijs van de Londense uitgeverij Pinkler voor haar roman *De straat van de vissende kat*,²⁰ die in dertien talen werd vertaald. Ondanks de gemengde kritieken in de pers werd het boek in Nederland tot de dag van vandaag 11 keer herdrukt.²¹ In 1937 verscheen een roman van Földes met de titel *De eerste de beste* in Nederland, die vertaald was door de slavist Abraham Elias Boutelje (1894–1943). Hoewel Boutelje als vertaler in het boek is aangegeven ('vertaald uit het Hongaars door A. E. Boutelje') sprak hij waarschijnlijk geen Hongaars (hij vertaalde uit het Pools, Russisch, Tsjechisch en Servisch) dus hij vertaalde de roman van Földes waarschijnlijk via een andere taal. In 1938 verscheen de volgende roman van Földes in Nederland, onder de titel *Over de brug* (*Mária jól érett*), vertaald door Madelon Lulofs. In Nederland was het geen succes.²² In 1939 kwam de volgende vertaling van een roman van Földes uit: *Kruis of munt* (*Fej vagy írás*). Deze werd ook door Madelon Lulofs vertaald in het Nederlands.²³ Földes emigreerde in 1941 uit Hongarije naar

Engeland en ging in Londen wonen, waar zij in het Engels ging schrijven. Bij de motivatie om Hongarije te verlaten, speelde haar Joodse afkomst waarschijnlijk een belangrijke rol. Zij was terecht bezorgd om haar eigen toekomst in een steeds extremer wordend land dat drie jaar later slagveld zou worden van de Tweede Wereldoorlog. Ook na 1945 verscheen een werk van haar in het Nederlands. Haar Engelstalige roman *Golden Earrings* kwam onder de titel *Gouden oorringen* (1947) uit en werd vier keer herdrukt (1949, 1950, 1958, 1970). Het boek werd ook verfilmd met Marlene Dietrich en Rayl Milland in de hoofdrol.

Het echtpaar Székely-Lulofs vertaalde drie romans van de Hongaarse arts, schrijver en journalist Mihály Földi (1894–1943). In 1935 verscheen *De ziel van Anna Kádár* (*Kádár Anna lelke*), in 1937 *Echtgenoten* (*A házaspár*) en in 1940 *De vrouw van deze eeuw* (*A század asszonya*). Földi was een bekende auteur, literatuurcriticus en journalist met negentien boekpublicaties, toen zijn psychologische roman *De ziel van Anna Kádár* in 1931 in het Hongaars verscheen. In de Nederlandse pers werd over de schrijver reeds in 1931, dus vier jaar voor het verschijnen van zijn eerste roman, in Nederland geschreven als behorende tot de ‘jonge generatie’ Hongaarse auteurs.²⁴

De roman van Zsolt Harsányi (1887–1943), *Op leven en dood* (*Életre halálra*), werd door Madelon Székely-Lulofs vertaald in het Nederlands en verscheen in 1951. Harsányi was toen al een bekende figuur. In Hongarije was hij journalist, schrijver, secretaris van de Hongaarse PEN Club, lid van verschillende literaire verenigingen (Kisfaludy Társaság, Petőfi Társaság) en ook directeur van het theater Vígszínház te Boedapest. In het interbellum was hij in Nederland bekend geworden als schrijver van romans: *Magdolna* uit 1939,²⁵ in 1941 de *Hongaarse rapsodie* (*Magyar rapszódia*)²⁶ en *Een hemelbestormer* (*Mégis mozog a föld*)²⁷ (over het leven van Galileo Galilei). In 1943 verscheen *Dit was leven* (*Élni jó*)²⁸ een trilogie over het leven van Rubens. De vertalers waren Frans Schneiders, A. M. de Jong, Paul van Deurningen en J. L. Szobotka-Visser. Harsányi kreeg goede kritieken in Nederland.²⁹ Hij had waarschijnlijk succes omdat hij herhaaldelijk naar Nederland kwam om zijn werken zelf te promoten.³⁰

De roman van Ferenc Körmendi (1900–1972), *Carrière* (*Budapesti kaland*), werd in 1933 in het Nederlands vertaald. Hiermee won de jonge auteur de prijs van de uitgevers A.M. Heath and Chapman & Hall uit Londen en William Morrow uit New York. Het boek werd in 21 talen vertaald. De Nederlandse kritiek vond hem een eersterangs schrijver en zijn roman een meesterwerk.³¹ Körmendi kwam ook herhaaldelijk naar Neder-

land om zijn werk te promoten, radio-interviews en lezingen te geven over Hongaarse cultuur.³² In 1934 kwam de roman *Erfgenamen* (*Boldog ember-öltő*) van hem uit en één jaar later *Via Bodenbach*. De vertalers van deze boeken waren het echtpaar Székely-Lulofs. In 1936 verscheen in het Nederlands *Zij die zondigen* (*Bűnösök*) vertaald uit het Duits door H. E. Gézay-van Vloten, een pseudoniem van Johan Tersteeg (1873–1953). Ook na de oorlog kwam er nog een roman van hem uit, *Een weekdag in juni* (*Júniusi hétköznapi*), en een bundel reisverhalen met de titel *De vergissing* vertaald door Henriëtte Lindt.³³ Lindt vertaalde nog meer Hongaarse auteurs, bijvoorbeeld in 1942 verhalen³⁴ en in 1943 *Het boek van de eenzame bergen* (*Havasok könyve*)³⁵ van József Nyírő (1889–1953), in 1944 *Een zoon van de eenzame bergen* (*Ábel trilógia*)³⁶ van Áron Tamási (1897–1966) en in 1947 de historische roman *De poort van het leven* van Ferenc Herczeg (1863–1954).³⁷

De meest bekende Hongaarse auteur die zijn carrière in het interbellum begon en die nog steeds erg populair is in Nederland, is Sándor Márai (1900–1989). De schrijver, dichter en journalist Márai werd in de jaren dertig een van de meest gewaardeerde en meest productieve schrijvers in Hongarije. Tussen 1930 en 1945 publiceerde hij 38 boeken. Als succes-auteur heeft hij veel waardering gekregen van de literaire kritiek in binnen- en buitenland. In 1948 verliet hij Hongarije voorgoed en woonde tot zijn dood in Italië en in de Verenigde Staten. László Székely en Márai kenden elkaar goed.³⁸ Het echtpaar Székely-Lulofs vertaalde drie romans van Márai in het Nederlands: *Vreemdelingen* (*Idegen emberek*) uit 1934, *Tussen nacht en dag* (*Válás Budán*) uit 1935 en *De vermetele* (*Csutora*) uit 1936. Márai als auteur werd in Hongarije na de oorlog doodgezwegen, en in Nederland vergeten. Hij werd na 1999 herontdekt en zijn werken werden heruitgegeven en vertaald. *Gloed* werd in Nederland 36 keer herdrukt.

De schrijver, dichter, vertaler en beeldende kunstenaar Lajos Kassák (1887–1967) was de centrale figuur van de Hongaarse avant-garde. Hij was oprichter van de belangrijkste Hongaarse avant-gardistische tijdschriften *Tett*, *Ma* en *Munka*. Kassák hield ook contact met Theo van Doesburg en de redacteurs van het Nederlandse tijdschrift *De Stijl*. Hij engageerde zich op politiek gebied. Kassák was lid van de sociaaldemocratische partij, nam actief deel aan de radenrepubliek in 1919 en moest na diens val naar Wenen vluchten. In 1926 keerde hij terug naar Hongarije. Zijn roman *Angyalföld* (*Achterbuurt*) verscheen in 1929 en werd in 1935 door het echtpaar Székely-Lulofs in het Nederlands vertaald.

De schrijver en journalist Gábor Vaszary (1897–1985) woonde tussen 1924 en 1932 in Parijs, waar hij als tekenaar en illustrator werkte. Hij werd in 1934 in één klap bekend met zijn roman *Monpti*. Het boek sloeg in als een bom in de Hongaarse literatuur en werd meteen een bestseller. De roman werd in 28 talen vertaald, drie keer verfilmd en ook op toneel gebracht. De Nederlandse vertaling van het boek verscheen in 1936, vertaald door het echtpaar Székely-Lulofs. In 1938 werd zijn boek *Twee naar Parijs (Ketten Párizs ellen)* in Antwerpen uitgegeven, de vertaler is onbekend. Vaszary vluchtte in 1947 voor de communistische dictatuur naar Zwitserland.

Madelon Székely-Lulofs en László Székely hebben samen³⁹ 20 werken van tien Hongaarse schrijvers in het Nederlands vertaald. Dat is meer dan wat in de hele 19de eeuw uit het Hongaars in het Nederlands werd vertaald. Zij waren de meest productieve cultuurbemiddelaars in het interbellum. Hun literaire voorkeur ging uit naar bekende auteurs die in Nederland of in het buitenland al bekend waren (bv. Molnár, Zilahy of Földi) of naar jonge auteurs die met hun debuut internationaal succes oogstten (bv. Földes, Körmendi, Vaszary of Harsányi) en dus naar verwachting goed zouden verkopen in Nederland. Indische journalisten die meestal geen goed woord voor het echtpaar Székely-Lulofs over hadden als het om hun eigen romans ging, schreven lovend over hun vertaalactiviteiten: “Het echtpaar Székely-Lulofs doet voortreffelijk werk met de vertaling van goede Hongaarsche romans. Men mag gerust zeggen dat als gevolg van dezen arbeid de beste producten der Hongaarsche literatuur in de laatste jaren ook in Holland bekend werden.”⁴⁰

Nederlandse auteurs naar het Hongaars vertaald door het echtpaar Székely

In de eerste tien jaar van de 20ste eeuw verschenen er ca. 30.000 boeken in Nederland, maar de boekenproductie is in de jaren dertig meer dan verdubbeld, er kwamen 73.000 titels uit.⁴¹ De meest vertaalde Nederlandse auteurs uit die tijd waren Johan Fabricius, Madelon Székely-Lulofs en Jo van Ammers-Küller.⁴² In Hongarije zelf waren in de eerste helft van de 20ste eeuw Herman Heijermans, Jo van Ammers Küller, Madelon Székely-Lulofs en Louis Couperus de meest vertaalde Nederlandse auteurs.⁴³

Het echtpaar Székely-Lulofs droeg aan de verspreiding van de Nederlandse literatuur in het buitenland bij omdat ze Nederlandse boeken in het

Hongaars vertaalden. Qua aantal waren deze titels veel minder dan de Hongaarse boeken die ze in het Nederlands vertaald hebben. Het ging om zes titels in totaal. De Nederlandse auteurs die in het buitenland het meeste succes oogstten, Johan Fabricius (niet in het Hongaars verschenen) en Jo van Ammers-Küller (vertaald door Kosáryné Réz Lola, Zsuzsa Thury, Berend Miklósné, Géza Ottlik en Imre Sándor, meestal via een transittaal) hebben zij niet in het Hongaars vertaald.⁴⁴ Tussen 1932 en 1945 verschenen in Hongarije in totaal 27 Nederlandse werken in vertaling waarvan zij er zes hebben vertaald. Dat betekent dat zij 22% van de boeken vertaalden die in de genoemde periode van het Nederlands naar het Hongaars werden vertaald. Ze kozen populaire schrijvers die goed verkochten op de boekenmarkt.

De meest bekende roman van de schrijver en journalist Piet Bakker (1897–1960) was *Ciske de rat* uit 1942. Het werd een enorm succes en werd in meer dan 500.000 exemplaren verkocht. Bakker schreef nog twee vervolgdelen van de roman, *Ciske groeit op* (1945) en *Cis de man* (1946). Het boek werd later zelfs twee keer verfilmd: in 1955 en in 1984. In 2007 werd er een musical van gemaakt. De enorme populariteit van het boek en het commerciële succes waren waarschijnlijk de oorzaak dat *Ciske* in 1944 in het Hongaars werd uitgegeven. De vertaler was László Székely. Ook de andere delen van de Ciske-trilogie werden later in het Hongaars vertaald. *Ciske groeit op* (*Ciske fejlődése*) verscheen in het Hongaars in 1946 en *Cis de man* (*Ciske a férfi*) kwam bij de uitgever Szöllösy in Boedapest in 1948 uit, vertaald door Zsuzsa Kovács.

De schrijver en journalist Jan de Hartog (1914–2002) was vooral bekend geworden door zijn boek *Hollands glorie* uit 1940. Het boek sloeg bij het publiek in bezet Nederland aan vanwege de patriottische titel die het zelfbewustzijn versterkte. Het werd een enorm verkoopsucces tot de Duitsers in 1942 het boek verboden omdat De Hartog weigerde toe te treden tot de Kultuurkamer. Dat verhinderde echter niet dat het boek in Hongarije onder de titel *Wandelaar kapitány* in 1942 bij uitgeverij Szöllösy in Boedapest werd uitgegeven. In Hongarije werd het ook een verkoopsucces, binnen twee jaar werd het boek vier keer herdrukt. Jan de Hartog vluchtte in 1943 uit Nederland, via Zwitserland, naar Engeland. Na de oorlog ging hij in de Verenigde Staten wonen. In Nederland werd van *Hollands glorie* in 1976 een televisieserie gemaakt en in 1977 volgde een hoorspel. In 2008 verscheen in Nederland de 48ste druk.⁴⁵

Ary den Hertog (1889–1958), voormalige luitenant-kolonel van het KNIL, was als schrijver, journalist, toneelschrijver en criticus bekend. Hij

schreef in 1934 *Vrouwen naar Jacarta* dat vertaald werd met *Fehér nőket kér a gyarmat* door László Székely en verscheen in 1943 in Boedapest bij de uitgeverij Dante.

Klaas Norel (1899–1971) schreef in 1935 *Land in zicht* waarmee hij in één klap een bekende auteur werd. In 1940 verscheen zijn roman *Janmaats en sinjeuren* in Leiden, bij uitgeverij Sijthoff, het jaar daarop kwam de tweede druk uit. Deze laatste roman werd in het Hongaars vertaald met de titel *Hajóslegények és urak*.⁴⁶ Het boek verscheen bij uitgeverij Dante in Boedapest en werd vertaald door László Székely.

De goede moordenaar van Antoon Coolen (1897–1961) verscheen in 1931. Het was al zijn tiende boek. Coolen was toen reeds een succesvolle auteur van streekromans. *De goede moordenaar* werd uitgegeven in 1942 in Hongaarse vertaling onder de titel *A jó gyilkos* vertaald door László Székely. Het boek verscheen bij uitgeverij Atheneum in Boedapest.⁴⁷

Van Hans Martin werd het boek *Vrijgevochten* in 1942 door László Székely vertaald, maar het is onzeker of dit werk ooit überhaupt in druk verscheen.

Het is opvallend dat van de succesboeken van zijn eigen echtgenote László Székely slechts één roman vertaald heeft, hoewel de belangrijkste werken van Madelon Székely-Lulofs ook in Hongaarse vertaling toegankelijk waren en goed besproken werden. *Rubber (Gumi)* werd vertaald door György Kovács, *Koelie (Az őserdő rabjai)* werd in het Hongaars omgezet door Andor Németh, de vertaler van *De hongertocht (Szumátrai őrzárát)* en van *De andere wereld (A másik világ)* was László Pintér. Slechts één roman, het weinig succesvolle boek dat in Hongarije speelde, *Het laatste bedrijf (Utolsó kísérlet)*, werd in 1944 door László Székely vertaald.⁴⁸ László Székely heeft in 1944 ook *Emigranten (Emigránsok)* vertaald, maar dit boek is nooit in druk verschenen.⁴⁹

Het echtpaar Székely-Lulofs deed zijn best boeken van de Nederlandse literatuur te vertalen die op dat moment goed werden verkocht in Nederland. De auteurs waren bekende schrijvers die populaire lectuur produceerden, soms met een koloniaal onderwerp, wat de vertaler Székely waarschijnlijk aansprak. Economisch belang en persoonlijk voorkeur speelden een belangrijke rol bij hun keuze. De vertaalde schrijvers behoorden niet tot de literaire canon in Nederland. We vinden op de lijst van de uit het Nederlands vertaalde boeken geen bekende namen van gecanoniseerde auteurs zoals Slauerhoff, Nescio, Du Perron, Carry van Bruggen, Bordewijk of Elsschot. Vergeleken met de Nederlandse auteurs nemen de ver-

taalde Hongaarse schrijvers ook tegenwoordig nog een prominente plaats in de Hongaarse literaire canon in (bv. Márai, Kassák of Molnár).

Conclusie

Het echtpaar Székely-Lulofs was zeer actief in het literaire veld in de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw. Ze waren schakelfiguren van de culturele transfer tussen Nederland en Hongarije. Zij schreven zelf succesvolle (schandaal)boeken, vertaalden talrijke Hongaarse boeken in het Nederlands en ook Nederlandse auteurs werden door hun toedoen bekend in Hongarije. Ze kenden de belangrijkste auteurs in Hongarije, hadden contacten met uitgevers en critici en traden vaak op in het openbaar. Madelon Lulofs hield bijvoorbeeld in 1936 lezingen in Boedapest op uitnodiging van de Kring Hongaarse Schrijvers (*Magyar Írók Kör*).⁵⁰ Maar ze sprak met haar man ook op de Hongaarse radio over het leven in de tropen.⁵¹ De Literaire Vereniging La Fontaine (*La Fontaine Irodalmi Társaság*)⁵² in Boedapest koos haar tot haar leden.⁵³ De beslissing viel op de bijeenkomst van de vereniging van 29 oktober 1934. Toen werd een zitting gehouden met het thema Nederlandse literatuur. Prominente gasten van het stadsbestuur waren aanwezig en ook Nederlandse diplomaten, consul Jan Clinge Fledderus en vice-consul Jan Vreede waren van de partij. Jan Vreede was zelf literaire vertaler en lid van de Hongaarse literaire vereniging Petőfi-Vereniging (*Petőfi-Társaság*). Hij vertaalde gedichten van de 19de eeuwse Hongaarse dichter Sándor Petőfi.⁵⁴ Op de zitting werd een lezing gehouden door de voorzitter Béla Vikár over de Nederlands-Hongaarse literaire betrekkingen en de voorzitter stelde vast dat deze steeds intensiever werden. De schrijver, literatuurhistoricus, vertaler en criticus Aladár Schöpflin (1872–1950) hield een lezing over de moderne Nederlandse literatuur. Schöpflin lichtte de rol van Madelon Székely-Lulofs uit, prees haar schrijverstalent en haar literaire vertaleractiviteiten waardoor ook in Nederland de Hongaarse literatuur meer bekendheid kreeg. Er werden uit een roman van de Nederlandse schrijfster stukken voorgelezen door de acteur Pál Somody. Op deze zitting werd besloten dat Székely-Lulofs samen met Hilbertine Anna Cornelia Beets-Damsté (1871–1954)⁵⁵ tot lid van de Literaire Vereniging La Fontaine zou worden gekozen.⁵⁶

Samenvattend kunnen we vaststellen dat het interbellum een ongeken- de bloeiperiode betekende in de Hongaars-Nederlandse literaire betrekkingen, al was deze bloei maar betrekkelijk. Beide kleine literaturen bleven natuur-

lijk een randverschijnsel van het literaire veld van het andere land. De Hongaarse literatuur in Nederland kreeg natuurlijk meer aandacht dan voor 1920, maar de meeste interesse ging uit naar Franse, Duitse en Engelse literatuur. De situatie in Hongarije was vergelijkbaar met de Nederlandse. Hier bleef de Nederlandse literatuur geen grote rol spelen, maar van de algemene toename van interesse voor Nederland in Hongarije profiteerde ook de literatuur mee. Hierdoor kwamen de Hongaarse literatuur voor de Nederlanders en de Nederlandse literatuur voor de Hongaren een stapje dichterbij. De grote verdienste van het echtpaar Székely-Lulofs is dat ze in dit proces van cultuurtransfer een sleutelrol speelden.

Vanwege de zorgwekkende politieke situatie verhuisde het gezin Székely-Lulofs in 1938 naar het neutrale Nederland. Na de Duitse inval van 1940 vertrok Székely weer naar Hongarije vanwege zijn Joodse afkomst. Zijn vrouw en dochter bleven achter. Székely woonde en werkte tot zijn dood in 1946 in Boedapest als journalist, schrijver en literaire vertaler. Madelon Székely-Lulofs bleef ook na de oorlog vertalen, onder andere de koloniale roman van haar man, *Rimboe*.⁵⁷ Zij overleed in 1958 in Amsterdam.

Noten

- ¹ Heilbron, 'Nederlandse vertalingen wereldwijd.', 230.
- ² Réthelyi, 'Een nieuwe familie.', 79–112.
- ³ Pusztai, 'De karikatuur van de kolonie'; Pusztai, "'Deli op z'n kop'; Pusztai, 'Een beeld van een vrouw.'
- ⁴ Praamstra, 'Madelon Székely-Lulofs en het koloniale discours.', 209–240.
- ⁵ H. V., 'Een roman uit Deli.', 13.
- ⁶ Aantekeningen – Rubber', 1.
- ⁷ Perron, *Verzameld werk*, 190.
- ⁸ Z., "'Een kreet"... om schandaal.', 1.
- ⁹ Székely; Radnai, *Dit altijd alleen zijn*.
- ¹⁰ *Handelingen van de Volksraad*, 1984–1986.
- ¹¹ Pusztai; Praamstra, 'Een „lasterlijk geschrijf”.', 98–124.
- ¹² Z., 'Tropenleven.', 1.
- ¹³ Letterkundig Museum Den Haag, collectie Madelon Székely-Lulofs, (hierna: LMDH-Coll. MSL) L. 9452., Brief van Madelon Székely-Lulofs aan Herman Robbers, Boedapest, 26 november 1931.
- ¹⁴ LMDH-Coll. MSL, L9452, Brief van Madelon Székely-Lulofs aan Herman Robbersnek, Boedapest, 28 december 1931.
- ¹⁵ 'A fehér szarvas.', 6.; 'Toneel te Boedapest. De Generaal van Lajos Zilahy.', 9.

- ¹⁶ Zilahy, *Dodende lente*.
- ¹⁷ C. J. W., ‘“Wat meedreef met de stroom” door Lajos Zilahy.’, 10.
- ¹⁸ Molnár, *De duivel*.
- ¹⁹ Molnár, *Liliom*.
- ²⁰ Péntek, ‘A halászó macska uccája.’
- ²¹ Gera, ‘De Hongaarse, Nederlandse en Vlaamse receptie van *De straat van de vissende kat* van de Hongaarse schrijfster Jolán Földes.’; Hevesi, ‘A halászó macska uccája.’, 459–460.
- ²² Feber, ‘Strijd om de persoonlijkheid.’, 3.
- ²³ Jong, ‘“Kruis of munt” van Jolán Földes.’, 14.
- ²⁴ ‘Nieuwe Hongaarse letterkunde.’, 9.; ‘Nieuwe Hongaarsche letterkunde.’, 17.; ‘Voor de boekenliefhebbers.’, 12.; Schneiders, ‘Hongaarsche litteraire portretten.’, 160–168.
- ²⁵ Harsányi, *Magdalena*.
- ²⁶ Harsányi, *Hongaarsche rapsodie*.
- ²⁷ Harsányi, *Een hemelbestormer*.
- ²⁸ Harsányi, *Dit was leven*.
- ²⁹ Zie bij voorbeeld: C. J. W., ‘“Magdalena”.’, 12.; ‘Van de leestafel.’, 10.; ‘Hongaarse levensromans.’, 5.
- ³⁰ Körmendi hield lezeingen bv over Ferenc Liszt. Zie: ‘Nederland-Hongarije. Lezing Zsolt von Harsányi over Liszt.’, 4.
- ³¹ Haas, ‘Erfgenamen.’, 15–16.
- ³² De radiointerview met Körmendi vond op 12 november 1934, om 14.00 uur bij de AVRO plaats. Zijn gesprekspartner was dr. P.H. Ritter. Zie: ‘Radionieuws Körmendi.’, 2.
- ³³ Körmendi, *Een weekdag in juni*.
- ³⁴ ‘Het laatste boekenmolen.’, 8.
- ³⁵ Nyírő, *Het boek van de eenzame bergen*.
- ³⁶ Tamási, *Een zoon van de eenzame bergen*.; Zie ook: ‘Advertentie Boekenliefhebbers.’, 2.
- ³⁷ Boekraad, ‘De poort van het leven.’, 3.
- ³⁸ Brief van László Székely aan Madelon Lulofsnak, Boedapest, 11 maart 1942.
- ³⁹ LMDH-Coll. MSL, L9452, Brief van Madelon Lulofs aan Herman Robbes, Boedapest, 2 juni 1932.
- ⁴⁰ ‘De Rubber-roman.’, 1.
- ⁴¹ Heilbron, ‘Nederlandse vertalingen wereldwijd.’, 230.
- ⁴² ‘Wij en het buitenland.’, 9.
- ⁴³ Tóth, ‘De receptie van Nederlandse literatuur in het tijdschrift Nyugat.’; Tóth, ‘De receptie van de Nederlandse literatuur in de Hongaarse pers tussen 1908 en 1941 met een case study.’, 147–168.
- ⁴⁴ Zie hierover: Tóth, ‘De Nederlandse literatuur in het Tijdschrift Nyugatban in de Eerste helft van de 20-e eeuw.’; Tóth, ‘Holland irodalom a Nyugat című folyóiratban.’, 34–42.; Tóth, ‘Herman Heijermans in de Hongaarse pers in de eerste helft van de twintigste eeuw.’; Tóth, ‘Nederlandse literatuur in het Tijdschrift Nyugat.’, 155–173.; Szabó; Beke, ‘Van Guido tot Het geheim.’, 79–96.; Szabó, ‘Nederlandstalige boeken in Hongaarse vertaling vanaf het begin t.e.m. 2005.’
- ⁴⁵ Hartog, *Hollands Glorie*.

- ⁴⁶ Norel, *Janmaats en sinjeuren*.
- ⁴⁷ Brieven van László Székely aan Madelon Székely-Lulofs, Boedapest, 9 en 19 februari 1942.
- ⁴⁸ Lulofs, *Gumi*, [1935]; Lulofs, *Gumi*. [1942]; Lulofs, *A másik világ*; Lulofs, *Az őserdő rabjai*; Lulofs, *Szumátrai járőr*; Lulofs, *Utolsó kísérlet*.
- ⁴⁹ Brief van László Székely aan Madelon Lulofs, Boedapest, 23 januari 1944.
- ⁵⁰ ‘Lezing van mevrouw Székely-Lulofs.’, 13.
- ⁵¹ *Népszava*, III.
- ⁵² De oprichter en voorzitter van de Literaire Vereniging La Fontaine (1920–1949) was de etnograaf en literaire vertaler Béla Vikár (1859–1945). Onder de leden bevonden zich beroemdheden uit die tijd als de dichters Lőrinc Szabó en Dezső Kosztolányi of de componisten Zoltán Kodály en Béla Bartók. Zie hierover: Fülöp, ‘Schöpflin Aladár pályaképe.’
- ⁵³ LMDH-Coll. MSL, L9452, Brief van József Faragó en Béla Vikár aan Madelon Székely-Lulofs, Boedapest, 10 oktober 1935.
- ⁵⁴ *Magyar Országos Tudósító*, 16 (29 oktober 1934) 244; Borosnyay, ‘De heldendood van Petőfi.’, 2.
- ⁵⁵ Beets-Damsté vertaalde uit het Hongaars werken van Kálmán Mikszáth (1847–1910), *De wonderparaplu (Szent Péter esernyője)* en *De doedelzakspeler (Lapaj, a híres dudás)*. Mikszáth, *De wonderparaplu.*; Mikszáth, *De doedelzakspeler*.
- ⁵⁶ *Magyar Országos Tudósító*, 16 (29 oktober 1934) 244.
- ⁵⁷ Székely, *Rimboe*.

Bibliografie

- ‘A fehér szarvas.’ [De witte hert] 1927. *Rotterdamsch Nieuwsblad*. 12 april 1927, 6.
- ‘Aantekeningen – Rubber.’ 1932. *De Sumatra Post*, 12 januari 1932, 1.
- ‘Advertentie Boekenliefhebbers.’ 1944. *Het Volk*, 13 oktober 1944, 2.
- Boekraad, L. 1947. ‘De poort van het leven.’ *De Tijd*, 8 januari 1947, 3.
- Borosnyay, K. 1939. ‘De heldendood van Petőfi.’ *Haagse Courant*, 8 maart 1939, 2.
- C.J.W. 1939. “‘Wat meedreef met de stroom” door Lajos Zilahy.’ *Zaans Volksblad*, 19 december 1939, 10.
- C.J.W. 1939. “‘Magdalena”, roman van het mysterie der vrouwenziel.’ *Zaans Volksblad*, 16 december 1939, 12.
- ‘De Rubber-roman.’ 1936. *De Java-Bode*, 13 januari 1936, 1.
- Feber, L. J. M. 1938. ‘Strijd om de persoonlijkheid.’ *De Tijd*, 13 mei 1938, 3.
- Fülöp, László 1993. ‘Schöpflin Aladár pályaképe.’ [De loopbaan van Aladár Schöpflin] *Studia Litteraria*, 31 1, 7–146.

- Gera, J., 2013. 'De Hongaarse, Nederlandse en Vlaamse receptie van *De straat van de vissende kat* van de Hongaarse schrijfster Jolán Földes.' Kris van Heukelom, Dieter De Bruyn, Carl De Stryker (eds.), *Van Eeden tot heden*. Gent: Academia Press, 203–206.
- H. V. 1931. 'Een roman uit Deli.' *Soerabaiasch-Handelsblad*, 23 december 1931, 13.
- Haas, J. G. de 1934. 'Erfgenamen.' *Nieuwsblad van het Noorden*, 27 oktober 1934, 15–16.
- Harsányi, Zsolt 1941–1943. *Dít was leven: roman van Peter Paul Rubens*. Vertaald door Paul van Deurningen, Amsterdam: Veen.
- Harsányi, Zsolt [1941]. *Een hemelbestormer: een roman van Galileis leven*. Vertaald door A. M. de Jong, Amsterdam: Strengholt.
- Harsányi, Zsolt, 1941. *Hongaarsche rapsodie*. Vertaald door Frans Schneiders, Leiden: Sijthoff.
- Harsányi, Zsolt 1950. *Magdalena*. Vertaald door J. L. Szobotka-Visser, 3e druk, Utrecht: De Haan.
- Hartog, Jan de 2008. *Hollands Glorie*. Amsterdam: Atlas-Contact.
- Heilbron, J. 1995. 'Nederlandse vertalingen wereldwijd. Kleine landen en culturele mondialisering.' Johan Heilbron, Wouter de Nooy en Wilma Tichelaar (eds.), *Waar in een klein land: Nederlandse cultuur in internationaal verband*. Amsterdam: Prometheus, 206–253.
- 'Het laatste boekenmolen.' 1942. *Het Volk*, 11 mei 1942, 8.
- Hevesi, András, 1936. 'A halászó macska uccája.' *Nyugat*, 19:12 (december 1936, kerstnummer), 459–460.
- 'Hongaarse levensromans.' 1942. *Het Volk*, 13 mei 1942, 5.
- Jong, A. M. de 1939. "'Kruis of munt" van Jolán Földes.' *Zaans Volksblad*, 25 maart 1939, 14.
- Körmenyi, Ferenc 1947. *Een weekdag in juni*. Vertaald door Henriette Lindt, Amsterdam: Becht.
- 'Lezing van mevrouw Székely-Lulofs.' 1936. *Het Vaderland*, 11 mei 1936, 13.
- Lulofs, Madelon [1935]. *Gumi*. [Rubber] vertaald door György Kovács, Budapest: Pantheon.
- Lulofs, Madelon [1942]. *Gumi*. [Rubber] vertaald door György Kovács, 2de druk, Budapest: Krakauer.
- Lulofs, Madelon [1936]. *A másik világ*. [De andere wereld] vertaald door László Pintér, Budapest: Pantheon.

- Lulofs, Madelon 1934. *Az őserdő rabjai*. [Gevangenen van het oerwoud] vertaald door Andor Németh, Budapest: Pantheon.
- Lulofs, Madelon [1937]. *Szumátrai járőr*. [Patrouille op Sumatra] vertaald door László Pintér, [Budapest]: Pantheon.
- Lulofs, Madelon [1944]. *Utolsó kísérlet*. [De laatste poging] vertaald door László Székely, Budapest: Szöllősy.
- Mikszáth, Kálmán, 1889. 'Een paar steveltjes: een Hongaarsch schetsje.' vertaald door Eugene van Oye. *De Vlaamsche Kunstbode*, 19:2, 126–129.
- Mikszáth, Kálmán 1925. 'De doedelzakspeler.' *Zes verhalen*. Amsterdam: Maatschappij voor goede en goedkope lectuur.
- Mikszáth, Kálmán 1934. *De wonderparaplu*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Molnár, Franz [1915]. *De duivel: een spel in drie bedrijven*. vertaald door Adolpha Engers, Den Haag: Couvée.
- Molnár, Franz [1916]. *Liliom*. vertaald door Adolpha Engers, Den Haag. *Népszava*, 29 juni 1935, III.
- 'Nieuwe Hongaarsche letterkunde.' 1931. *De Sumatra Post*, 13 juni 1931, 17.
- 'Nieuwe Hongaarse letterkunde.' 1931. *Het Vaderland*, 18 mei 1931, 9.
- Norel, K. 1940. *Janmaats en sinjeuren*. Leiden: Sijthoff.
- Nyíró, József 1943. *Het boek van de eenzame bergen*. Antwerpen: Het Kompas.
- Péntek, Orsolya 2013. 'A halászó macska uccája.' *Oroszános Udvar*, 19 juni 2013 <http://oroszlanosudvar.hu/2013/06/19/a-halaszo-macska-uccaja/>. (laatst geraadpleegd op 26 juni 2013.)
- Perron, E. du 1958. *Verzameld werk*, deel 6. Amsterdam: Van Oorschot.
- Praamstra, Olf, 2007. 'Madelon Székely-Lulofs en het koloniale discours.' *Indische Letteren*, 22: 4, 209–240.
- Pusztai, Gábor 2012. "'Deli op z'n kop": Kritiek op de kolonie in de tekeningen van László Székely.' *Acta Neerlandica* 9/2012, 115–134.
- Pusztai, Gábor, 2015. 'De karikatuur van de kolonie: De Delische Kunstkring en László Székely.' Jana, Engelbrechtová (ed.) *De Nederlandstalige cultuur internationaal: Centraal-Europa en de Lage Landen*, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 155–168.

- Pusztai, Gábor 2007. 'Een beeld van een vrouw: Madelon Lulofs op de tekeningen van László Székely.' *Madelon Lulofs, Acta Neerlandica* 5/2007, 79–89.
- Pusztai, Gábor; Praamstra, Olf 1997. 'Een "lasterlijk geschrijf."' *Indische Letteren*, 12:3, 98–124.
- 'Radionieuws Körmendi.' 1934. *Algemeen Handelsblad*, 8 november 1934, 2.
- Réthelyi, Orsolya 2020. 'Een nieuwe familie.' Aalders, M.J.; Pusztai, G.; Réthelyi, O. (eds.) *De Hongaarse kindertreinen*. Hilversum: Verloren, 79–112.
- Schneiders, Frans, 1941. 'Hongaarsche litteraire portretten: Ferenc Herczeg en Endre Ady.' *Haagsch Maandblad*, 36:3, 160–168.
- Szabó, Emese 2006. 'Nederlandstalige boeken in Hongaarse vertaling vanaf het begin t.e.m. 2005.' *Amos-ETVN*, 3 (4 december 2006) <https://comenius.ned.univie.ac.at/node/11405> (laatst geraadpleegd op 2 juni 2013.)
- Szabó, Emese; Beke, Katalin 2001. 'Van Guido tot Het geheim. Nederlandse boeken in Hongaarse vertaling.' *Acta Neerlandica* 1/2001, 79–96.
- Székely, László 2014. *A lehetetlen ország*. [Het land van de onmogelijkheden] Pusztai, G. (ed.), Debrecen, Printart Press.
- Handelingen van de Volksraad*, 80ste vergadering, vrijdag 5 februari 1937, 1984–1986.
- Székely, László 1949. *Rimboe*. Bewerkt en vertaald door M.H. Székely-Lulofs. Amsterdam: Wereldvenster.
- Székely, L.; Radnai I. 2007. *Dit altijd alleen zijn*. Leiden: KITLV.
- Tamási, Áron 1944. *Een zoon van de eenzame bergen*. Amsterdam: Arbeiderspers.
- 'Toneel te Boedapest. De Generaal van Lajos Zilahy.' 1928. *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 8 december 1928. 9.
- Tóth, Zsuzsa 2010. 'De Nederlandse literatuur in het Tijdschrift Nyugatban in de eerste helft van de 20e eeuw.' Wilken Engelbrecht, Bas Hamers (eds.), *Neerlandistische ontmoetingen. Tretpunt Olomouc*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 191–200.
- Tóth, Zsuzsa 2015. 'De receptie van de Nederlandse literatuur in de Hongaarse pers tussen 1908 en 1941 met een case study.' Jana Engelbrechtová (ed.) *De Nederlandstalige literatuur internationaal: Centraal-*

- Europese blikken op de Nederlandstalige literatuur.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 147–168.
- Tóth, Zsuzsa 2012. ‘De receptie van Nederlandse literatuur in het tijdschrift Nyugat.’ *Acta Neerlandica*, 9/2012, 155–173.
- Tóth, Zsuzsa 2012. ‘Herman Heijermans in de Hongaarse pers in de eerste helft van de twintigste eeuw.’ Jelica Novaković-Lopušina et al. (ed.) *Lage Landen, Hoge Heuvels. Handelingen Regionaal Colloquium Neerlandicum.* Belgrado: Arius, 245–256.
- Tóth, Zsuzsa 2011. ‘Holland irodalom a Nyugat című folyóiratban.’ *Debreceni Szemle*, 2011/1, 34–42.
- ‘Van de leestafel.’ 1940. *Limburgsch Dagblad*, 30 augustus 1940, 10.
- ‘Voor de boekenliefhebbers.’ 1933. *Nieuw Israelietisch Weekblad*, 28 april 1933, 12.
- ‘Wij en het buitenland. Een tentoonstelling van vertalingen in de Ko. Bibliotheek.’ 1939. *Het Vaderland*, 13 juni 1939, 9.
- Z., ‘“Een kreet”... om schandaal.’ 1936. *De Java-Bode*, 16 maart 1936, 1.
- Z., ‘Tropenleven.’ 1935. *De Java-Bode*, 21 december 1935, 1.
- Zilahy, Lajos 1934. *Dodende lente.* vertaald door T. Tomassek, Zutphen: Thieme.

Archieven

- Letterkundig Museum Den Haag, collectie Madelon Székely-Lulofs, L. 9452.
- Brief van József Faragó en Béla Vikár Béla aan Madelon Székely-Lulofs, Boedapest, 10 oktober 1935.
- Brief van Madelon Lulofs aan Herman Robbes, Boedapest, 2 juni 1932.
- Brief van Madelon Székely-Lulofs aan Herman Robbers, Boedapest, 26 november 1931.
- Brief van Madelon Székely-Lulofs aan Herman Robbers, Boedapest, 28 december 1931.
- Privé-correspondentie van het echtpaar Székely-Lulofs (in kopie in bezit van de auteur).
- Brief van László Székely aan Madelon Székely-Lulofs, Boedapest, 11 maart 1942.

Brief van László Székely aan Madelon Székely-Lulofs, Boedapest, 23 januari 1944.

Brief van László Székely aan Madelon Székely-Lulofs, Boedapest, 9 en 19 februari 1942.

Wilken Engelbrecht

Rudolf J. Vonka, vertaler of verminker?

Hoe het spel met de omvang van teksten leidde tot populariteit van Nederlandstalige literatuur in Tsjechië in het interbellum¹

Abstract

Rudolf J. Vonka (1877–1964) was one of the most important Czech translators of Dutch literature in the interwar period. He is best known as the translator of novels by the then internationally renowned Flemish writer Felix Timmermans. His translations were very successful, received positive reviews and were reprinted, sometimes long after the Second World War. However, the Dutch translator and netherlandist Olga Krijtová (1931–2013) discovered that Vonka had largely adapted the translated texts, which is a serious offence according to Czech translational standards. The contribution discusses Vonka's position and work as a translator and possible motives for his approach. Finally, it shows why Vonka can after all be considered an important contributor to the spread of Dutch-language literature in the Czech Republic.

Keywords: Rudolf J. Vonka, Dutch-language literature, Czech translation, adaptation, propagation, Felix Timmermans

Inleiding

Hoewel het moeilijk is om precies na te gaan hoeveel vertalingen uit het Nederlands er in de verschillende in Centraal-Europa gesproken talen zijn verschenen,² is duidelijk dat het Tsjechisch in de periode tussen ca. 1850 en 1945 relatief uitspringt boven de andere talen in de regio met uitzondering van het Duits. Daarvoor zijn twee redenen. Om te beginnen was dat de concurrentie met het Duits in eigen land. Zoals de Vlaamse Beweging door het beschikbaar maken van oude Nederlandstalige teksten, door het

vaststellen van een normatieve spelling en door de productie van literatuur voor de lagere volksklassen in Vlaanderen de gelijkwaardigheid van het Nederlands aan het overheersende Frans trachtte te bewijzen en bereiken, waren er soortgelijke tendenties in Tsjechië – een feit waar de Tsjechen overigens vaak zelf naar verwezen.³ De tweede reden is dat er al relatief vroeg vertalers beschikbaar waren die bij machte waren om rechtstreeks uit het Nederlands te vertalen. Dit laatste was van belang gezien de in Tsjechië medio negentiende eeuw opgestelde norm dat *high brow* literatuur in beginsel uitsluitend rechtstreeks uit de brontaal mocht worden vertaald, waarbij adaptatie als ongewenst werd beschouwd.⁴ Dit had zijn weerslag op wat er vertaald kon worden. De internationaal bekende Tsjechische literair historicus en translatoloog Jiří Levý (1926–1967) merkte dan ook op dat systematische vertalingen van minder gesproken talen meestal pas begonnen als het bewuste vak werd ingevoerd bij de Praagse universiteit.⁵ Dat was voor het Nederlands het geval vanaf 1921, nu goed een eeuw geleden. Hierbij moet wel worden aangetekend dat geen van de vertalers voor de Tweede Wereldoorlog echt Nederlands heeft gestudeerd.⁶

Uit de periode voor 1945 zijn er zeven Tsjechische vertalers bekend die aantoonbaar rechtstreeks uit het Nederlands hebben vertaald, vier uit de negentiende eeuw en drie uit het Interbellum. De negentiende-eeuwers waren de gymnasiumdirecteur en literatuurhistoricus Václav Petř (1841–1906), de literator Jaroslav Kamper (1871–1911), de letterkundig geïnteresseerde priester Alois Koudelka (1861–1942) en tenslotte de postbeambte Václav Kuneš (1871–na 1913). Van Koudelka en Kuneš is ook correspondentie in het Nederlands bewaard gebleven die aantoont dat hun kennis zeker niet alleen passief was, al schreef de eenvoudige postbeambte beter Nederlands dan de gestudeerde priester. Voor het Interbellum zijn dit de beroepsvertaalster Lída Faltová (1890–1944), de bibliotheekbediende en dichters-vertaler Otto F. Babler (1901–1984) en de diplomaat Rudolf J. Vonka (1877–1964), onderwerp van deze bijdrage. Zij kenden alle drie goed Nederlands.⁷

Dat er ondanks het geringe aantal ‘echte’ vertalers toch veel vertalingen bekend zijn – voor de periode 1854–1948 zijn dat er inmiddels 394 – komt omdat vooral in de negentiende eeuw veel *low* en *middle brow* literatuur werd vertaald. Daarvoor gold de eis van rechtstreeks uit de brontaal vertalen niet. Het grote aantal Tsjechische vertalingen van werk van Hendrik Conscience in de tweede helft negentiende eeuw getuigt ervan dat hij geliefd was, maar toont ook dat zijn vele in het Tsjechisch vertaalde sociale novellen niet als ‘hoge literatuur’ werden beschouwd. Het merendeel werd

dan ook via het Frans en het Duits vertaald en zijn bekendste werk dat kennelijk wél tot de ‘hoge literatuur’ werd gerekend, *De Leeuw van Vlaanderen*, kwam pas in de jaren dertig van de twintigste eeuw uit – toen waren er vertalers beschikbaar die dit rechtstreeks in het Tsjechisch konden omzetten.⁸

1. Het fenomeen Vonka

De hierboven laatst genoemde vertaler, Rudolf Jordán Vonka, is in de Tsjechische vertaalwereld een fenomeen geworden. Helaas niet in positieve zin: met het begrip ‘Vonkův duch’, de ‘geest van Vonka’, duidt men een niet al te precieze vertaling aan, waarin op elkaar lijkende begrippen die beslist niet hetzelfde betekenen onderling worden verwisseld. De slavist en vertaler Edgar de Bruin die dit begrip muntte, verdacht Vonka ervan dat deze het werk van Timmermans via het Engels had vertaald, naar de strenge Tsjechische normen, zoals De Bruin zelf aangaf, een ‘vertalerszonde’. In een eerdere bijdrage heb ik al eens aangetoond dat dit beslist niet het geval was en dat Vonka’s vertaalfouten juist te wijten zijn aan rechtstreeks vertalen in een periode dat er nog geen goede vertaalwoordenboeken Nederlands-Tsjechisch bestonden.⁹

Vonka was een typische representant van de groep progressieve leraren die rond de eeuwwisseling meehielpen om eerst het terrein voor de onafhankelijke staat Tsjechoslowakije voor te bereiden en later ook op te bouwen. Hij werd als jongste van acht kinderen van een metselaar op 17 oktober 1877 geboren in het plattelandsstadje Křinec, op zo’n 75 km ten oosten van Praag.¹⁰ Na basisonderwijs in zijn geboorteplaats en middelbare school in de nabijgelegen districtshoofdstad Nymburk ging hij de kweekschool in Praag doen. In die tijd zagen leraren zichzelf als de voorhoede van de Tsjechische natie en de zeventiende-eeuwse pedagoog Comenius (1592–1670) was hun grote voorbeeld. De onderwijzersbond *Učitelská jednota Budeč* begon in 1871 actief te zoeken naar het graf van Comenius in Naarden, een speurtocht die goed een halve eeuw later in 1929 met succes werd bekroond. De bond speelde een belangrijke rol in de politieke bewustwording van de Tsjechen. Vonka werd er al spoedig lid van en kreeg later ook bestuursfuncties in de bond.

Portret van Rudolf J. Vonka, ca. 1923

Zoals de meeste jongemannen moest Vonka in de Eerste Wereldoorlog in dienst. Hij vocht aan vrijwel alle Oostenrijks-Hongaarse fronten, raakte gewond maar overleefde het. Na de oorlog werd hij secretaris van de Klub strany pokrokové (Club van de Progressieve Partij) en uitgever van het partijblad. Dankzij zijn contacten en kennis van een hele reeks vreemde talen kon hij in 1920 in dienst treden van het juist opgezette Ministerie van Buitenlandse Zaken van Tsjechoslowakije en werd met zijn vrouw uitgezonden naar Nederland, waar hij van oktober 1920 tot februari 1925 secretaris en persattaché van het Tsjechoslowaakse gezantschap was. Hij ontwikkelde tijdens zijn verblijf een enorme activiteit als propagator van zijn land, hield talloze lezingen over Comenius en Tsjechoslowakije en schreef ook artikelen in de Nederlandse pers. Na terugkomst werd hij aangesteld bij de afdeling voorlichting van het ministerie in Praag. Hij ging wegens gezondheidsproblemen in 1932 met vervroegd pensioen, maar bleef actief als ouderling van de Evangelische Broedergemeente in Praag-Spořilov. Sinds 1926 was hij ook lid van de in 1920 opgerichte vrijmetselaarsloge J.A. Komenský in Praag en in de jaren 1930–1933 zelfs hoofdredacteur van het landelijke maçonnieke blad *Svobodný zednár* (De Vrijmetselaar).¹¹

Ook als auteur was hij buitengewoon actief: hij schreef ruim 30 boekjes en brochures over culturele contacten met de Lage Landen, over Comenius en over de vrijmetselarij. Onder de Duitse bezetting van Tsjechië (1938–1945) begon de inmiddels 60 jaar oude Vonka met een verzetsblad *V boj* (In de strijd), dat na verschillende aanvaringen met de Gestapo in 1941 werd stopgezet. Desondanks bleef Vonka tot 1944 actief in de verzetsgroep *Věrný pes* (De trouwe hond) die uit scouts en YMCA-leden bestond. Toen de Gestapo leden van de groep op de hielen ging zitten en Vonka een paar maal kortstondig gevangen zette, dook Vonka in de zomer van 1944 onder in zijn geboortedorp en hield zich de rest van de oorlog bezig met het vertalen van Multatuli's *Max Havelaar*.

Na de bevrijding werd Vonka weer tot ouderling van de kerkgemeente in Spořilov gekozen. Daarnaast werd hij chroniqueur van zijn geboortedorp Křinec, waarheen hij in 1948 opnieuw verhuisde. Na de dood van zijn vrouw in 1959 ging Vonka terug naar Praag, waar hij op de leeftijd van 86 jaar op 30 juni 1964 stierf.

2. Autodidact

Vonka had ontegenzeggelijk een talenknobbel. Naast de talen Duits, Frans, Engels en Russisch die hij als gymnasiast en student had geleerd, leerde hij tijdens zijn dienstitijd in Wereldoorlog I nog Albanees, Italiaans en Pools erbij. Nederlands had hij naar eigen zeggen in 1920 aan het begin van zijn periode als diplomaat in Den Haag binnen drie maanden onder de knie gekregen. Gezien zijn optredens namens de ambassade op allerlei plekken in Nederland en stukken in de Nederlandse pers kende hij inderdaad actief Nederlands.

Literair vertalen was voor Vonka een hobby, waaraan hij zich pas goed begon te wijden na zijn pensionering.¹² Zijn eerste literaire vertaling was in 1925 van een boekje van de vrijzinnig protestant Henri van den Bergh van Eysinga (1868–1920).¹³ In de jaren dertig en veertig vertaalde hij verschillende romans van Felix Timmermans (1886–1947),¹⁴ de roman *Het schone jaar van Carolus* van de met Timmermans bevriende Antoon Thiry (1888–1954),¹⁵ de roman *Het donkere licht* van Antoon Coolen (1897–1961)¹⁶ en de roman *Njai Sarina* van Simon Franke (1880–1957).¹⁷ Ten slotte vertaalde hij als gezegd nog de *Max Havelaar*, een vertaling die in 1947 uitkwam in een prestigieuze serie.¹⁸

Geen groot vertaaloeuvre dus, maar Vonka wist zijn boeken te kiezen. *Pallieter*, *Pieter Bruegel* en de *Boerenpsalm* van Timmermans worden als diens belangrijkste werken beschouwd en Timmermans was internationaal de bekendste Vlaamse schrijver. Ook Coolen had een internationale roem opgebouwd. Zijn door Vonka vertaalde roman en ook Thiry's *Het schone jaar van Carolus* tonen de wat minder positieve kanten van het leven op het Vlaamse platteland en sluiten daarmee aan bij tendenties in het zogenaamde ruralisme dat in de jaren dertig en veertig van de twintigste eeuw een belangrijke stroming in de Tsjechische literatuur was.¹⁹ Beide boeken met een Indische thematiek, *Njai Sarina* van Franke over het grimmige lot van een Indonesisch dienstmeisje, en *Max Havelaar* van Multatuli, werden kort na de oorlog uitgegeven, in de periode dat de dekolonisatie van Indonesië al aan de gang was en de openbare mening in Tsjechië eerder op de hand van de Indonesiërs was. Vonka's vertalingen kwamen uit bij de belangrijkste Tsjechische uitgeverijen van die tijd: Družstevní práce, Symposion (Rudolf Skeřík), Julius Albert, Topič en het na de oorlog opgerichte Svoboda.

Overigens was Vonka bepaald niet de enige Tsjechische diplomaat die als hobby literatuur vertaalde. Uit zijn generatie kunnen nog worden ge-

noemd Emil Walter (1890–1964) die een succesvol vertaler uit Scandinavische talen was, en Miloš Slíva (1887–±1944) die in de jaren dertig bij de Tsjechoslowaakse ambassade in Brussel was geaccrediteerd en o.a. *De Jazzspeler* van Maurice Roelants (1895–1966) vertaalde.²⁰

3. Vonka's betekenis

De negatieve roep die Vonka de laatste decennia onder Tsjechische neerlandici heeft gekregen, is op basis van de al sinds midden negentiende eeuw bestaande Tsjechische vertaalnormen en vanuit dit translatologisch regime bekeken zeker terecht.²¹ Zijn problemen en fouten waren: het onjuist vertalen van idioom en het verwarren van qua woordbeeld gelijkende begrippen, het zeer uitbreiden van sfeerschilderingen en het stilistisch aandikken van de tekst (Vonka voegde soms tot wel 25% tekst bij!), onbekendheid met realia waardoor deze foutief geïdentificeerd werden, en ernstige problemen met de interpretatie van het overigens ook voor Nederlanders vaak moeilijk te duiden Kempische dialect van protagonisten in de romans van Felix Timmermans. Zijn tijdgenoot, de perfect tweetalige Joods-Duits-Tsjechische literatuurcriticus en literair vertaler Pavel/Paul Eisner (1889–1958) stelde in een geruchtmakend artikel in het destijds toonaangevende Tsjechische literair-kritische tijdschrift *Rozpravy Aventina* (Debatten van de Aventijn) kort en goed:²²

Laten we het ronduit zeggen: wie (proza) vertaalt hoewel hij weet dat hij de taal waaruit hij vertaalt niet tot in de fijnste puntjes althans passief beheerst; wie dus voor anderen vertolkt wat hijzelf niet volledig begrijpt; wie aan woorden een geest inblaast op een nieuwe weg die in de volle en juiste betekenis van die woorden niet overeenkomt met hun ziel en geest – wie dat doet, handelt oneerlijk, brengt schade toe aan de maatschappij en verdient het om openbaar te worden gebrandmerkt als een cultuurbarbaar.

Gezien dat Vonka's vertalingen herdrukt werden, voor Nederlandstalige literatuur in Tsjechische vertaling vrij ongebruikelijk, én met hogere oplagen, waren ze verkoopsuccessen. De literaire kritiek beoordeelde zijn vertalingen zeer welwillend, zoals een greep uit de recensies van zijn eerste vertaling van Timmermans' werk, de roman *Pallieter*, uitgegeven in 1927 bij de belangrijke coöperatieve uitgeverij Družstevní práce (Coöperatieve Arbeid) toont. Zo schreef Růžena Thonová (1891–1971), recensente van het conservatieve *Národní listy* (Nationale Bladen) en echtgenote van Jan

Thon (1886–1973), destijds hoofdbibliothecaris van de Praagse Stadsbibliotheek:²³

Felix Timmermans behoort tot de jongere generatie Nederlandstalige schrijvers; hij stamt uit de Kempen in België en schrijft in het Vlaamse Nederlands. (...) Waar de meeste boeken, die wij in handen krijgen, ofwel doordrenkt zijn van klassenhaat, pessimistisch determinisme, moreel relativisme dan wel pathologische neigingen en situaties van de helden van onze tijd, smaakt het boek *Pallieter* na dit alles, alsof we na een langer gedwongen verblijf in de krochten van menselijke armoe en gebreken, droefenis en ongeluk, opeens in de frisse lucht komen, in de zon, in het licht. (...)

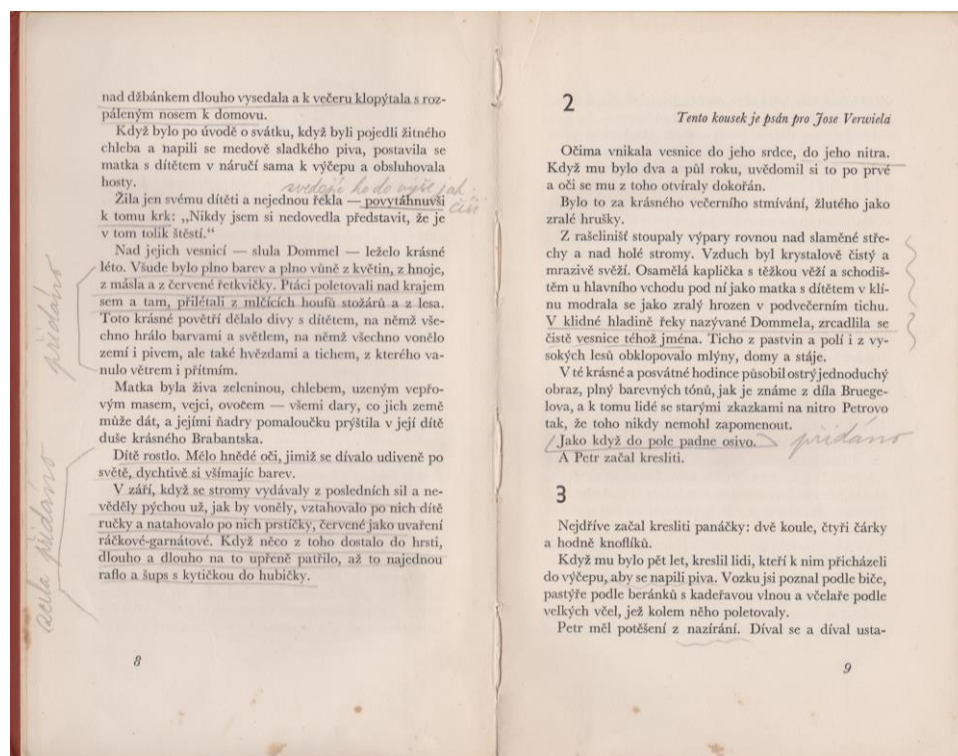
De dichter en lid van de avantgardegroep *Devětsil* Vilém Závada (1905–1982) was in zijn recensie voor het avantgarde tijdschrift *Kmen* (De Stam) niet minder positief:²⁴

Dit bloedmooie, pittige boek, vol van de geur, de zon, de vurigheid en de vreugde van het gezegende Vlaanderen, geeft een inkijkje in het leven van de jonge boer *Pallieter* (...). *Pallieter* is een prachtig type van gezondheid, levensoptimisme, hartelijkheid, grote eetlust, mannelijke uitbundige en sensuele gezondheid, maar ook gevoeligheid (...) Het comfort van zo'n – vergeef me het anachronisme – Smetana-muziek in haar glorieuze idylle ligt over dit boek, dat in staat is een bijna fysieke indruk te maken op alle slappe vitaliteit van de vreemde lezer, die echter nauwelijks – en dit zal de enige schaduw zijn – verzoend wordt met de uiteindelijke afloop van het verrukkelijke verhaal.

De vooraanstaande avantgarde dichter Bedřich Václavěk (1897–1943) schreef in zijn recensie voor het communistische dagblad *Rovnost* (Gelijkheid):²⁵

Het is een opmerkelijk boek, deze roman “*Pallieter*” van Felix Timmermans. (...) Plot? Kennismaking met Marieken, bruiloft en vertrek de wereld in, wanneer de regulering van de rivier de Nethe zijn boerderij dreigt te vernietigen – dat kun je niet eens een plot noemen. De kern van het boek ligt in iets anders. In die robuuste, sentimentele levensvreugde die in het boek stormt, explodeert, kookt. (...) Denk hierbij niet aan een “realistische plattelands” roman. Verre daarvan. Waar energie ontploft, is géén plaats voor vlakheid. (...) R. J. Vonka heeft het boek vertaald met een vergelijkbaar robuuste uitdrukking.

Kmen drukte aan het begin van het nummer ook een bedankje van Timmermans voor de Tsjechische vertaling af, die de uitgever als ‘geautoriseerd’ aanduidde.²⁶ De recensies van andere vertalingen en van herdrukken van Vonka’s vertalingen slaan een vergelijkbare toon aan. Vonka wist met zijn vertalingen recensenten van wel heel verschillende signatuur te bekoren, in het verzuild Tsjechische literaire landschap van die tijd opmerkelijk. Bij de aankondiging van Vonka’s vertaling van *Het Kindeken Jezus in Vlaanderen* die in december 1939 bij de liberale uitgeverij Julius Albert in Praag uitkwam, was voor de recensent Miloš Jirko (1900–1961) de kop ‘Een nieuwe Timmermans’ voldoende om de aandacht te trekken.²⁷

Twee pagina's uit Krijtová's exemplaar van Petr Bruegel met haar aantekeningen (bezit vakgroep neerlandistiek, Olomouc)

Vonka’s vertalingen hadden indirect invloed. Naar haar eigen getuigenis waren twee vertalingen van Vonka, die van Timmermans’ *Pieter Bruegel* en van Multatuli’s *Max Havelaar*, er mede oorzaak van dat Olga Krijtová

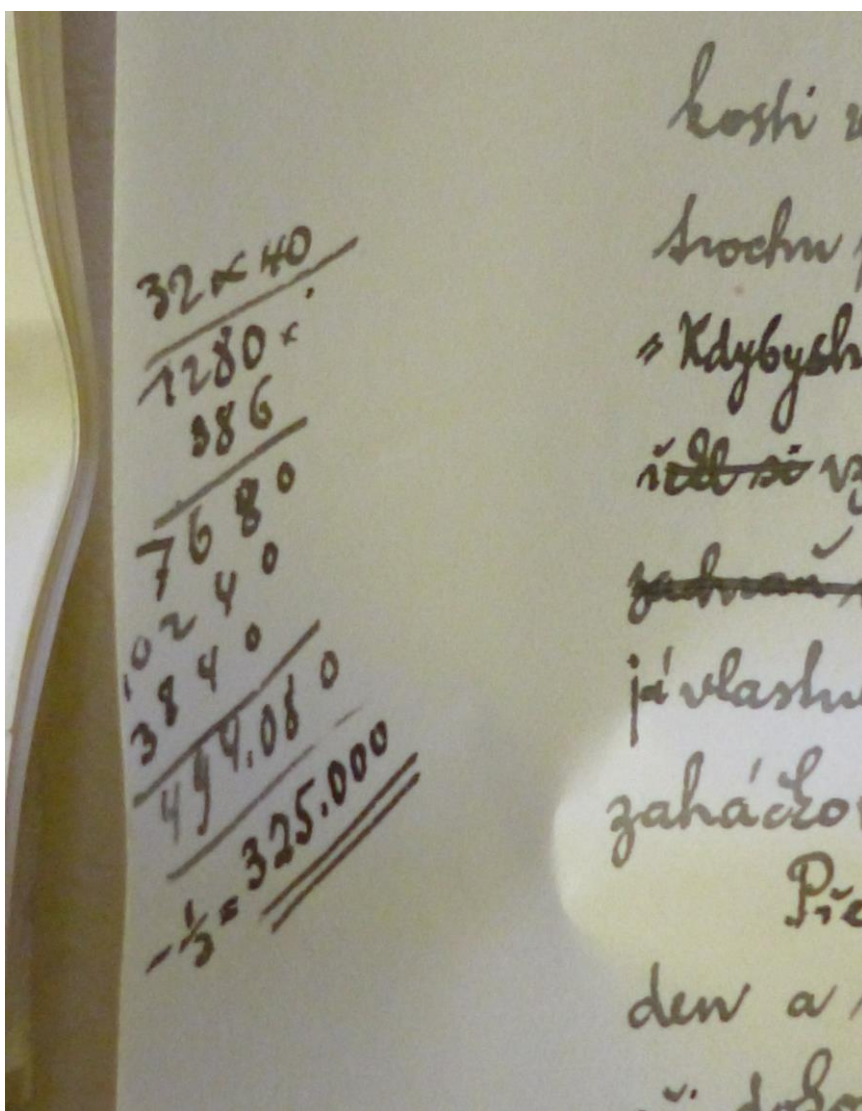
(1931–2013) Nederlands ging studeren – het bloemrijke Tsjechisch van de vertaling en de ook door recensenten geprezen ‘positieve frisse echt-Vlaamse sfeer’ deden haar verlangen om de werken in origineel te kunnen lezen. Des te groter was haar deceptie toen ze de werken in de originele taal kon lezen – de ‘Vlaamse sfeer’ bleek grotendeels niet door Timmermans te zijn opgeroepen, maar was door Vonka toegevoegd.²⁸ De vakgroep neerlandistiek in Olomouc bezit haar eigen exemplaar van Vonka’s vertaling van *Pieter Bruegel*. De eerste 15 pagina’s heeft zij systematisch geannoteerd, voordat zij de taak moedeloos heeft opgegeven. Zij was de eerste die opmerkte dat Vonka de tekst wel erg verregaand had geadapteerd, en dat hij veel interpretatiefouten had gemaakt.

4. Redenen om de tekst uit te breiden

Op zich is het acceptabel om onbekende realia te omschrijven voor de anderstalige lezer, zeker als het gaat om een onbekende cultuur als de Vlaamse was voor de Tsjechische lezer. Zo vertaalt Vonka bij voorbeeld in *Pallieter* de zin “Achter hen kwam een struise boer, in roode soutane, die de blauwe fluweelen vlag van Sinte Begga droeg” als: ‘Za jeptiškami šel pyšný sedlák, hospodář v červené sutaně, byl to korouhevník, nesl modrou sametovou korouhev s obrazem svaté Beggy, patronky jeptíšek-bekyní.’ (Achter de nonnetjes liep een trotse boer, een landman in rode soutane, het was een vaandeldrager, die het blauwe fluwelen vaandel droeg met de afbeelding van Sinte Begga, de patrones van de nonnetjes-begijnen).²⁹ Deze uitbreidingen dienden ertoe om op de Tsjechische lezer de Vlaamse sfeer over te dragen, iets, waarin Vonka blijkens de recensies goed in is geslaagd.

Bij letterlijke vertaling zou de Tsjechische tekst ruwweg 10-15% korter moeten zijn dan het origineel. Bij de vertalingen van bijvoorbeeld Lída Faltová of Olga Krijtová is dat ook het geval.³⁰ In deze eerste literaire vertaling had Vonka ongeveer 20% toegevoegd, in die van *Pieter Bruegel* zelfs bijna 30%. Daardoor werd de originele tekst feitelijk in een nieuw geheel geadapteerd.³¹ Een toevallige vondst documenteert dat hij dit met opzet deed. Het manuscript van Vonka’s vertaling van *Pieter Bruegel* is namelijk in zijn privé-archief in het Památek národního písemnictví (Tsjechisch Literair Archief) bewaard gebleven.³² Op pagina 56 van dat manuscript bevindt zich in de marge een berekeningetje dat alleen voor insiders duidelijk is. Vonka had het aantal tekens van het Nederlandse ori-

gineel – 386 pagina's van 1280 tekens – berekend, waarmee hij op 494.080 tekens ofwel bijna 14 katernen uitkwam. Daar trok hij een derde vanaf om het verschil tussen het Tsjechisch en het Nederlands te berekenen. Zo wist hij, hoeveel katernen een letterlijke vertaling zou opleveren – in dit geval 9.³³ Aangezien hij per katern van de vertaling werd betaald, was het voor hem van belang om het verschil in het Tsjechisch aan te vullen.

Vonka's berekening in de marge van zijn manuscript (PNP, Praag, fonds Vonka).

Op de laatste pagina van hetzelfde manuscript bevindt zich de potloodberekening van de hoofdredacteur die op 20 katernen uitkwam. Dat betekende ruwweg 1100 kroon of bijna twee maanden pensioen meer dan bij een letterlijke vertaling.³⁴ Vonka moet geweten hebben dat alleen wie zijn tekst met het origineel of met een goede Duitse vertaling ging vergelijken, dit zou opmerken. Maar wie zou dat doen? De klacht was meestal dat vertalers stukken die zij niet begrepen samenvatten of weglieten – het omgekeerde procédé kwam nooit voor...

Waarom deed hij dat? Tot zijn vervroegde pensionering in 1932 was Vonka actief logelid. Hij was zelfs een periode hoofdredacteur van het landelijke tijdschrift. Rond dat jaar verhuisde hij ook met zijn vrouw naar het toen nog landelijkere en dus goedkopere Spořilov. Hij ging niet langer naar de logebijeenkomsten, maar liet zich wél graag door buitenlandse broeders uitnodigen. Toen Vonka in 1946 zijn lidmaatschap weer wilde activeren, vroeg de logeleiding naar een verklaring voor enerzijds zijn ‘obscurantisme’ en waarom hij anderzijds in de jaren dertig wel namens de Tsjechische loge in Frankrijk en Nederland optrad. Vonka gaf zijn slechte gezondheid en bescheiden pensioen als verklaring.³⁵

Daarnaast speelde ook Vonka’s *Fabulierlust* een rol. Als hoofdredacteur van het blad *Svobodný zednár* was hij een van de belangrijke logeleden die hielpen om de Tsjechische vrijmetselaarsterminologie te ontwikkelen.³⁶ Dankzij zijn talenkennis was hij in staat om de nodige Franse en Engelse bronnen voor de broeders toegankelijk te maken. Daarnaast was hij echter ook een van de gangmakers van pogingen om deze exclusieve mannenociëteit gemengd te maken en hij paste voor zijn argumentatie van tijd tot tijd de geschiedenis van de vrijmetselarij aan zijn eigen doeleinden aan. Dat viel in minder goede aarde en veel broeders waren dan ook blij dat hij in 1934 zijn hoofdredacteurschap neerlegde.³⁷

5. Een andere opvatting van vertalen?

Ondanks al hetgeen is gezegd over Vonka’s vertaalfouten en toevoegingen, is het tijd om hem tot op zekere hoogte te rehabiliteren. Hierboven werd Emil Walter genoemd, die met Vonka vergelijkbaar is, al was hij wel een betere vertaler.³⁸ Walter had, anders dan Vonka, al als twintigjarige ambities om literair vertaler te worden en had in de jaren 1911–1922 20 vertalingen uit Scandinavische talen gepubliceerd, waaronder werk van bekende schrijvers als Selma Lagerlöf (1858–1940), Johannes V. Jensen (1873–

1950) en Knut Hamsun (1859–1952). Walter werd in 1920 lid van de ambassade in Kopenhagen, en in 1922 persattaché van de ambassade in Stockholm, waarmee hij, zoals Vimr³⁹ opmerkt, één van de acht destijds in de wereld in functie zijnde Tsjechoslowaakse persattachés was – Vonka behoorde ook tot die groep. Evenals Vonka was Walter zeer actief in zijn contacten met de lokale pers, organiseerde tentoonstellingen en gaf lezingen. Waar Vonka sterk inzette op de betekenis van de filosoof en pedagoog Comenius, lag Walters zwaartepunt eerder bij het propageren van contemporaine Tsjechische auteurs als Karel Čapek (1890–1938).⁴⁰

Walter ging in 1927 terug naar Praag, waar hij evenals Vonka werkzaam was bij de afdeling voorlichting van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. In 1933, één jaar na Vonka's vervroegde pensioen, werd Walter weer uitgezonden naar Stockholm, ditmaal als secretaris van het gezantschap. Hij bleef daar tijdens de Tweede Wereldoorlog, werd na de oorlog Tsjechisch ambassadeur te Oslo, maar nam na de communistische putch van 1948 ontslag en emigreerde naar Zweden, waar hij tot aan zijn pensioen lector Tsjechisch was bij de universiteit van Uppsala.

Rond 1927 waren er pogingen om aan Felix Timmermans de Nobelprijs voor literatuur te bezorgen.⁴¹ Dit kan er de oorzaak van zijn geweest dat Družstevní práce het plan heeft opgevat om een vertaling van *Pallieter* uit te brengen. Voor Družstevní práce was dit de eerste vertaling uit het Nederlands. Waarschijnlijk kregen zij het contact met Vonka via Emil Walter die bij hen al enkele vertalingen had uitgegeven.⁴² Aangezien de vertaling succes had, was de volgende opdracht aan Vonka voor een vertaling van *Pieter Bruegel* een logische stap.

Vonka was primair een propagator. Wat hij deed, was de 'Vlaamse sfeer' op de lezer overbrengen, en wel zoals *hij* die zag, een neiging die hem ook bij zijn vele artikelen voor de vrijmetselarij parten speelde. De reeds aangehaalde Tsjechische translatologische theoreticus Jiří Levý merkt in zijn *Umění překladu* (De Kunst van het vertalen) op dat overdrijving in de wens om de culturele inhoud van een werk over te brengen kan leiden tot het overschrijden van de smalle grens tussen vertaling en adaptatie. Levý achtte echter een zekere mate van substitutie wel van belang om het algehele effect van het origineel te benaderen.⁴³ In de vertaling van *Pieter Bruegel*, waarin Vonka het verste ging met het toevoegen van tekst, voegt hij ook vrij vaak voetnoten toe, waarin hij de uitspraak van Vlaamse namen en extra informatie over realia geeft. Dat was niet zo'n gebruikelijk proces, maar is wel goed verklaarbaar vanuit Vonka's wens om te belezen.⁴⁴

Conclusie

In 1970 kreeg Krijtová het verzoek om een nieuwe vertaling van Timmermans' *Pieter Bruegel* te maken. Ze deed het niet, want 'de nieuwe – veel kortere en nuchterdere vertaling – zou zo schraal zijn.' De Tsjechische lezers waren immers gewend aan de bloemrijke "Vonka'se Timmermans". 'En *Pieter Bruegel* verscheen weer in de vertaling van Vonka, want zo heeft hij hem uit zijn werk geroken.'⁴⁵

Zoals Krijtová opmerkte was 'wat Vonka meermalen beging, uit translologisch oogpunt totaal ontoelaatbaar en haast crimineel.'⁴⁶ Maar het bracht aan het Tsjechische lezerspubliek wél liefde voor de Nederlandstalige literatuur bij en had ervoor gezorgd dat Krijtová zelf Nederlands was gaan studeren. Daarmee stond Vonka's spel met de uitbreiding van Timmermans' tekst aan de basis van Krijtová's carrière. Nog afgezien van de velen die de Nederlandstalige literatuur in Vonka's adaptaties hadden liefgekregen...

Noten

- ¹ Deze bijdrage werd geschreven dankzij de projecten FPVČ 2016/02 *Recepce nizozemské a vlámské literatury v českém překladu, 1848–1948*, gefinancierd door het MŠMT ČR en NTU 455/008 *Dutch Literature in Translation*, gefinancierd door de Taalunie. Alle vertalingen in deze bijdrage zijn van de hand van de auteur.
- ² Dit heeft te maken met de beschikbaarheid van met name tijdschriften en kranten uit de negentiende eeuw. Waar voor het Tsjechisch een zeer groot deel van de kranten en tijdschriften compleet bewaard is gebleven en inmiddels ook via <https://kramerius5.nkp.cz> (vergelikbaar met de site *Delpher* in Nederland) ter beschikking staat, is bijvoorbeeld voor het Pools vanwege alle op Pools grondgebied uitgevochten oorlogen slechts een fractie bewaard gebleven. Hoezeer dit uitmaakt, is zichtbaar bij het Slowaaks. In Slowakije is men actief bezig met het inscannen van negentiende-eeuws materiaal en bij gevolg neemt het aantal bekende vertalingen gestaag toe.
- ³ Engelbrecht, *Van Siska van Rosemael tot Max Havelaar*, 57–60.
- ⁴ Zie voor de discussie hieromtrent Engelbrecht, *Van Siska van Rosemael...*, 47–53.
- ⁵ Levý, *Česká teorie překladu I*, 156.
- ⁶ Engelbrecht, *Van Siska van Rosemael...*, 45–46. De eerste vertaalster die weliswaar niet echt Nederlands heeft gestudeerd, maar wel in 1935 een staatsexamen Nederlands bij de Karelsuniversiteit in Praag aflegde, was Ella Kazdová, geb. Kučerová (1909–1982), zie Engelbrecht, *Van Siska van Rosemael...*, 253–254. Zij werd door Vonka geïnspireerd om Nederlandse literatuur te gaan vertalen.

- ⁷ Zie voor meer informatie over deze vertalers Engelbrecht, *Van Siska van Rosemael...*, 44 (Petrů), 77–78 (Koudelka), 83–84 (Kuneš), 84–88 (Kamper), 148–153 (Babler), 154–164 (Vonka) en 164–171 (Faltová).
- ⁸ Zie de discussie in Engelbrecht, ‘A Moravian Picture’ en in Engelbrecht, ‘De Leeuw van Vlaanderen’.
- ⁹ Engelbrecht, ‘De geest van Vonka’, 32–33, 38–40. De Bruin is hier slachtoffer van ‘de macht der gewoonte’. Sommige zaken worden als ‘logisch’ aangenomen en de éne auteur schrijft dat dan weer van de andere over zonder zorgvuldig archiefonderzoek te doen.
- ¹⁰ De gegevens over Vonka’s leven zijn afkomstig uit Soldán, ‘Vonka’, aangevuld met Vonka’s autobiografie en Nejl, *Rudolf Jordán Vonka*. Over Vonka’s diplomatieke loopbaan spreekt Sklenářová, *Diplomatické vztahy*, 23–30.
- ¹¹ Vonka’s betekenis voor de Tsjechische vrijmetselarij wordt behandeld bij Čechůrová, *Čeští svobodní zednáři*, met name op pp. 240–243 en 449.
- ¹² Zoals uit het overzicht in Engelbrecht, ‘De geest van Vonka’, 32–33, blijkt, kwamen de tien vertalingen uit in respectievelijk 1925, 1927, 1934, 1938, 1939, 1942 (2 vertalingen), 1943, 1946 en 1947. Zie ook de navolgende noten.
- ¹³ *Een bladzijde uit de wijsbegeerte der religie. Elementen tot de vorming eener religieus-filosofische wereldbeschouwing* (Tsj. *Věda a vědecký názor světový. Tři přednášky: vědam náboženství, umění*, 1925).
- ¹⁴ *Pallieter* (Tsj. *Pallieter*, 1927), *Pieter Bruegel, zoo heb ik uit uwen werken gerooken* (Tsj. *Petr Breugel. Co jako vůně zavánělo z jeho díla*, 1934), *Boerenpsalm* (Tsj. *Selský žalm*, 1938), *Het kindeken Jezus in Vlaanderen* (Tsj. *Ježíšek ve Flandřích*, 1939), *De familie Hernat* (Tsj. *Rodinná kronika*, 1943).
- ¹⁵ *Het schone jaar van Carolus* (Tsj. *Krásný rok pana Carola*, 1942).
- ¹⁶ *Het donkere licht* (Tsj. *Temné světlo*, 1942).
- ¹⁷ *Njai Sarina* (Tsj. *Sarina*, 1946).
- ¹⁸ *Max Havelaar, of de Koffi-veilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij* (Tsj. *Max Havelaar (Dražební řízení v holandské obchodní společnosti)*, 1947).
- ¹⁹ Zie hiervoor Engelbrecht, ‘Streekromans’, *passim* en Horáčková, ‘Het donkere licht’, 25–28.
- ²⁰ Engelbrecht, *Van Siska van Rosemael ...*, 155.
- ²¹ Pym, *Method in Translation History*, 125–142, vergelijk Toury, *Descriptive Translation Studies*, 61. Zie ook eindnoot 8.
- ²² ‘Řekneme to zcela zpříma: kdo překládá (prosu), ačkoli ví, že jazyk, z něhož překládá, není do nejjemnějších jemností jeho alespoň pasivním majetkem; kdo tedy tlumočí jiným to, čemu sám plně nerozuměl; kde dává na novou cestu dech slovům, jež v plném a pravém dosahu svého významu a se svou pravou vnější a vnitřní situací nevešla do jeho duše a ducha – kdo tak činí, jedná nečestně, je obecným škůdcem a zasluhuje si veřejného cejchu jakožto kulturní škodná.’ (Eisner, ‘O věcech překladatelských’, 47).
- ²³ ‘Felix Timmermans patří k mladší generaci nizozemských spisovatelů; pochází z kraje Kempen v Belgii a píše flámskou nizozemštinou. (...) Zatím co většina knih, které se nám dostávají do rukou, jsou buď prosycené třídní nenávisí, pesimistickým determinismem, morálním relativismem nebo patologickými skicny a stavy hrdinů

naší doby, kniha Pallieter chutná nám po tom všem, jako bychom po delším nuceném pobytu v doupatech lidské bídy a neřestí, smutku a neštěstí, ocitli se najednou na čerstvém vzduchu, na slunci, na světle. Až nás to zalkne, jak je to čisté a zdravé.’ Thonová, ‘Radostní kniha’.

- ²⁴ ‘Tato krevnatá, jadrná kniha, nabitá vůní, sluncem, žírností a radostností požehnaného flanderského kraje, podává výsek ze života mladého sedláka Pallietera (...). Pallieter je skvělý typ zdraví, optimismu životního, srdečnosti, skvělého apetitu, mužské zdraví bujnosti a smyslnosti, ale též citlivosti. (...) Pohoda takové – odpusťte ten anachronismus – Smetanovy hudby v jejím slavném idylismu leží nad touto knihou, která je s to, aby až fyzicky zapůsobila na všechnu ochablou vitalitu cizího čtenáře, který se ovšem sotva – a to bude jediný stín – smíruje s konečným řešením rozkošného příběhu.’ Závada, ‘Felix Timmermans’.
- ²⁵ ‘Je to podivuhodná kniha, tenhle román Felixe Timmermanse »Pallieter«. (...) Děj? Seznámení s Máriačkou, svatba a odjezd do světa, když regulace řeky Nether hrozí porušení jeho statek – to nelze ani nazývat dějem. Jádro knihy leží v něčem jiném. V onom robustním, sentimentálním rozkochání životem, jež v knize bouří, vybuchuje, vře. (...) Nemyslete si pod tím nějaký »realistický venkovský« román. Toho je dále. Kde vybuchuje energie, tam není místa na plochosti. (...) R. J. Vonka ji přeložil stejně robustním výrazem.’ Václavěk, ‘Píseň přírodní energie’.
- ²⁶ *Kmen*. 2.2. Februari 1928, p. 46. Bericht niet ondertekend.
- ²⁷ Jirko, *Nový Timmermans*.
- ²⁸ Krijtová, ‘Over het papier met rijmelarijtjes’, in: Krijtová, *Geschrift eener bejaarde vrouw*, 11–13.
- ²⁹ Timmermans, *Pallieter*, 42 (Nederlandse tekst); Timmermans (Vonka), *Pallieter*, 55 (Tsjechische tekst).
- ³⁰ Het verschil komt doordat Tsjechisch een synthetische taal is met veel naamvallen, zonder lidwoorden en met weinig voorzetsels, terwijl het Nederlands juist een analytische taal zonder naamvallen en met veel ‘kleine woordjes’ is.
- ³¹ Zie voor de berekening in kwestie en voor voorbeelden van ongewilde foute vertalingen respectievelijk toevoegingen Engelbrecht, ‘De geest van Vonka’, 40–46.
- ³² PNP. Fonds Rudolf J. Vonka (inv. nr. 1074), stuk nr. 169/34. Opmerkelijk is dat het handschrift als ‘roman van Vonka’ werd gearchiveerd – een fout die onbedoeld een kern van waarheid bezit.
- ³³ Eén katern (Tsj. *arch*) is in Tsjechië al sinds eind 19e eeuw gedefinieerd als 20 bladzijden met 30 regels van 60 tekens inclusief spaties en interpunctie, ofwel 36.000 tekens (Vodičková & Cejpek, *Terminologický slovník*, 16). Dit komt overeen met de toenmalige standaardpagina in een schrijfmachine. Vonka’s berekening van pagina’s met 32 x 40 tekens is vermoedelijk gebaseerd op de Nederlandse uitgave die hem ter beschikking stond.
- ³⁴ Er is geen contract van Družstevní práce met Vonka bewaard gebleven. Uit de contracten van deze uitgeverij met Vonka’s collega-vertaalster Faltová blijkt dat zij 170-200 Tsjechoslowaakse kroon per katern kreeg. Een modaal salaris was destijds 764 kroon (180 dollar) per maand. Vonka verdiende voor zijn pensioen als ambtenaar van Buitenlandse Zaken ongeveer 2500 kroon per maand.

- ³⁵ Čechůrová, *Čeští svobodní zednáři*, 178–179, 214.
- ³⁶ Čechůrová, *Čeští svobodní zednáři*, 204–205.
- ³⁷ Čechůrová, *Čeští svobodní zednáři*, 230–231, 234–235, 243, 259, 287–288.
- ³⁸ De hierna over Walter gegeven feiten zijn afkomstig uit Vimr, ‘Early Institutionalized Promotion’. Enkele gegevens zijn gecorrigeerd op basis van de website *Kdo byl kdo* van het Tsjechische Ministerie van Buitenlandse Zaken.
- ³⁹ Vimr, ‘Early Institutionalized Promotion’, 45–46.
- ⁴⁰ Uit *Delpher* blijkt dat ook Vonka met enige regelmaat de Tsjechische literatuur onder aandacht van het Nederlandse publiek bracht.
- ⁴¹ Grüttemeier, *Nederland en de Nobelprijs voor literatuur*, 172.
- ⁴² Veronika Horáčková vermeldt in haar dissertatie (*Tussen esthetica en ideologie*, 69) dat uitgeverij Rudolf Skeřík van plan was om de roman in een vertaling van Otokar Fischer in de serie Symposion uit te geven. Fischer vermeldt echter zelf in zijn overzicht van Tsjechische vertalingen van Vlaamse literatuur uit 1927 (‘L’Echo de la littérature flamande en Bohême’, 129): ‘On annonce pour cette année le célèbre “Pallierter” de Felix Timmermans, préparé par Rudolf Vonka qui est en relations avec les milieux littéraires hollandais.’ (Men kondigt voor dit jaar het bekende werk “Pallierter” van Felix Timmermans aan, voorbereid door Rudolf Vonka die in contact is met de Hollandse literaire kringen). Lída Faltová, die later zo’n beetje de huisvertaalster voor Nederlandstalige literatuur van Družstevní práce zou worden, kwam pas één jaar later met de uitgeverij in contact (Engelbrecht, *Van Siska van Rosemael tot Max Havelaar*, 165). De precieze toedracht is niet meer achterhaalbaar, omdat over de eerste vijf jaar van DP (1922–1927) de archieven niet bewaard zijn gebleven.
- ⁴³ Levý, *Umění překlada*, 100–109 (met name p. 108). Horáčková, ‘Tussen vertaling en adaptatie’, stelt eenduidig vast dat Vonka adaptaties produceerde, maar dat die als vertalingen werden gelezen.
- ⁴⁴ Zijn opmerkingen over uitspraak zijn meestal vrij adequaat, maar bij zijn uitleg van realia slaat Vonka wel eens de plank mis. Zo legt hij de Gasthuisstraat in Antwerpen als volgt uit: ‘Ulice u hospody’ (Timmermans, *Petr Breugel*, 239). De straat heeft echter niets te maken met een ‘gasthuis’ in de zin van een herberg (hospoda), zoals Vonka dacht, maar met het aldaar in 1238 gebouwde ziekenhuis Onze-Lieve-Vrouwegasthuis, waarvoor de straat de toegangsweg vormde (<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/themas/11187>).
- ⁴⁵ Krijtová, ‘Over het papier met rijmelarijtjes,’ 13.
- ⁴⁶ *Ibidem*.

Bibliografie

Literatuur

Anoniem. Z.j. ‘WALTER Emil’, website *Kdo byl kdo*, Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, URL:

- https://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/organizacni_struktura/utvar_y_mzv/specializovany_archiv_mzv/kdo_byl_kdo/walter_emil.html (geraadpleegd 24 juli 2022).
- Bruin, E. de. 2009. 'Vonkův duch v českých překladech nizozemské literatury.' (De geest van Vonka in Tsjechische vertalingen van Nederlandse literatuur). *iliteratura*, artikel 23901, gepost 20 februari 2009. URL: <http://iliteratura.cz/Clanek/23901/vonkuv-duch-v-ceskych-prekladech-nizozemske-literatury> (geraadpleegd 12 juli 2022).
- Čechůrová, J. 2002. *Čeští svobodní zednáři ve XX. století* (Tsjechische vrijmetselaars in de 20^e eeuw). Praha: Libri.
- Eisner, P. 1933. 'O věcech překladatelských.' (Over vertalerskwesaties). *Rozpravy z Aventina*. 9.5: 45–47.
- Engelbrecht, W. 2013. 'A Moravian Picture of Dutch Literature.' In: Zehnalová, J., Molnár, O. en Kubánek, M. (eds.), *Tradition and Trends in Trans-Language Communication*. Olomouc: Palacký University (Olomouc Modern Language Series 2), 215–228.
- Engelbrecht, W. 2014. 'Streekromans en het Tsjechische ruralisme.' *Werkwinkel. Journal of Low Countries and South African Studies*. 9.1: 75–90. <https://doi.org/10.2478/werk-2014-0005>.
- Engelbrecht, W. 2016. 'De Leeuw van Vlaanderen in het Tsjechisch. Waarom zo laat en waarom driemaal?' *Internationale Neerlandistiek*. 54.3: 169–188. <https://doi.org/10.5117/IN2016.3.ENGE>.
- Engelbrecht, W. 2019. 'De "geest van Vonka" of hoe een "slechte vertaler" de Nederlandstalige literatuur propageerde.' *Spiegel der Letteren*. 61.1: 25–56.
- Engelbrecht, W. 2021. *Van Siska van Rosemael tot Max Havelaar. Receptie van Nederlandstalige literatuur in Tsjechische vertaling tussen 1848 en 1948*. Gent: Academia Press (Lage Landen Studies 14).
- Fischer, O. 1927. 'L'Echo de littérature flamande en Bohême.' In: Basse, M. (red.), *Album opgedragen aan prof. dr. J. Vercouillie door ambtgenooten, oud-leerlingen en vereerders, ter gelegenheid van zijn zeventigsten verjaardag en van zijn emeritaat*. Brussel: Paginae, 125–129.
- Grüttemeier, R. 2016. 'Nederland en de Nobelprijs voor literatuur 1901–1965.' *Nederlandse Letterkunde*. 21.2, 159–184. <https://doi.org/10.5117/NEDLET2016.2.GRUT>.

- Heilbron, J. & Shapiro, G. 2007. 'Outline for a Sociology of Translation: Current Issues and Future Aspects.' In: Wolf, M. & Fukari, A., *Constructing a Sociology of Translation*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins (Benjamins Translation Library 74), 93–107.
<https://doi.org/10.1075/btl.74.07hei>.
- Horáčková, V. 2018. 'Tussen vertaling en adaptatie. Een kritische analyse van vertalingen van Nederlandstalige romans in het Tsjechisch en het Duits in de eerste helft van de twintigste eeuw.' *Acta Universitatis Carolinae. Philologica* 4 (Germanistica Pragensia), 85–91.
<https://doi.org/10.14712/24646830.2018.56>.
- Horáčková, V. 2019. 'Het donkere licht en Kinderen van ons volk van Antoon Coolen in het Tsjechisch. Vertaling of adaptatie?' *Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik*. 33.2: 23–33.
<https://doi.org/10.5817/BBGN2019-2-3>.
- Horáčková, V. 2021. *Tussen esthetica en ideologie. 75 jaar Felix Timmermans in het Tsjechisch*. Brno: Masarykova univerzita. Onuitgegeven PhD-dissertatie. URL: https://is.muni.cz/th/zl8v/Proefschrift_Horackova.pdf (geraadpleegd 22 juli 2022).
- rk (=Jirko, M. F.). 1939. 'Nový Timmermans' (Een nieuw Timmermans). *Národní listy*. 79.347 (20 december 1939): 3.
- Krijtová, O. 2011. *Geschrift eener bejaarde vrouw uit 1997. Aangeboden ter gelegenheid van haar tachtigste verjaardag*. Uitgegeven door E. Krol en L. Sedláčková. Praha: Univerzita Karlova v Praze (Speciaal nummer van *Praagse Perspectieven*).
- Levý, J. 1996. *Česká teorie překladau* (Tsjechische theorie van het vertalen). Praha: Ivo Železný (2 delen, herdruk van de originele uitgave uit 1957).
- Levý, J. 2012. *Umění překladau* (De kunst van het vertalen). Praha: Miroslav Pošta – Apostrof (4^e druk).
- Nejl, L. 2007. 'Rudolf Jordán Vonka, 1877–1964. Zasloužilý učitel, komeniolog, vlastivědný badatel, kronikář, spisovatel a překladatel.' (Rudolf Jordan Vonka, 1877–1964. Verdienstelijk leraar, Comenioloog, lokaal historicus, chroniqueur, schrijver en vertaler). URL: <http://www.zamekkrinec.cz/kronikar/Rudolf%20J.%20Vonka%202007/2rjv.htm>. (De pagina is eind 2017 na overlijden van de auteur op verzoek van de nabestaanden verwijderd. Kopie van het artikel berust bij de auteur van deze bijdrage)

- Pym, A. 1998. *Method in Translation History*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- R. Th. (=Thonová, R.). 1928. 'Radostná kniha.' (Een vreugdevol boek). *Národní listy*. 68.131 (11 mei 1928): 2.
- Timmermans, F. Z.j. (=1925). *Pallieter*. Amsterdam: P.N. van Kampen, 13e druk.
- Timmermans, F. 1927. *Pallieter*. Praha: Družstevní práce (Živé knihy B, no. 8). Vertaling R.J. Vonka.
- Timmermans, F. 1934. *Petr Breugel. Co jak vůně zavanulo z jeho díla.* (Pieter Bruegel. Wat er als geur uit diens werk aanwaaide). Praha: Družstevní práce (Živé knihy B, no. 30). Vertaling R.J. Vonka.
- Toury, G. 2012. *Descriptive Translation Studies – and beyond*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins (Benjamins Translation Library 10). <https://doi.org/10.1075/btl.100>.
- Reed (=Václavek, B.). 1928. 'Píseň přírodní energie a plodnosti.' (Een lied van natuurlijke energie en vruchtbaarheid). *Rovnost. Deník komunistické strany v ČSR, sekce III. internacionály*. 44.178 (28 juni 1928): 5.
- Vimr, O. 2018. 'Early Institutionalized Promotion of Translation and the Socio-Biography of Emil Walter, Translator, Press Attaché and Diplomat.' In: Roig-Sanz, D. & Meylaerts, R. (eds.), *Literary Translation and Cultural Mediators in 'Peripheral' Cultures. Customs Officers or Smugglers?* Coventry: Palgrave Macmillan (New Comparisons in World Literature), 41–68. https://doi.org/10.1007/978-3-319-78114-3_2.
- Vodičková, H. & Cejpek, J. 1965. *Terminologický slovník knihovnický a bibliografický* (Bibliothecair en typografisch terminologisch woordenboek). Praha: Státní pedagogické nakladatelství / Státní knihovna ČSSR v Praze.
- vz (=Závada, V.). 1928. 'Felix Timmermans, *Pallieter*.' *Kmen. Časopis pro moderní literaturu*. 2.2 (februari 1928): 322–323.

Archiefondsen

- Antwerpen, AMVC Letterenhuis, fonds T33465, Felix Timmermans, afd. B2+3+4+5+X, stuk nr. 87246/241, brief van Vonka aan Timmermans inzake *Adriaen Brouwer*, 6 april 1946.

Křinec (?), erven L. Nejl. Privé-archief van R.J. Vonka, *Vlastní životopis*, typoscript, ca. 1930. Was tot eind 2017 ter beschikking op URL: <http://www.zamekkrinec.cz/kronikar.html>, nadien door erven verwijderd (opgevraagd 8 april 2016).

Praag, Památník národního písemnictví, fonds 70/57, Družstevní práce.

Praag, Památník národního písemnictví, fonds 169/34, Rudolf Jordán Vonka, *Petr Bruegel*, román.

Verantwoording van de afbeeldingen

1. Portret van Rudolf J. Vonka, ca. 1923 (bezit auteur)
2. Bladzijde 8 en 9 uit Krijtová's exemplaar van Vonka's vertaling *Petr Bruegel* met haar aantekeningen (bezit Katedra nederlandistiky FF, Univerzita Palackého, Olomouc, uit nalatenschap van Krijtová)
3. Berekening door Vonka op blz. 56 van het manuscript van zijn vertaling *Petr Bruegel. Co jako vůně zavanulo z jeho díla* (PNP, fonds 169/34, Rudolf Jordán Vonka, *Petr Bruegel*, román, foto auteur met toestemming van het archief)

Toni Bandov

‘Historiese improvisasie’

Verhalende geschiedschrijving in de roman
Skepeling. Aanloop tot ‘n roman (2017) van Karel
Schoeman

Abstract

Karel Schoeman’s fictional historiography *Skepeling. Aanloop tot ‘n roman* (2017) offers an alternative representation of the early colonial history at Cape of Good Hope with its pronounced emphasis on marginalized individuals or groups and unrealized social potentials of the (hybridized) colonial society. By activating forgotten or concealed narratives and alternative visions of history and by writing from the position of historical ‘losers’, the text also contains an anti-colonial potential and reveals a constant ideological struggle in the historiographical representations. The novel therefore fits into the post-apartheid literary trend of rewriting (national) history, parodizing canonical texts and criticizing the ideological strongholds of Afrikaner nationalism.

Keywords: Karel Schoeman, Skepeling, historiographic metafiction, Afrikaners, South Africa

Inleiding: de tekst als een ‘hibriede skepping’

De roman *Skepeling. Aanloop tot ‘n roman* (2017) is ontstaan als een gefictionaliseerde ‘historiografische impressie’ oftewel een lyrische reflexie over de oorsprong en kenmerken van de Afrikaner ‘volksidentiteit’.¹ De roman is thematisch verweven met een reeks historiografische publicaties over de geschiedenis van de Verenigde Oost-Indische Compagnie en de Nederlandse kolonisatie van Kaap de Goede Hoop, waarover Schoeman in de periode 2007–2016 in totaal acht monografieën publiceerde. De roman

gaat in discussie met de traditionele Afrikaner geschiedschrijving, deconstrueert nationale mythes en herzielt de gevestigde weergave van de Europese aanwezigheid in Zuid-Afrika. Schoemans roman is hybride. Aan de ene kant leunt hij sterk op wetenschappelijke historiografie, wat tot uiting komt in een aantal formele kenmerken – aanhalingen uit primaire en secundaire bronnen, uitgebreide fragmenten uit koloniale dagboeken en reisverhalen met aan het einde een nawoord en literatuurlijst.² Aan de andere kant wordt het historiografische materiaal begeleid door metanarratieve en metahistoriografische commentaren en reflecties die soms overgaan in lyrische mijmeringen waardoor het boek een onuitwisbaar literair karakter krijgt. De auteur verklaart deze inhoudelijke ambivalentie in het nawoord:

Die boek is saamgestel uit histories en wetenskaplik verantwoorde tekste, wat egter op *suiwer subjektiewe en onwetenskaplike wyse* gebruik is om 'n bepaalde siening van die verlede oor te dra [...]. Die resultaat is 'n *hibriede skepping, érens in die midde tussen fiksie en niefiksie*, en sou miskien as 'n 'historiese improvisasie' beskryf kan word; of hoogstens, soos sy uiteindelijke ondertitel lui, 'aanloop tot 'n roman'.³

Bovendien geeft Schoeman toe dat de *tekst* waarschijnlijk 'nuttiger' zou zijn geweest als hij geheel volgens de wetenschappelijke eisen van het historiografische vak zou zijn geschreven – voorzien dus van een uitputtende lijst van primaire en secundaire bronnen, voetnoten en gezuiverd van metafictionele commentaren. Schoeman concludeert dat een dergelijke tekst het raamwerk van een 'historiografische impressie' zou overschrijden, waardoor zijn subjectieve invullingen en het toepassen van literaire technieken bij geschiedschrijving geschrapt zouden moeten worden – wat echter een volledig andere tekst tot stand zou brengen.⁴ Schoeman is ervan overtuigd dat de koloniale geschiedenis van Zuid-Afrika veel complexer en diverser is dan wordt weergegeven in de gangbare reconstructies van de academische historiografie waarbij de inherent polyfone en gehybrideerde koloniale wereld rond Kaap de Goede Hoop niet uit de verf komt.

Door zijn narratieve en thematische kenmerken kan de roman in twee categorieën worden ondergebracht. Enerzijds voldoet de tekst van de roman aan de belangrijkste vereisten van de constructivistische historiografie waarbij de geschiedenis wordt 'genarrativiseerd' of 'verplot' met behulp van literaire technieken en waarbij de historiografische hiaten of

lacunes met verbeeldingskracht worden opgevuld. Anderzijds past de roman in de literaire post-apartheidstrend van het herschrijven van de (nationale) geschiedenis, het parodiëren van canonieke teksten en het bekritisieren van de ideologische bolwerken van het Afrikaner nationalisme. Dat is te zien aan de uitgesproken nadruk op naamloze, gemarginaliseerde of ongedocumenteerde individuen en groepen van Europese en niet-Europese afkomst, aan de beklemtoning van de verwoestende effecten van de nieuwe sociale dynamiek op de Khoi-San-samenleving en geregelde verwijzingen naar de snelle cultureel-taalkundige 'hybridisatie' van de blanke gemeenschap die pas later weer 'vereuropeest' werd. Door vergeten of verzwegen narratieven en alternatieve visies op de geschiedenis te activeren en door te schrijven vanuit de positie van historische 'verliezers' bevat de tekst ook een antikoloniaal potentieel en onthult een constante ideologische strijd in de historiografische representaties.⁵ In de roman wordt daarom benadrukt dat het geen klassieke reconstructie van het koloniale verleden vertegenwoordigt, maar eerder een alternatief verhaal over het verleden wil vormen met behulp van zowel bekende als verzwegen verhalen, personages en gebeurtenissen:

[...] in hierdie verhaal, in hierdie kumulatiewe geskiedenis is daar geen plek vir romantiek nie en uit die staanspoor reeds moet dit geweier word. Geen hoepelrokke en bepluimde hoede, geen gefladder met waaiers of beduie met kantsakdoeke nie. Dit is geen amateuropvoering van Molière nie, maar die werklikheid van die koloniale verlede van Suid-Afrika.⁶

In de roman wordt vaak het koloniale archief tegenover de gevestigde geschiedenis geplaatst, wat soms de samenhang van nationale mythen grondig verstoort en hun geloofwaardigheid ondermijnt. Zo wordt het koloniale archief – een symbool van overheersing – een bondgenoot bij het ontmantelen van gemythologiseerde voorstellingen over het verleden.

Willie Burger benadrukt dat historisch onderzoek cruciaal is bij het overwinnen van de identiteitscrisis die zich voordeed met de herpositionering van Afrikaners binnen de nieuwe sociale realiteit na de afschaffing van de apartheid en pleit voor het creëren van nieuwe verhalen in fictie, vooral met betrekking tot voorheen vergeten of onderdrukte gebeurtenissen en personages in verzet tegen de gecanoniseerde geschiedenis:

Although a specific version of the past has now been rejected, there is no clarity about the past. There is no general acceptance of a single story of the past. [...] There is no single coherent Afrikaner history any more,

resulting in an identity crisis as far as the story for 'us' is concerned. There is also no clear shared end to the 'Afrikaner narrative', shared by a large group of an 'us'. In these circumstances it is important that the past is examined. [...] The more stories we can tell about the past, the better. As more stories emerge, a new identity is formed, and a new moral identity will arise.⁷

Het overheersende narratieve kenmerk van dit soort proza is de proliferatie van 'petites histoires' [*kleine verhalen*],⁸ in dit geval gebruikt om het overheersende verhaal over het verleden te ondermijnen. Het is precies die rol die Schoeman op zich neemt door de verzwegen trauma's van gemarginaliseerde groepen op te nemen en de Afrikaner geschiedenis te demythologiseren. Hedley Twidle wijst erop dat de algehele koloniale geschiedenis van Kaap de Goede Hoop grondig gedocumenteerd en volledig bewaard is gebleven in de vorm van dagboeken, rapporten, correspondenties, enz.⁹ De tekstuele erfenis van het Nederlands koloniaal bewind in de periode tussen 1652 tot 1806 werd door de Afrikaner nationale historiografie gebruikt om een continuïteit tussen de oorspronkelijke Europese kolonisten en hun nakomelingen als een uniek (blank) volk met een unieke (Europese) identiteit te benadrukken en tevens de voorstelling van Zuid-Afrika als een 'lege ruimte' te legitimeren.¹⁰

Methodologische beperkingen en mogelijkheden van geschiedschrijving

Constructivistische geschiedschrijvers zoals Hayden White, Frank Ankersmit en Dominick LaCapra hebben de fundamentele wetenschappelijke overtuigingen van de geschiedschrijving onderzocht en diens (vermeend) bevoorrechte toegang tot het empirische verleden ontkracht. LaCapra stelt dat elke reconstructie van het verleden uitsluitend afhankelijk is van "'textualized" remainders of the past",¹¹ en dergelijke tekstfragmenten zijn geenszins eenduidig, ondubbelzinnig of onbevooroordeeld, noch bij voorbaat coherent, maar eerder "overburdened by interpretations to which we are consciously or unconsciously indebted. [...] We as interpreters are situated in a sedimented layering of readings that demand excavation".¹² Daarom concludeert hij dat historiografische reconstructies van het verleden slechts verbale constructies zijn die geen buitentalige 'materialiteit' bevatten en daardoor geen aanspraken kunnen maken op een ontologische gelijkheid met het empirische verleden. Kortom, een buitentalige histori-

sche waarheid bestaat niet. Linda Hutcheon benadrukt daarom het discursieve karakter van het empirische verleden:

[...] in arguing that *history* does not exist except as text, it does not stupidly and 'gleefully' deny that the *past* existed, but only that its accessibility to us now is entirely conditioned by textuality. We cannot know the past except through its texts: its documents, its evidence, even its eye-witness accounts are *texts*. Even the institutions of the past, its social structures and practices, could be seen, in one sense, as social texts.¹³

Hayden White (1966) en Dominick LaCapra (1980, 2014) gaan uit van het inzicht dat historische documenten, artefacten en fragmenten niet inherent vanzelfsprekend of eenduidig zijn, maar dat historische 'ontdekkingen' en gebeurtenissen onvermijdelijk moeten worden genarrativiseerd, d.w.z. gearrangeerd in een bepaalde narratieve volgorde, en dat betekent onvermijdelijk dat de gegevens op een bepaalde manier worden gerangschikt en dat de auteur een bepaalde (ideologische) positie inneemt.¹⁴

Elisabeth Wesseling benadrukt dat de onttroning van het historische narratief als objectief en onpartijdig discours een uitzonderlijke discursieve doorlaatbaarheid tussen historiografie en literatuur heeft gecreëerd. Deze omstandigheid werd genereus uitgebuit door postmodernistisch proza, omdat het schrijven van geschiedenis een proces bleek te zijn dat identiek was aan het creëren van literatuur, vanwege het idee dat het literaire verhaal "is supposedly governed by the same linguistic conventions as the writing of history",¹⁵ d.w.z. het historiografische verhaal, net als de literaire tekst ontstaat door "the imposition of a plot on a plotless reality".¹⁶ Hierdoor konden literaire auteurs vrijuit ideeën uit dezelfde bronnen putten en verhalend interveniëren in de verdrongen plekken van de traumatische nationale geschiedenis waar de officiële geschiedenis tekortschoot. De literaire ingreep in dezelfde archieven zal dus resulteren in een andere presentatie van het verleden waar de gecanoniseerde geschiedenis wordt ondermijnd en/of beconcurrereerd. In de roman *Skepeling* wordt de vooringenomenheid en onbetrouwbaarheid van geschreven materiaal als volgt uitgedrukt:

Jy kyk, jy lees, tussen die reëls, tussen die woorde, alhoewel jy bewus bly van die feit dat dit nie genoeg is vir volle begrip van wat hier gebeur het nie, en ook nooit genoeg kan wees nie.¹⁷

In die zin is het belangrijkste kenmerk van deze 'historiografische metafiction' of 'fictieve historiografie' dat hij zichzelf probeert te 'plaatsen'

in het historische discours, maar op zo'n manier dat hij niet bezwijkt voor de methodologische en narratieve beperkingen van de geschiedschrijving waarbij de poëtische 'autonomie' van fictie wordt behouden.¹⁸ Historiografische metafiction belichaamt daarmee de eisen van historiografische constructivisten over de 'revival' van het narratieve in de historiografie omdat het historische en fictieve narratief de gemeenschappelijke eigenschap van 'discursiviteit' delen, vandaar dat historiografische metafiction ook onder historiografie kan worden gerekend omdat het "a sense of the presence of the past"¹⁹ weergeeft. Dit kenmerkt ook Schoemans literaire en historiografische oeuvre.

De narrativisatie van de geschiedenis: Schoeman's verweving van literatuur en geschiedschrijving

De Zuid-Afrikaanse literaire kritiek beschouwt Schoeman als een van de belangrijkste romanschrijvers in het Afrikaans.²⁰ Naast zijn prozawerk verwierf Schoeman de grootste (h)erkenning in de geschiedschrijving. Schoemans historiografie werd gedomineerd door cultuurhistorische reconstructies van gemarginaliseerde sociale groepen en individuen uit de Zuid-Afrikaanse koloniale context, zoals slaven, Khoikhoi, vrouwen, missionarissen, pioniers, kolonisten, enz. Aangezien empirische historische gegevens over deze groepen zeer schaars zijn, prees de kritiek met name Schoemans gebruik van 'historische verbeelding', dwz het 'aanvullen' van de tekortkomingen van het archief met literaire verteltechnieken en een onconventionele presentatie van het verleden door een 'fysieke ervaring van het verleden' te creëren en tegelijkertijd de akoestische, tactiele en olfactorische eigenschappen ervan te benadrukken.²¹ Schoeman's historiografie wordt gekenmerkt door leesbaarheid en toegankelijkheid, wat overeenkomt met de ideeën van historiografisch constructivisme. Schoeman was van mening dat het verleden altijd onbekend en ontoegankelijk blijft en daarom moet de historicus noodzakelijkerwijs innovatieve verteltechnieken gebruiken om de 'ervaring van het verleden' dichterbij te brengen, d.w.z. wat niet empirisch kan worden bevestigd of weerlegd, maar de ervaring van de lezer verrijkt.²² In de roman *Skepeling* reflecteert de homodiëgetische verteller op het probleem van historische representatie en vereist daarom een historicus die niet aarzelt om zijn verbeeldingskracht in te zetten om de historiografische 'lacunes' op te vullen:

Die Kaap benodig die dienste van 'n romanskrywer om aanvullende detail van hierdie aard te verskaf. In die historiese rekords is dit nie te vinde nie. Terwyl beroepshistorici en akademiëci die verskyning van buitelanders op terrein wat hulle vir hulself toegeëien het, meestal nie verwelkom nie, is die verlede veels te waardevol om sonder meer aan hulle oorgelewer te word. Daar is historiese terrein waarop die historici hulle nie so goed op hul gemak voel nie en skrywers wat geleer het om op hul verbeelding staat te maak hulle beter kan laat geld.²³

In de vergelyking van Natasha Erlank van haar rol als akademisch historicus met Schoemans literaire benadering van historiografie kom ze tot de volgende conclusie: "I am an historian, attempting to recreate the lives of people now gone, while Schoeman is a novelist and an author who is attempting to breath life into the dry bones of history."²⁴ Deze 'verhalende' behandeling van het historiese verleden word in de roman *Skepeling* zichtbaar in de steeds herhalende 'fysieke ervaring' van het verleden:

Ek wéét, want ek was daar; ek het dit gesien, gehoor: die kiste wat aan boord kom, die bemanning wat aan boord kom; die houtwerk, die touwerk, die deining van die groot vaartuig, die gevloek en geskreeu, die gekraak van hout. Die skielike stiltes, die seile roerloos. Die hitte en benoudheid van die oorloopdek in die nag, die stilte onderbreek deur die gemompel of geskreeu van mans in hul slaap. Ek het dit gelees, herhaalde male al; herhaalde male is dit in eietydse geskifte opgeteken. Al wat verder nodig is, is 'n sekere inspanning, 'n sekere inlewing. Ek was daar, in die donker, in die benoudheid, die geklots van die see teen die kante van die skip, die seile roerloos, vasgevang in eidelose ewigheid. Ek is daar in die stilte, in die donker, luisterend, wagtend.²⁵

Schoeman was geen geschoold historicus, maar een romanschryver die op eigen initiatief geschiedenis begon onderzoeken. Juist vanwege zijn *manier* van geschiedschrijving is de receptie van zijn historiografische bijdrage – ondanks zijn enorme oeuvre – in wetenschappelijke historiografische kringen nog steeds niet besloten. De kritiek is vooral gericht op het (on)wetenschappelijke karakter van Schoemans onderzoeks- en schrijfmethoden. Erlank concludeert dat Schoeman als historicus "analytical depth"²⁶ mist en suggereert daarom dat Schoeman de kwaliteit van geschiedschrijving evenzeer meet aan "levendigheid" [*vivacity*] als aan "waarachtigheid" [*veracity*].²⁷

Bij de receptie van *Skepeling* benadrukten enkele recensenten juist de 'historiografische kwaliteiten' van de roman, zoals "'n deeglike historiese

ondersoek”²⁸ of “wydlopende en deeglike navorsing oor die seemanslewe [...] geskiedskrywing enig in sy soort”.²⁹ Het waren juist de recensies die de ‘kwaliteit’ en ‘grondigheid’ van Schoemans *historische* bijdrage in de roman *Skepeling* benadrukten die een wantrouwende reactie veroorzaakten vanuit het kamp van de Afrikaner academische geschiedenis. Daar waren ze sceptisch over het voortbrengen van wetenschappelijke inzichten in een tekst die op discursief gezien geschiedschrijving imiteert.

De meest gedetailleerde analyse van de ‘wetenschappelijkheid’ van Schoemans tekst was ondernomen door Dan Sleight (2017), een van de meest vooraanstaande deskundigen op het gebied van de vroege koloniale geschiedenis van de Kaap. Sleight beweert dat hij gedwongen is de wetenschappelijkheid van Schoemans ‘roman’ te beoordelen vanwege de opmerking van de uitgever dat het gaat over geschiedschrijving van de hoogste kwaliteit en een reeks literaire recensies die Schoemans boek kritiekloos als *geschiedschrijving* classificeerden.³⁰ Sleight probeert de methodologische historiografische vereisten te verdedigen en het wetenschappelijke discours van academische geschiedschrijving af te schermen van willekeurige literaire aanpassingen. Daarom wees Sleight in zijn uitgebreide analyse op elke historiografische, methodologische en lexicale fout alsof het een echte historiografische studie betrof. De conclusie van Sleight is dat Schoeman gevestigde wetenschappelijke procedures negeert, en daarom beschouwt hij zijn roman als een populair-wetenschappelijke bijdrage met ‘ernstige tekortkomingen’, zoals het ontbreken van een uitputtende lijst van de gebruikte literatuur, het verschil tussen primaire en secundaire bronnen, onduidelijke methodologie, waardoor het onmogelijk is om wetenschappelijke resultaten te identificeren, terminologische fouten en gebrek aan verwijzingen naar hedendaagse wetenschappelijke studies over hetzelfde onderwerp.³¹

Aan de andere kant beschuldigt Sleight Schoeman ook van moraliserende en subjectieve oordelen, die de wetenschappelijke geschiedschrijving vermijdt. Hij benadrukt in het bijzonder Schoemans ‘uitgesproken negativiteit’ jegens de Afrikaner-voorouders, en daarom gelooft Sleight dat Schoeman geen ‘neutrale’ positie inneemt ten opzichte van het verleden, maar eerder probeert een (voorheen) gevormd negatief beeld van de oorspronkelijke kolonisten te promoten. Hierdoor lijkt het alsof hun nakomelingen ‘voorbested’ zijn voor geweld.³² Sleight noemt Schoemans verhalende toon dan ook ‘inquisitoriaal’ en noemt Schoeman een ‘postkoloniale beeldstormer’ die hedendaagse morele standaarden toepast op het verleden wat tot een verdraaide voorstelling van het koloniale verleden leidt.³³

De verteller als 'bewustzijn in het archief'

In de strikte zin van het woord heeft de roman geen plot omdat het formeel gezien een reeks fragmenten en citaten uit reisverhalen, historiografieën, memoires, romans en gedichten vertegenwoordigt die de homodiëgetische verteller uitvoerig becommentarieert en reflecteert. Daarom heeft de roman geen personages als plotdraggers, maar bestaat de plot uit een dialogische relatie tussen ingebedde teksten en subjectieve commentaren en reflecties op die teksten. Daarom wordt de vertelstijl gekenmerkt door associaties, uitweidingen en meditatieve, zelfs lyrische passages. Strikt genomen strekt de chronologie van de roman zich uit van het midden van de 17e eeuw tot een ongedefinieerde periode na de apartheid. In de roman Skepeling presenteert de verteller zichzelf als een passieve instantie die als het ware 'ontwaakt' in een getekstualiseerd verleden waar hij slechts kan observeren en luisteren. Daarom kan hij worden bestempeld als het 'bewustzijn in het archief':³⁴

Ék is al wat nog onthou, wat nog weet, wat nog name uit die verlede kan oproep, tastend in die donker in 'n laaste poging om sin te probeer vind. En ek wat die name oproep en die stemme opvang, kan egter niks méér as dit doen nie, betrag, luister, oorpeins, opteken; *ek kan die lot van hierdie mense nie beïnvloed nie, en niks aan hul besluite, hul keuses of hul dade verander nie*, laat staan nog dit ongedaan maak, niks doen aan dit wat eenmaal onherroeplik in hierdie land gebéúr het en die onafwendbare onheil nie keer nie; net waarneem, opteken en onthou, swygend, magteloos, en iéts probeer verstaan.³⁵

De verteller gebruikt daarom zijn positie om de stemmen te articuleren die historisch 'geluidloos' zijn gebleven. De verteller dwaalt als een geest door de historische werkelijkheid en geeft zijn indrukken weer. Een vrijwillige daad wordt hem echter ontnomen, omdat hij niet zelf kan beslissen wat hij waarneemt en naar wie hij luistert, maar binnen het archief wordt hij zich ervan bewust dat zijn visie op het verleden wordt bemiddeld door de beelden van gecanoniseerde geschiedschrijving. Dit besef maakt het mogelijk om details op te merken die aan traditionele geschiedschrijvers zijn ontgaan:

Die verlede kry 'n stem en begin praat, al daardie dooie geslagte, al daardie anonieme opseilendes van die eeue. *Al wat nodig is, is 'n sekere inspanning, 'n sekere inlewing.* [...] Maar dit is skryfstemme, boekstemme, nie praatstemme nie, al is dit dieselfde verhaal wat vertel word; en dit is dan

ook praatstemme wat geleidelik vir my uit die omringende gedruis vorm aanneem, en *stemme wat dinge noem wat deur die skrywers van boeke nooit belangrik geag is nie*.³⁶

In die zin word dit archief onthuld as een plaas van spanning tussen wat word geseg en wat word verzwegen, en daardoor ook as een niet gesloten en gedefinieerd sisteem maar voortdurend open voor interpretasie en herziening.³⁷ Dit ontmasker die gevestigde historiografiese diskurs as een instrument van die magtspesie waarby slegs ‘stemmen’ verteenwoordig is die het voorreg had om in die archief te word opgeneem. Die stemmen die die verteller in die roman oproep en naer wie hy luister, is voornamelijk *gesproken stemmen*, niet-gerealiseerde, stille, geensureerde stemmen die hulle stempel op papier niet hebben gedrukt:

Hiér is dit nou ánder stemme wat ter sake is en wat ingeroep of opgeroep sal word, mense wat eens in hierdie koloniale wêreld geleef, hulpelose woede of veronregting gevoel, pyn en teleurstelling ervaar het, en deur wraakgevoelens, haat, wrok of verbittering aangedryf is; mense wat hierdie land ewe goed eens bewoon het, en hier dood is en aan die aarde oorgegee, ’n blywende aanwesigheid, ’n blywende herinnering, aan- of vermaning of waarskuwing. Dit is hulle stemme wat nou ter sake is, wat hier voortklink, en verder lewe in die lug. Luister wat hulle sê.³⁸

Het bestaan van deze stemmen is meestal fragmentarisch overgeleef, meestal gereduceerd tot voor- en achternaam. Sommige name blyven echter onvolledig en kunnen niet worden achterhaald, bijvoorbeeld die name van slaven soos vermeld in het *Daghregister* van Van Riebeeck:

Name is ál; en soms nie eers dit nie. Heden is een Angoolse slavin overleden. Heden is een Gunese slaef overleden. Heden is een slaef ende een slavin overleden. Heden is oock overleden een van Compagnies beste slaven, die sig in ’t ploegen, dorssen ende ander lantbou-werck alsoo wel verstont als de beste boer aen de Caep. [...] Een afgeleefde man slaef. Een ouwe afgeleefde slaef. [...] ’n Skielike dood, ’n haastige begrafnis, ’n naamlose graf. ’n Slaaf van die weduwee Robbertsz by Riebeeck-Kasteel is 300 tree van die opstal begrawe, toegedraai in ’n kombers met ’n mat daarom vasgewerk.³⁹

Die verteller hoop dat hy met behulp van deze stemmen die verlede sal begrip, een glimp sal opvangen van wat er presies gebeurde in die beginfase van die kolonisasie, gevolg deur die opkomst van een strikt gestrati-

ficeerde samenleving gebaseerd op slavenarbeid, de vervolging van de Khoikhoi, openbare executies en de hybridisasie van culturen en talen. Om stemmen uit het verleden op te roepen, is het noodzakelijk om ze te onderscheiden in het 'lawaaï' van stemmen bewaard in het koloniale archief, wat dan inhoudt dat de dominante stemmen van het gecanoniseerde verhaal tot zwijgen worden gebracht:

Vir 'n laaste keer nog omring daardie stemme my in die donker, stemme wat mekaar probeer oorstem, stemme van mense wat aandag soek, 'n laaste kans om nog aan volslae vergetelheid ontruk te word en 'n soort onsterflikheid te verkry, sodat dit harder en dringender word, soos die slag van magtige golwe, die gedruis van 'n magtige see. *Tell my story! And mine! And mine! And mine!* Wat kan ek nog uitmaak in daardie verwarring van stemme, tale en dialekte; wie se verhaal kan ek as laaste herinnering behou?⁴⁰

Met behulp van de 'stille stemmen' die hij in het archief ontmoet of verbeeldt, reconstrueert de verteller anderhalve eeuw Nederlandse kolonisatie van de Kaap en geeft hij een alternatief beeld van de Zuid-Afrikaanse koloniale werkelijkheid. De verteller stelt zich de Zuid-Afrikaanse geschiedenis voor als een enorm, hybride zeilschip samengesteld uit alle schepen die ooit van Nederland naar de Kaap zijn gevaren, inclusief hun bemanning: kapiteins, matrozen, passagiers, goederen en bagage. De lengte van dat denkbeeldige schip strekt zich uit van Nederland tot de Kaap en symboliseert de ononderbroken culturele band en afhankelijkheid van de kolonie van Europa, aangezien het de ideeën, vooroordelen, verlangens, angsten en verwachtingen vormde van anonieme individuen uit de Nederlandse en Duitse periferie:

Al daardie lewens, stemme, gesigte, geskiedenis onderweg in 'n enkele veelsydige tog wat anderhalwe eeu in beslag neem; mense op pad na 'n verre en onbekende bestemming, nie noodwendig deur vrye keuse nie, mense wat hulle in 'n vreemde nuwe land bevind het, nie noodwendig met instemming van enige aard nie, en daar gelewe, beslissings geneem en handelend opgetree het, en daar dood is en *die gevolge van hul keuses en beslissings aan die nageslag oorgelaat het.*⁴¹

Om deze reden beschrijft de verteller de ingebeelde totaliteit van schepen en bemanningen op weg naar het zuiden als een "drywende wêreld",⁴² waarbij hij benadrukt dat het een samenleving in de kiem is die de nieuwe ruimte zal onderwerpen aan zijn eigen regels, gewoonten en verlangens en

een onuitwisbare stempel op zuidelijk Afrika achterlaten. Deze ‘drijvende wereld’ op weg naar de Kaap heeft echter geen vastomlijnde contouren, noch een bepaald sociaal kader, maar vertegenwoordigt “’n wêreld waarin niks vasstaan of seker is, waar niks is wat dit voorgee nie, ten spyte van al die versigtige boekhouding en notulering, visentering, kontrolering, die reëls, voorskrifte en ede”.⁴³ Dit benadrukt het veranderende en onvoorspelbare karakter van het nieuwe land; waarin narratieve samenhang pas met terugwerkende kracht tot stand komt waarbij het contingente en gewelddadige koloniale verleden wordt verzwegen:

Wat hiér gebeur het, wat hier gedoen of tot stand gebring is, bly gevolglik dubbelsinnig, tweeslagtig, twyfelagtig, ten spyte van alle pogings oor die jare om met straatname, standbeelde, toesprake, huldeblyke, kransleggings, gedenkdae en lowende biografieë vorm en sekerheid daaraan te gee en die twyfelagtige gegewens te outentiseer.⁴⁴

Ondanks de inspanningen van de nationale geschiedschrijving om het land vóór de komst van de kolonisten als ‘leeg’ voor te stellen – in demografisch en beschavings opzicht – zijn de sporen van inheemse volkeren, hun culturen, talen en getuigenissen steeds aanwezig en zichtbaar. Daarom wordt de geschiedenis beschreven als een ‘palimpsest’ waar ondanks uitwissingen, manipulaties en vervalsingen nog steeds sporen van de oude ‘tekst’ te onderscheiden zijn:

’n Vreemde sameraapsel is hierdie land soos ek nou terugdink, [...] van gebede, volksliedere en vlae, van toesprake oor luidsprekers, die geknetter van geweervuur en parades [...]. Lyke was daar ook, wyd uitgestrooi oor die terrein, en alhoewel hulle intussen weggesleep is, die bloed weggewas, het aasvoëls lank aangedui waar hulle eens gelê het. *Soos in ’n palimpsees bly die plek waar die letters weggeskraap is sigbaar, en by ultravioletlig kan die ou teks nog altyd gelees word. [...] Ou leed vergaan nie; onreg verjaar nie. Die letters is nog leesbaar.*⁴⁵

De verteller suggereert dat de historische verbeelding een ‘röntgenvisie’ vertegenwoordigt waarmee de historicus de meta-empirische werkelijkheid bereikt en daarin de gelaagdheid en polyfonie van de koloniale werkelijkheid ontdekt. Dit wordt geïllustreerd door een kritische dialoog met het dagboek van Jan van Riebeeck.

Kaap de Goede Hoop als dubbele metafoor

De eerste Nederlandse geschriften na de aankomst aan de Kaap de Goede Hoop getuigen van een felle strijd van de Europese kolonisten om voet aan de grond te krijgen op een vreemd continent. De belangrijkste getuigenissen uit de beginfase van de kolonisatie zijn de dagboekantekeningen van de Nederlandse commandeur Jan van Riebeeck. Om die reden typeert Van Coller het dagboek van commandant Jan van Riebeeck (1651–1662) als “a struggle to turn space into *place*”.⁴⁶ Van Riebeecks dagboek kreeg in de Afrikaner geschiedenis een prominente plaats – als een stichtersdocument, een de legitimerende tekst voor de Europese aanwezigheid aan de Kaap en hun culturele continuïteit. Daarom werd Van Riebeeck in de nationalistische verbeelding de rol toebedeeld van visionair, volksvader, stichter en proto-Afrikaner.

Aangezien de nationale mythologie de Nederlandse vestiging van de Kaap in verband bracht met het Bijbelse verhaal van het ‘beloofde land’, wordt in de roman speciale aandacht besteed aan Van Riebeecks verslagen van de (on)succesvolle aanplanting van een tuin kort na de aankomst op de Kaap. Van Riebeeck bericht enthousiast in zijn dagboek van 20 juli 1652 over het zaaien van gewassen rond het fort, die later de beroemde Compagniestuin van Kaapstad zou worden. Drie dagen later constateert Van Riebeeck echter grimmig dat alle gewassen vernietigd zijn in een verwoestende storm: “al ons gesaaij verdroncken ende bedorven, tot seer groot verdriet om aen te sien”.⁴⁷ In de roman wordt die gebeurtenis geïnterpreteerd als een poging van de Afrikaanse bodem om de zaden van de ‘verkrachting’ van de kolonistoren uit te wassen. Een paar weken later begonnen echter onverwachts spruiten van de gezaaide zaden op totaal verschillende plaatsen rond het fort te ontkiemen. De verteller interpreteert deze gebeurtenis als een voorspelling van het wortelen van kolonisten op de meedogenloze Afrikaanse bodem op een specifieke, onvoorspelbare manier, buiten de voorgenomen grenzen die de VOC oorspronkelijk in oog had. Hedley Twidle (2013) stelt dat Kaap de Goede Hoop vanaf de stichting van de Kaapkolonie imagologisch werd gepresenteerd als een metafoor van de ‘Hof van Eden’. Twidle merkt op dat de Kaap

as garden remains firmly embedded in the popular imagination (and perhaps the global imaginary), with all the attendant, overdetermined metaphors of plantation, transplantation, labour, leisure, conservation, indigeneity and exoticism not to say, the complex and contentious cultural

process by which contingent (and unjust) forms of the social are produced as 'natural'.⁴⁸

Naast zijn praktische functie als kweektuin getuigt de tuin van de Verenigde Oost-Indische Compagnie aan de Kaap ook van de domesticatie van de wilde natuur en wordt tegelijkertijd de basis van een verdedigingshek dat diefstal en Khoikhoi-invallen moest belemmeren. Dit hek wordt in de roman geïnterpreteerd als een aankondiging van een lange traditie van politiek van afbakening die de hele maatschappelijke geschiedenis van Zuid-Afrika zal tekenen, wat zijn metonymische uitdrukking zal krijgen in de boerderij [*plaas*], een sleutelfenomeen in de cultuurgeschiedenis van Afrikaner. De diepere betekenis van het tuinmotief en tuinieren wordt gekoppeld aan de post-apartheids maatschappelijke context waarbij het tuinkek van de Compagnie in de hedendaagse Zuid-Afrikaanse realiteit wordt getransformeerd tot hoge betonnen muren die welgestelde Afrikaners beschermen tegen inbraken en overvallen in de zgn. *gated communities*. De verteller vraagt zich af of deze 'oerreflex' van afsluiting kenmerkend is voor de Europese kolonisten en hun nakomelingen die zich manifesteert in angst voor chaos en de voortdurende afbakening van de ruimte, beheersing van de natuur en het bewerken van de grond:

[...] is dit waarom die nasate van hierdie mense [...] so 'n afkeer van bome en struik het, en in onophoudelike waaksaamheid 'n angstige stryd volhou met die kragte van die Natuur, sodat tuinmaak iets geword het wat met behulp van snoeiskêr en saag beoefen word, die saag by voorkeur nog elektries? Takke reik uit, skadu groei aan, blare hoop op, en indien waaksaamheid 'n oomblik sou verslap, sou mens onherroeplik oor gelewer wees aan duister en anargie.⁴⁹

R. J. Balfour wijst erop dat tuinieren in de postkoloniale kritiek wordt erkend als "part of the semiology of colonial discourse".⁵⁰ Sprekend over de betekenis van tuinen in Schoemans eerdere roman '*n Ander land* (1983), vordert Balfour dat de tuinen in die roman niet alleen een esthetische functie vervullen, maar ook de functie overnemen van de 'bijbelse tuin', "which sustains survival, possession of the land and pleasure",⁵¹ dat wil zeggen, ze vertegenwoordigen een "defensive stance"⁵² ten opzichte van een in wezen onbekend land en de eigen onwil om zich over te geven aan Afrika, om tot Afrika te behoren, wat tevens 'hybridisering' en 'aanpassing' veronderstelt. Deze terugdeinzing voor Afrika wordt gekoppeld aan de kortzichtige beheerlogica van de VOC. De Verenigde Oost-

Indische Compagnie wordt dan ook in een uiterst negatief licht gesteld, als een onheilspellend 'actief subject' onder leiding van het 'tirannieke lichaam' *De Heren XVII*, dat in Amsterdam beslissingen nam en overzeese samenlevingen fundamenteel veranderde, oorlogen verklaarde en vervolgingen goedkeurde. Twidle roept apocalyptische beelden op door te spreken over de "total presence of the Company"⁵³ die zich manifesteert als "a devouring, post-human economy of scale"⁵⁴ die alle levens in haar dienst 'uitzuigt', uitsluitend met het oog op het maken van winst. Daarom wordt in de roman *Skepeling* het idee geïroniseerd dat er überhaupt een 'gecultiveerde' kolonie op de Kaap had kunnen ontstaan:

Dit sou so mooi kon gewees het, daardie stigting, daardie volksplanting aan Kaap die Goeie Hoop; dit kón so mooi gewees het, as vrug van 'n Europese Barokkultuur op sy hoogtepunt. Dog mens lewe nie in die teorie nie, maar in die harde werklikheid, en die werklikheid wat hier ter sprake is, is nie bevolk deur idealiste, filantropie en kunstenaars nie, maar beperkte en feilbare mense, handelsmaatskappye wat beslissings vir eie wins en voordeel neem, sakemanne van wie tydgenote beweer het dat hulle God self sou verkoop as hulle seker was dat hulle Hom sou kan lewer, en die werkloses, hooploses en avonturiers wat bereid was om vir hulle te werk.⁵⁵

Daarom concludeert de verteller: "Die kolonie wat hier tot stand gekom het, het 'n ánder karakter aangeneem, waarin skilderkuns, digkuns en musiek geen beduidende rol gespeel het nie".⁵⁶ Aan de andere kant word die Verenigde Oost-Indische Compagnie vergeleken met een stoommachine dat "als machtig lichaam een eigen dampkring om zich heen had gevormd, waarbinnen tal van levens, meteoren gelijk, lichtgevend waren geworden".⁵⁷ Door bijvoorbeeld 'plotseling' van Europa naar het uitgestrekte Zuid-Afrikaanse plateau te verhuizen, werden enkele – anders anonieme en onbeduidende individuen uit de Nederlandse en Duitse provincies – de stamvaders van hele generaties toekomstige Afrikaners. Aan de totstandkoming van een gemeenschappelijke identiteit werd bijgedragen door het meedogenloze beleid van assimilatie in de Nederlandse culturele kring. Dit wordt geïllustreerd door de automatische vernederlandsing van buitenlandse namen bij aankomst op de Kaap, zo werd Heinrich Schmidt Hendrik Smit, de Schotse achternaam Thomson werd Thomaszoon, de Duitse Kreutzmann werd Cruysman en Schoemans voorvader Heinrich Schumacher werd Hendrik Schoeman.⁵⁸ Er wordt geconcludeerd dat dit in de meeste gevallen "arme stumppers"⁵⁹ waren voor wie de Verenigde Oost-Indische Compagnie destijds de enige uitweg vormde uit de ellende van de

Europese samenleving. Om in leven te blijven in een compleet nieuwe, onbekende ruimte, pasten ze zich razendsnel aan, en dat betekende snel de banden met Europa verbreken:

Dit is die Kaapse verlede hierdie, dit is die voorgangers en die pioniers, die voorgeslag, hierdie ongewaste, onwelriekende bende van die oorloopdek, besig om kaalvoet in die want te klouter, hul kos met lepels en vingers uit gemeenskaplike bakke te eet, luise uit die nate van hul hemde te verwyder en mekaar in hul beskonkenheid met messe te lyf te gaan. Dit is die voorgeslag, Jan Hagel en Jan Maat; *geboefte, schooiers en zwervers, onbedachtzaam volk, woest en wild volk, gemeen rusteloos onnutte volk, plomp en onwetend*, soos hulle deur die predikante en ander tydgenote uitgemaak is.⁶⁰

Een belangrijke ondergroep van kolonisten die traditionele patriarchale opvattingen verstoort, zijn vrouwen. Net als mannen wisten ook Nederlandse vrouwen zich te wagen aan de gevaarlijke reis naar het zuiden van Afrika, gemotiveerd door verschillende redenen, financiële schulden, persoonlijke tragedies, chronische armoede of simpelweg een avontuurlijke geest. Aan het begin van de kolonisatie stond de Compagnie echter alleen maar mannen toe om naar de Kaap te verhuizen, terwijl het vrouwen verboden was aan boord te gaan. Hierdoor ging een onbepaald aantal vrouwen illegaal aan boord van schepen, vermomd als mannen, en trad soms in dienst als matrozen of soldaten onder een mannelijke naam:

ten minste 'n honderd gevalle van verkleeding is bekend, en mens kan slegs wonder hoeveel onbekend gebly het, en hoeveel sogenaamde Suid-Afrikaanse stammoeders voor matroos uitgekom het. Die beskikbare inligting dui tog daarop dat 'n onbepaalde aantal vroue die Kaap in duistere omstandighede bereik het en dankbaar opgegaan het in 'n gemeenskap waar daar nie te veel vrae gestel is nie.⁶¹

Door naar de Kaap te komen, konden veel vrouwen met een beetje geluk stammoeders van de pioniersgeneratie van de weinige blanken op de Kaap, daarom genieten ze vandaag een bijzonder prestige bij de reconstructie van de stambomen van hun nakomelingen, onbewust dat hun voormoeders erin slaagden het strikte VOC-systeem te misleiden door zich te vermommen als mannen.⁶² De ironie van deze historische feiten is dat ze het idee van Afrikaner vrouwen als personificaties van calvinistische vroomheid en godsvrucht ondermijnen en aangeven dat veel vrouwen uit de beginfase van de kolonisatie geen 'onberispelijk verleden' hadden, waardoor het idee

van een strikte genderverdeling in een ingebeelde patriarchale samenleving wordt verstoord.

De homodiëgetische verteller legt de nadruk op vloeibaarheid, hybridisatie en de aanvankelijke openheid en onbepaaldheid van de dynamische koloniale samenleving. Het dagboek van Van Riebeeck wemelt van voorbeelden van hybridisatie. Zo bericht Van Riebeeck lapidair in zijn dagboek over de doop van het eerste kind van Jan Sacharias uit Amsterdam en de vrijgelaten slavin Maria uit Bengalen wat de verteller begeleid met het volgende commentaar:

Dit was die belowende rigting waarin die jong nedersetting besig was om te ontwikkel, in ooreenstemming met wat elders in die handelsryk van die VOC gebruiklik was; dog oor die komende driehonderd jaar sou daar heelwat hieraan verander.⁶³

Zo zal 'blankheid' een paar generaties later een integraal onderdeel worden van de culturele en politieke uitdrukking van de Afrikaner natie. Om deze reden worden vooral de niet-gerealiseerde mogelijkheden benadrukt van de *Afrikaanse* identiteit van de aangekomen kolonisten, die niet werden gerealiseerd vanwege de voortdurende culturele spanning tussen Europa en Afrika en de constant sterke Europeanisering onder druk van het koloniale centrum, dat verhinderde dat de Europeanen zich volledig aan Afrika 'overgeven'. De verteller focust vooral op het jaar 1707, dat hij aanduidt als het moment van het ontstaan van een aparte, Afrikaner identiteit, omdat toen de eerste generatie Afrikaners opgroeide op de Kaap, d.w.z. de afstammelingen van kolonisten die Europa nooit hadden gekend of gezien, behalve bij naam, en Afrika en de gemengde koloniale samenleving rond de Kaap vertegenwoordigden de enige bekende wereld voor hen. Daarom noemt de verteller ze 'echte Afrikanen' in de volle zin van het woord:

'n Eiesoortige koloniale lewenstyl en 'n eiesoortige koloniale selfbewussyn was besig om gestalte te kry, en saam hiermee het die jong kolonie tentatief 'n herkenbare identiteit begin ontwikkel wat reeds veelsydig genoeg en interessant genoeg was [...].⁶⁴

Als exemplarisch voorbeeld van de nieuwe samenleving wordt het de zeventienjarige Hendrik Biebouw genomen – een kind van een Duitse arts en een Nederlandse vrouw. Deze Biebouw had in 1707, in een vlag van jeugdige brutaliteit begeleid door alcohol, een gevecht veroorzaakt in de nederzetting Stellenbosch en weigerde de landdrost te gehoorzamen met de

volgende woorden: “Ik wil niet lopen, ’k ben een Africaander, al slaat den Landdrost mijn dood, of al setten hij mijn in den tronk, ik sal nog wil niet swijgen”.⁶⁵

Dit was de eerste keer dat iemand zich een ‘Afrikaner’ heeft genoemd. Benadrukt wordt dat Biebouw opgroeide in een totaal andere omgeving dan zijn Europese ouders - tussen de gemengde kinderen van andere immigranten, slaven en Khokhoi. Hoewel de ware betekenis van Biebouws woorden nooit is vastgesteld, werd Biebouw tijdens de politieke doorbraak van het Afrikaner nationalisme in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw ‘herontdekt’ als uitdrukking van ‘Afrikaner zelfbewustzijn’ en werd het een symbool van vrijheidslievendheid en afkeer van buitenlandse autoriteiten. Voordat Biebouw echter een symbool werd van de Afrikaner-identiteit, onderzocht historicus J.L.M Franken grondig of de jonge man “’werkelijk blank en suiwer blank was’”,⁶⁶ aangezien het ‘overschrijden’ van raciale grenzen in de vroege stadia van de kolonie vrij normaal was.

Geweld als het belangrijkste kenmerk van de kolonie

In de roman wordt ook de mythe van verlichte, beschaafde en vrijheidslievende Europeanen bekritiseerd door te beweren dat de kolonie op de Kaap werd gevormd door “die ‘onverligte’ ou Europa”,⁶⁷ dat wil zeggen “die Europa van foltering, verminkingstrawwe en heksejagte”,⁶⁸ dat in de koloniale tijd context was een vanzelfsprekend onderdeel van het dagelijks leven, waarin weggelopen slaven publiekelijk werden opgehangen, verbrand op de brandstapel en gebroken op het wiel. Daarom wordt er een causaal verband gelegd tussen de koloniale samenleving en de post-apartheids crisis in het hedendaagse Zuid-Afrika: “Die vingerafdruk van die eerste koloniste was onuitwisbaar, hul erfenis onontkombaar, en latere generasies het daarop voortgebou”.⁶⁹ De sporen van geweld uit het koloniale verleden worden geïllustreerd met ogenschijnlijk willekeurige selecties uit de archieven: “Waar jy die relaas oopslaan, vind jy die bloedige vingerspoot; waar jy teen die oppervlak klop, hoor jy die hol geluid van die dubbele boom”.⁷⁰ Zo staat in het dagboek van de Zweedse botanicus Anders Sparrman dat hij in de tweede helft van de 18e eeuw in de Zuid-Afrikaanse kolonie verbleef. Bij een gelegenheid bezocht hij de Zuid-Afrikaanse landeigenaar en patriciër E. C. Haumann in zijn landhuis in Stellenbosch in een schilderachtig gebied met wijngaarden en hoge bergen. Sparrman noteert het volgende in het dagboek:

Early in the morning I was waked here by the horrid shrieks and cries of January and February, who were undergoing the discipline of their master's lash because the horses had not been found the previous evening. Soon after the family got ready for going to church, but were prevented by a shower of rain. In the mean time we ate our breakfasts, and drank to each other's health.⁷¹

De beginzin omvat de verschrikkingen van de slavenmaatschappij waarbij al in de volgende zin het leven schijnbaar zijn normale gang voortzet. Het gewelddadige beeld van het koloniale verleden van Zuid-Afrika wordt ook geïllustreerd door alledaagse, ogenschijnlijk onschuldige gebruiksvoorwerpen die sporen van segregatie, geweld en marteling verbergen. Bijvoorbeeld de alom bekende pittoreske witte huisjes gebouwd in de zgn. Kaaps-Hollandse stijl: "Waarom is dit egter dat ék daardie huise nooit met onverdeelde bewondering kan betrag nie, knaend bewus van die feit dat dit deur slawe-eienaars en slawe bewoon is, met alles wat hierdie feit impliseer?"⁷² Vervolgens een gedetailleerde inventaris van de prominente Republikein N. G. Heijns, waarin al zijn bezittingen worden vermeld, waaronder een bepaald haardstel. Die haardstel wordt in de roman gekoppeld aan een gerechtelijk rapport waarin wordt beschreven hoe de genoemde Heijns er ooit het hoofd van de Bengaalse slavin Flora mee insloeg omdat ze hem wakker maakte met 'hard gepraat'. Het wordt gesuggereerd dat de sporen van geweld overal aanwezig zijn: "In hierdie gemeenskap is geen klank sonder weerklank nie, geen woord is sonder eggo in dié land van dubbele bodems, dubbelsinnighede en ambivalensie".⁷³

Het lot van de Khoikhoi als een transhistorische waarschuwing voor Afrikaners

De echte slachtoffers van de Nederlandse kolonisatie van de Kaap waren de volkeren van de Khoi-San-groep. Duizenden jaren lang vertegenwoordigde zuidelijk Afrika hun leefruimte, om pas honderd jaar na de komst van de Europeanen gedecimeerd te worden door vervolgingen, moorden en vooral Europese ziekten zoals de pokken:

Toe die blanke veeboere met hul perde, gewere, waens en veetroppe, hul Khoi-knegte en enkele slawe op die binnelandse plato's intrek en hulle daar begin vestig, was die binneland van Suider-Afrika reeds duisende jare lank bewoon, al was die bewoning nie van 'n aard wat vir die intrekkers 'n

beletsel sou uitgemaak het nie. Die betrokkenes was die inheemse jagterstamme wat waarskynlik in die hoëreënvalgebied langs die eskarpe van die Roggeveldberge geleef het van die wild wat hier volop was; *dog al herinnering aan hulle wat vandag nog bekend is, is 'n skuiling teen die huidige Gryskop buite Sutherland.*⁷⁴

In de roman wordt de opkomst van de Afrikaner-identiteit gekoppeld aan de verdwijning van de inheemse identiteit van de Khoi-San-stammen en slaven. Het lot van de Kaapse Khoi-San-bevolking wordt gepresenteerd als een voorafschaduwning van het mogelijke lot van Afrikaners, waarbij de fragmentarische sporen van de eens alomtegenwoordige Khoi-San een waarschuwing zijn voor de Afrikaners – dat de sporen van hun cultuur en aanwezigheid net zo goed kunnen worden weggeveegd als sporen in het landschap die een toekomstige onderzoeker zal proberen te ontcijferen:

Name is egter net so bedreigbaar en bedreig soos beton en steen, en ewe onbestendig, Crossen an der Oder ewe goed soos Leopoldstad of Rhodesië, Pietersburg of Voortrekkerhoogte. [...] Luister en slaan ag. Waar daar geen simboliek is om te ontsyfer nie, is daar nog altyd lesse om geleer te word.⁷⁵

*Danksy die stadige maar onvermydelike en onverbiddelike omwentelinge van die geskiedenis ondergaan die woonstrukture van die latere intrekkeurs nou egter dieselfde proses. Opstalle staan verlate, dekgras stort in oor die balke, die opgestapelde klippe stort self in, en die balke slaan neer waar hulle skielik sonder stut gelaat is. Al wat uiteindelik bly, is kliphope wat in daardie kliplandskap nouliks nog herkenbaar is, en wat argeologiese ondersoek benodig om spore van menslike bedrywighele te herwin, in die vorm miskien van 'n handgemaakte spyker of skerfie heldergekleurde porselein.*⁷⁶

De motieven van ingestorte woningen en de erosie van stenen herinneren aan de vergankelijkheid van menselijke sporen in de ruimte en wijzen op Schoemans pessimistische houding over het voortbestaan van de Afrikanercultuur als gevolg van de tektonische sociale veranderingen in Zuid-Afrika na de apartheid. In die zin anticipeert het 'rotsachtige landschap' op de tekenen van Europese aanwezigheid in Afrika in de vorm van archeologische overblijfselen, die in de toekomst onsamenhangende fragmenten of 'stemmen' zullen vertegenwoordigen voor historici waaruit ze een (samenhangend) historiografisch verhaal zullen proberen te creëren.

Besluit

Er werd vastgesteld dat de documentaire historiografie het belang van 'interpretatie' in de reconstructie van het verleden marginaliseert en afwijst als subjectief, willekeurig en onwetenschappelijk. In de kern van dit geloof heerst het idee dat het wetenschappelijk gereconstrueerde verleden een voltooid en gesloten verhaal is, waardoor er elke vorm van een dynamische dialoog met het verleden wordt afgeschreven. Door fictieve en historiografische verhalen discursief gelijk te stellen, werd aangetoond dat de manier van geschiedenis schrijven politiek potentieel heeft omdat het de lacunes kan opvullen die in de academische geschiedschrijving verzwegen worden of vergeten zijn.

Schoemans roman *Skepeling. Aanloop tot 'n roman* vervult twee functies. Enerzijds verwoordt de roman duidelijk de vereisten van het post-koloniale schrijven, waarbij de nadruk ligt op de positie van de 'Ander' en wordt benadrukt dat de lange geschiedenis van onteigening, symbolische en politieke overheersing en uitsluiting voortdurend spanningen veroorzaakt die onvermijdelijk leiden tot tegenverhalen die worden weerspiegeld in de materiële en metaforische sporen van de gekoloniseerde ruimte. Aan de andere kant zijn dergelijke fictieve herschrijvingen van de koloniale geschiedenis bijzonder belangrijk voor de post-apartheidscontext, omdat ze gemythologiseerde representaties van het verleden deconstrueren en ruimte creëren voor nieuwe (inclusievere) verhalen.

In de tekst daagt Schoeman de samenhang van nationale mythen uit door het koloniale archief – een symbool van overheersing – tot bondgenoot te maken bij het ondermijnen van gemythologiseerde voorstellingen over de continuïteit, oorsprong en beschaving van de kolonisten. Schoeman wijst ook op het bestaan van alternatieve en niet-gerealiseerde vormen van maatschappelijke ontwikkeling voorbij de grenzen van raciale segregatie en politieke dominantie. Hierdoor worden er in de koloniale geschiedenis van de Zuid-Afrikaanse 'afwijkende', hybride en instabiele identiteiten onthuld die herhaaldelijk de gevestigde voorstellingen verstoren. Schoemans 'fictieve historiografie' van Kaap de Goede Hoop opent onbekende verhalen uit de Zuid-Afrikaanse geschiedenis, corrigeert het 'collectief geheugen' en ondermijnt traditionele opvattingen door 'verzwegen' stemmen op te nemen in zijn alternatieve geschiedenis van koloniaal Zuid-Afrika:

[...] in hierdie leë ruimte klink die stemme voort, kring hulle verder, en word nie weer stil nie, word nóóit weer stil nie, hoe hard mens ook probeer

om hulle uit te sluit of te ontken, en hoe lank mens ook in die poging volhard.⁷⁷

Noten

- ¹ Zie Van Coller, 'Quisnam sum', 93.
- ² Ibidem, 94.
- ³ Schoeman, *Skepeling*, 538 (cursief TB).
- ⁴ Ibidem, 539.
- ⁵ Zie Wesseling, *Writing History as a Prophet*, 111.
- ⁶ Schoeman, *Skepeling*, 32.
- ⁷ Burger, 'The past is another country', 87; 90.
- ⁸ Burger, 'Karel Schoeman's voices from the past', 1.
- ⁹ Twidle, 'Writing the Company', 132.
- ¹⁰ Vgl. Coetzee, 'In the archive', 139: "The early interest in these documents was closely linked with political developments in South Africa, initially in an effort to associate with the Dutch (pre-British) period, later for Afrikaner nationalists to write their particular national narrative."
- ¹¹ LaCapra, 'Rethinking Intellectual History and Reading Texts', 247.
- ¹² Ibidem, 261.
- ¹³ Hutcheon, *A Poetics of Postmodernism*, 16.
- ¹⁴ Vgl. Nünning, 'Probleme der Darstellbarkeit von Geschichte', 422: "Mit der Infragestellung von Kontinuität, Linearität und her herausgehobenen Position des Historikers aber wird zentralen Merkmalen der bisherigen Darstellung von Geschichte der Boden entzogen; mehr noch, die Grundlagen der Darstellbarkeit von Historie selbst geraten ins Wanken."
- ¹⁵ Wesseling, *Writing History as a Prophet*, 120.
- ¹⁶ Ibidem.
- ¹⁷ Schoeman, *Skepeling*, 414.
- ¹⁸ Hutcheon, 'Historiographic Metafiction Parody and the Intertextuality of History', 4.
- ¹⁹ Ibidem.
- ²⁰ Zie Kannemeyer, *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur 2*, 250; Marais, 'Nederland in de romans van Karel Schoeman', 105.
- ²¹ Zie Schutte, 'Karel Schoeman's Cape Colony', 135; Twidle, 'Writing the Company', 128.
- ²² Vgl. Van der Watt, 'Karel Schoeman en die leefwêreld van vroeë sendelinge in Suid-Afrika', 132: "Schoeman self ontken meermale dat hy 'n professionele of akademiese geskiedkundige is; hy sou homself allermins as 'n teoloog beskou het. Hy is in die eerste plek 'n skrywer van romans. [...] Schoeman beskryf die geskiedenis as narratief, as konseptuele rekonstruksie, maar kom dan nie uit by die analitiese nie en hy poog nie doelbewus om antwoorde te gee op belangrike historiografiese kwessies nie".
- ²³ Schoeman, *Skepeling*, 307.
- ²⁴ Erlank, 'Die Sendingloopbaan van Karel Schoeman', 1.
- ²⁵ Schoeman, *Skepeling*, 16.

- ²⁶ Erlank, 'Die Sendingloopbaan van Karel Schoeman', 17.
- ²⁷ Ibidem.
- ²⁸ Van Coller, 'Quisnam sum', 94-95.
- ²⁹ Raath, 'Karel Schoeman se impressionistiese-historiografiese rekonstruksie', 199.
- ³⁰ "Dit is geskiedskrywing soos geen Suid-Afrikaanse skrywer dit nog kon vermag nie." Geciteerd in Sleigh, 'Geschiedskrywing in Karel Schoeman se *Skepeling*.' , 574.
- ³¹ Ibidem, 103–109.
- ³² Ibidem, 111.
- ³³ Ibidem, 112–113.
- ³⁴ Naar aanleiding van Hutcheon die historiografiese metafictie karakteriseert as "self-consciously art 'within the archive'". Zie Hutcheon, 'Historiographic Metafiction Parody and the Intertextuality of History', 6.
- ³⁵ Schoeman, *Skepeling*, 458. (cursief TB)
- ³⁶ Schoeman, *Skepeling*, 33.
- ³⁷ Zie Jansen, 'From Thandi the Maid to Thandi the Madam', 110–111.
- ³⁸ Schoeman, *Skepeling*, 463.
- ³⁹ Ibidem, 349–350 (cursief in het origineel).
- ⁴⁰ Ibidem, 491.
- ⁴¹ Ibidem, 488 (cursief TB).
- ⁴² Ibidem, 174.
- ⁴³ Ibidem, 303.
- ⁴⁴ Ibidem.
- ⁴⁵ Ibidem, 453–454 (cursief TB).
- ⁴⁶ Van Coller, 'The Beginnings of Afrikaans Literature', 267.
- ⁴⁷ Schoeman, *Skepeling*, 364.
- ⁴⁸ Twidle, 'Writing the Company', 148.
- ⁴⁹ Schoeman, *Skepeling*, 436.
- ⁵⁰ Balfour, 'Gardening in 'Other Countries', 127.
- ⁵¹ Ibidem, 125.
- ⁵² Ibidem.
- ⁵³ Twidle, 'Writing the Company', 150.
- ⁵⁴ Ibidem.
- ⁵⁵ Schoeman, *Skepeling*, 20.
- ⁵⁶ Ibidem.
- ⁵⁷ Ibidem, 301.
- ⁵⁸ Ibidem, 302.
- ⁵⁹ Ibidem, 224.
- ⁶⁰ Ibidem, 272 (cursief in het origineel).
- ⁶¹ Ibidem, 292.
- ⁶² Zie ibidem, 279.
- ⁶³ Ibidem, 481.
- ⁶⁴ Ibidem, 398.
- ⁶⁵ Ibidem, 388.
- ⁶⁶ Ibidem, 399.

- ⁶⁷ Ibidem, 473.
⁶⁸ Ibidem.
⁶⁹ Ibidem, 454.
⁷⁰ Ibidem, 403.
⁷¹ Ibidem, 469.
⁷² Ibidem, 21.
⁷³ Ibidem, 429.
⁷⁴ Ibidem, 416.
⁷⁵ Ibidem, 405.
⁷⁶ Ibidem, 415–416 (cursief TB).
⁷⁷ Ibidem, 494.

Bibliografie

- Balfour, R. J. 1997. 'Gardening in 'Other Countries: Schoeman, Coetzee, Conrad'. *Alternation* 4.2: 123–135.
- Burger, Willie. 2000. 'Karel Schoeman's voices from the past: Narrating the Anglo-Boer war'. *Current Writing: Text and Reception in Southern Africa* 12.1: 1–16. <https://doi.org/10.1080/1013929X.2000.9678071>.
- Burger, Willie. 2001. 'The past is another country: Narrative, identity and the achievement of moral consciousness in Afrikaans historiographical fiction'. *Stilet* 13.2: 79–91.
- Coetzee, Carli. 2012. 'In the archive: records of the Dutch settlement and the contemporary novel'. Atwell, D. & Attridge, D. (eds.) *The Cambridge History of South African Literature*. Cambridge: Cambridge University Press: 138–157. <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521199285.009>.
- Coller, H. P. van. 2018. 'Quisnam sum? Om te wees en te hoort: vrae na identiteit in die hedendaagse Afrikaanse prosa'. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 25.2: 86–119.
- Coller, H. P. van. 2012. 'The Beginnings of Afrikaans Literature'. Atwell, D. & Attridge, D. (eds.) *The Cambridge History of South African Literature*. Cambridge: Cambridge University Press: 262–285. <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521199285.015>
- Erlank, Natasha. 2000. 'Die Sendingloopbaan van Karel Schoeman'. Ongepubliceerd congresreferaat. (Online geraadpleegd op 26 mei 2023. https://www.academia.edu/6819990/A_Reflection_Karel_Schoeman)

- Hutcheon, Linda. 1988. *A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction*. New York; London: Routledge.
- Hutcheon, Linda. 1989. 'Historiographic Metafiction Parody and the Intertextuality of History'. O'Donnell, P., and Robert Con Davis (eds.) *Intertextuality and Contemporary American Fiction*. Baltimore: Johns Hopkins University Press: 3–32.
- Jansen, Ena. 2011. 'From Thandi the Maid to Thandi the Madam: Domestic Workers in the Archives of Afrikaans Literature and a Family Photograph Album'. *South African Review of Sociology* 42.2: 102–121. <https://doi.org/10.1080/21528586.2011.582351>.
- Kannemeyer, J. C. 1983. *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur 2*. Pretoria; Kaapstad; Johannesburg: Academica.
- LaCapra, Dominick. 1980. 'Rethinking Intellectual History and Reading Texts'. *History and Theory* 19.3: 245–276. <https://doi.org/10.2307/2504544>.
- Marais, Renée. 2001. 'Nederland in de romans van Karel Schoeman'. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*. 8.1: 105–128. (online geraadpleegd op 26 mei 2023. https://www.savn.org.za/images/stories/documents/TNA/TNA_20011.pdf)
- Nünning, Vera. 2003. 'Probleme der Darstellbarkeit von Geschichte. Die narrative Inszenierung geschichtstheoretischer Konzepte in ausgewählten britischen Romanen des späten 18. Jahrhunderts'. *Germanisch-Romanische Monatsschrift* 53.4: 415–437.
- Raath, Andries. 2018. 'Karel Schoeman se impressionistiese-historiografiese rekonstruksie van marginalisering en die seemansspiritualiteit in *Skepeling* (2017) – 'n bronnestudie'. *Journal for Contemporary History* 43.2: 180–205. <https://doi.org/10.18820/24150509/JCH43.v2.10>.
- Schoeman, Karel. 2017. *Skepeling. Aanloop tot 'n roman*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Schutte, Gerrit. 2012. 'Karel Schoeman's Cape Colony'. *African Historical Review* 44.2: 119–139. <https://doi.org/10.1080/17532523.2012.739753>.
- Sleigh, Daniel. 2017. 'Geskietskrywing in Karel Schoeman se *Skepeling. Aanloop tot 'n roman*'. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 24.2: 103–116.

- Twidle, Hedley. 2013. 'Writing the Company: From VOC *Daghregister* to Sleigh's *Eilande*'. *South African Historical Journal* 65.1: 125–152. <https://doi.org/10.1080/02582473.2013.763399>.
- Watt, G. van der. 2019. 'Karel Schoeman en die leefwêreld van vroeë sendelinge in Suid-Afrika – 'n oorsig oor sy sendingsgeskiedskrywing'. *Acta Theologica* 28: 121–145. <https://doi.org/10.18820/23099089/actat.Sup28.8>.
- Wesseling, Elisabeth. 1991. *Writing History as a Prophet: postmodernist innovations of the historical novel*. Amsterdam; Philadelphia: Johns Benjamins Publishing. <https://doi.org/10.1075/upal.26>.

Adrienn Hetei

Actuele benaderingen van literatuur- didactiek in het NVT-onderwijs in Hongarije

Voorstudie bij een empirisch onderzoek

Abstract

This article deals with current approaches of teaching literature in NVT studies in Hungary. The research examines the coherence of literature and foreign language teaching – in this case Dutch as a foreign language. The general question, which requires both theoretical and empirical research, is aimed at which methods exist with which foreign language skills can be developed through the teaching of literature and literary skills through foreign language pedagogy. The present article is the first step on this path: it describes the situation of literature and foreign language teaching in Hungary and those theoretical approaches that should act as the background of future didactic research.

Keywords: teaching, literature, foreign language, Dutch, literary skills, didactic

Dit artikel gaat over de actuele benaderingen van literatuurdidactiek in het NVT-onderwijs in Hongarije. Het onderzoek neemt de samenhang van het literatuur- en vreemdetalenonderwijs – in dit geval Nederlands als vreemde taal – onder de loep.

De algemene vraag die zowel theoretisch als empirisch onderzoek vereist, is gericht op welke methoden er bestaan met behulp waarvan via literatuuronderwijs vreemdetaalcompetenties kunnen worden ontwikkeld, en vice versa, welke werkvormen er zijn in taal- en literatuurlessen waarmee er naast taalcompetenties ook ‘literaire competenties’¹ kunnen worden ontwikkeld en literaire kennis kan worden bijgebracht. Met ‘de overdracht

van literaire kennis' wordt niet (alleen) literatuurgeschiedenis bedoeld want die teksten blijven op het niveau van pragmatische teksten, ook als ze over wetenschappelijke retoriek beschikken die moeilijker te begrijpen is. De moeilijkheid van taallessen en vreemdtalige literatuurlessen ligt in de manier van werken met literaire teksten en in de methode hoe literaire teksten geïnterpreteerd kunnen worden door studenten. Dit is geen toeval aangezien literaire teksten met hun eigenaardige symboolsystemen – in tegenstelling tot pragmatische teksten – zelfs de interpretatie van een moedertaallezer veel moeilijker maken. Hierdoor blijkt het aanvullen van de zogenaamde 'open plekken'² (geïntroduceerd door Wolfgang Iser) een grotere uitdaging te zijn voor iedereen die met vreemdtalige literatuur werkt. Taalpedagogisch gezien kunnen deze 'open plekken' naast de literaire competenties ook de functionele taalvaardigheden – vooral lees- en communicatievaardigheden – ontwikkelen maar hiervoor wordt er een hoger taalniveau vereist.

De zojuist besproken vraag maakt het noodzakelijk om nog een algemene vraag van het onderzoek te stellen. Welke methoden en didactische doelstellingen worden momenteel gebruikt door de docenten van de (Nederlandstalige) literatuurcolleges in het Hongaarse hoger onderwijs? Hiervoor zouden vragenlijsten en lesobservaties nodig zijn om algemene conclusies te kunnen trekken over de huidige situatie van het vreemdtalige literatuuronderwijs. Tegelijkertijd zou dit onderzoek ook op de mogelijke tekortkomingen van het vreemdtalige literatuuronderwijs kunnen wijzen.

1. Relatie van literatuur en (moeder)taal

In een rapport van de Modern Language Association (2007) wordt gepleit voor een nieuw studieprogramma waarin taal en literatuur samen worden behandeld. In vele onderwijssystemen heerst nog steeds de traditionele tweeledige structuur van studieprogramma's in het hoger onderwijs wat taalkunde en letterkunde betreft. Deze scherpe tweeledige opbouw is ook in het hoger onderwijs van Hongarije terug te vinden. De Modern Language Association pleit voor een curriculum waarin deze twee wetenschappelijke gebieden worden geïntegreerd.³ Op basis hiervan zouden vreemdtalige literatuurcolleges moeten uitgaan van cursussen die de juiste balans vinden tussen de overdracht van literaire kennis en de ontwikkeling van taalvaardigheden. Maar als dit principe wordt gevolgd, moet de docent met de huidige methode van literatuuronderwijs ophouden die bv. de perioden in

chronologische volgorde behandelt en die de voorkeur uitsluitend aan de grote canonieke literaire teksten geeft.

De relatie van moedertaal- en literatuuronderwijs – of ze apart of samen worden onderwezen – wordt beïnvloed door de verschillende definities van het vak literatuur. Deze definities kunnen worden afgeleid uit de relatie tussen literatuuronderwijs en de moedertaal, en hoe het basiscurriculum of de docent de *imitatieve, analytische en generatieve* literatuuronderwijssystemen in evenwicht houden.⁴ Dit varieert sterk van land tot land. Terwijl literatuuronderwijs in Hongarije – bepaald door het NAT⁵ – duidelijk gescheiden moet worden behandeld van het moedertaalonderwijs en waarvan het zwaartepunt naar imitatieve- en analytische systemen verschuift, worden in andere West-Europese landen, zoals in Nederland, Duitsland of in de Amerikaanse en Angelsaksische culturele kring totaal verschillende tendensen getoond.⁶ In Hongarije is het doel van literatuuronderwijs o.a. de overdracht van nationale en klassieke waarden, de vergroting van lexicale kennis en de ontwikkeling van vaardigheden die nodig zijn voor tekstanalyse.

Aan de andere kant wordt in de bovengenoemde landen veel meer nadruk gelegd op een generatieve benadering die zich op de receptie, emoties en ervaringen van de lezer richt bij het omgaan met literaire teksten.⁷ Het onderwijzen van literatuur en moedertaal verschijnt in zelfs als onderdeel van de geïntegreerde “Deutsch”-les – vergelijkbaar met het bovenvermelde initiatief van de Modern Language Association – maar deze keer op het gebied van openbaar onderwijs. Een soortgelijk systeem kunnen we ook in Nederland zien: ook daar is het literatuur- en moedertaalonderwijs niet zo scherp gescheiden⁸ als in Hongarije. Het nieuwe nationale basiscurriculum van Hongarije dat in 2020 werd ingevoerd, en het nieuwe systeem van het eindexamen dat in 2023 van kracht wordt, zal in de toekomst nog meer nadruk leggen op de lexicale kennis van literatuur en taal. Hierdoor wordt de kloof tussen het literatuur- en moedertaalonderwijs nog dieper gemaakt hoewel het didactisch-wetenschappelijke discours het onderwijsbeleid van de westerse landen als navolgenswaardig voorbeeld stelde. Hiermee worden bovendien de persoonlijke competenties en argumentatieve vaardigheden, en de kritische en creatieve denkwijze van leerlingen op de achtergrond gedrongen hoewel de afwezigheid van deze vaardigheden voortdurend wordt benadrukt door experts van didactiek.

De voortzetting van de traditie in het huidige literatuuronderwijs (prioriteit geven aan lexicaal onderwijsmateriaal; sterke aanwezigheid van canonieke teksten; chronologisch onderwijzen van literatuurgeschiedenis; ont-

wikkeling van vaardigheden van tekstanalyse) die in het Hongaarse openbaar onderwijs heerst, is ook waar te nemen in het hoger onderwijs. Deze traditie wordt niet alleen door de vakgroepen Hongaarse taal- en letterkunde voortgezet maar ook door vakgroepen van vreemde talen. In het geval van vakgroepen Hongaarse taal- en letterkunde kan deze traditionele methode vanzelfsprekend zijn omdat er in de moedertaal wordt onderwezen en gestudeerd. Maar waar er een vreemde taal wordt gebruikt, kunnen het chronologisch literatuuronderwijs en de gehechtheid aan de theoretische literaire kennis geen grote bijdrage leveren aan de ontwikkeling van het esthetisch leren en de taalcompetenties van studenten vanwege het gebrek aan het gewenste taalniveau. Het is zeer twijfelachtig dat de ontwikkeling van taalvaardigheden en literaire competenties op het niveau B1 of B2 door het lezen van oude Nederlandstalige literaire teksten kan worden gegarandeerd. Op dit taalniveau is het helemaal niet zeker dat de inhoud van de tekst en de eigenaardigheden van de betreffende literaire stroming wel degelijk wordt begrepen door studenten.

Om misverstanden te voorkomen is het belangrijk erop te wijzen dat de argumentatie op dit punt is verplaatst naar het gebied van vreemdtalige literatuurdidactiek – hoewel er zowel in het Hongaarse openbaar onderwijs als in de aanbeveling van de Modern Language Association voor het samengevoegde onderwijs van moedertaal (en geen vreemde taal) en literatuur werd gepleit. Dit sluit echter niet uit dat er in dit artikel uitgegaan kan worden van dezelfde geïntegreerde vorm van vreemdetalen- en literatuuronderwijs. Bovendien kan er naar mijn inschatting slechts een zeer kleine nadruk worden gelegd op de koppeling van vreemde taal en literatuur in het onderwijs van vreemde talen in Hongarije. Het antwoord om deze hypothese te bewijzen of te weerleggen kan worden geleverd door een breder onderzoek van methoden van taalonderwijs in het openbaar onderwijs en door een vergelijkende analyse van de huidige curricula van vakgroepen Nederlands.

Hoe meer we uitgaan van de methoden van literatuuronderwijs in westerse landen, hoe onvermijdelijker het wordt om literatuur en (moeder)taaldidactiek samen te behandelen. Een dergelijke koppeling van vreemde taal en literatuur wordt ook door het Nederlandse wetenschappelijke discours versterkt: ook Ewout Van der Knaap stemt in zijn monografie *Literatuur en film in het vreemdetalenonderwijs* voor het vakoverstijgende onderwijs en probeert taal- en literatuurlessen zo goed mogelijk te integreren. Door dit soort onderwijs zouden zowel talige als esthetische, cognitieve competenties (door middel van literatuur) kunnen worden opge-

nomen in de taallessen. Maar het is vaak moeilijk te bereiken omdat de voorwaarde van dit soort vakoverstijgend taalonderwijs is dat de student vertrouwd is met gevorderd lezen zowel in de moedertaal als in een vreemde taal. Als dit het geval is, moeten de literaire teksten en de methode heel zorgvuldig worden gekozen zodat ze aan het talige (ERK-)niveau van de student aangepast zijn. Hoewel het hier niet meer over het onderwijs van literatuur en moedertaal gaat maar over het onderwijs van literatuur en vreemdetalenonderwijs, is de kern van het probleem eigenlijk hetzelfde: is het de moeite waard om literatuur zonder (vreemde) taal en (vreemde) taal zonder literatuur te onderwijzen?

2. De interdisciplinaire aard van het onderzoek

Interdisciplinariteit is heel sterk aanwezig in dit onderzoek omdat het hier over vreemdtalige literatuurlessen gaat waar ook de ontwikkeling van taalvaardigheden centraal staat. Het onderzoek heeft dus met meerdere onderzoeksgebieden te maken waaronder literatuurwetenschap, literatuurdidactiek, linguïstiek, vreemdetalendidactiek en vergelijkende pedagogiek. In de rest van dit gedeelte wil ik graag een kort overzicht geven van welke aspecten van de genoemde onderzoeksgebieden relevant kunnen zijn.

Op het gebied van *vergelijkende pedagogiek* zullen de onderwijssystemen en curricula van universiteiten dieper onderzocht worden, vooral gericht op de curricula van Hongaarse universiteiten waar Nederlands wordt aangeboden.

In de *linguïstiek* is de beschrijvende taalkunde van groot belang.

In het kader van de *vreemdetalendidactiek* zou ik graag de taalmotivatie accentueren waarbij de onderzoeken van Dörnyei Zoltán van groot belang kunnen zijn. In het geval van vreemdetalenonderwijs is de motivatie veel complexer dan bij andere vakken. De leerlingen weigeren vaak in een vreemde taal te communiceren. Deze ‘taalangst’ heeft niet alleen gevolgen voor het verloop van de les maar ook voor de identiteit en het zelfbeeld van leerlingen. Deze motivatie betreft niet alleen de leerlingen maar ook de docenten die voor zo’n milieu in de klas moeten zorgen dat de motivatie opwekt en bewaakt.⁹

De meest relevante wetenschappelijke gebieden in dit onderzoek zijn de *literatuurdidactiek en literatuurwetenschap*. Zoals het mogelijk is om een vreemde taal in de vroege kindertijd te verwerven, is het ook mogelijk om in het vreemdetalenonderwijs veel eerder kennis te maken met fictionele

teksten of met gedichten waar de ritmiek bijzonder belangrijk is. Dit kan heel handig zijn bij talen – zoals bij het Nederlands – waar in tegenstelling tot het Hongaars de klemtonen vrij vaak veranderen en bij enkele woorden zelfs een onderscheidende betekenis hebben.

Een heel relevant voorbeeld van de literatuurdidactische werkvormen zijn het extensief of vrij lezen. In Hongarije worden ze nergens gebruikt. Bij extensief lezen worden langere fragmenten die bij het taalniveau van de leerlingen passen, in een behoorlijk tempo gelezen. Uit onderzoeken van OECD blijkt dat de leerlingen die meer (in een vreemde taal) lezen, veel betere lees- en taalprestaties laten zien.¹⁰ ‘Vrij lezen’ wordt als een benadering van extensief lezen beschouwd: er worden zelfgekozen teksten gedurende de lestijd gelezen waardoor de algemene taalvaardigheid vergroot. Dit draagt positief bij aan het leesbegrip, de woordenschat, de spelling en de grammaticale ontwikkeling.¹¹

Omdat het niet alleen over literatuurdidactiek maar ook over literatuurwetenschap gaat, is het noodzakelijk om duidelijk te maken welke benadering bij de behandeling van literaire stromingen wordt gekozen. De benadering hangt het meest af van de docent. Deze benaderingen kunnen gegroepeerd worden als volgt: *cultuurgerichte* en *leerlinggerichte benadering*.¹² Dit kan helemaal gekoppeld worden aan de *leerlinggerichte* en de *cultuurgerichte docentprofielen* van Van der Knaap¹³ waarbij vooral het eerste het meest geschikt lijkt te zijn voor een mogelijke integratie van literatuur- en vreemdetalenonderwijs. Van der Knaap kent verschillende richtingen van de literatuurwetenschap aan deze twee docentprofielen toe. Dientengevolge worden onder meer de literatuurhistorische benaderingen, de feministische of de postkoloniale literatuurkritiek, de narratologie en vooral de receptie-esthetica aan het leerlinggerichte docentprofiel verbonden.¹⁴ Naast Van der Knaap geven ook de DaF-onderzoeken (Deutsch als Fremdsprache-onderzoeken) de voorkeur aan receptie-esthetica. Hoewel deze stroming voornamelijk een van de belangrijkste wetenschappelijke discours van de jaren ‘70 was, lijkt het didactisch gezien het meest effectief te zijn voor de integratie van taal- en literatuuronderwijs. Deze stroming houdt rekening met het effect van de tekst op de lezer of zelfs de emotionele en cognitieve gehechtheid van de lezer aan de tekst.

3. Methodologie

De methodologie van het onderzoek komt tot stand in een *empirisch en theoretisch* onderzoek. In verband met de methodologie van taalonderwijs en didactiek rijst de behoefte vaak aan methodologische verwachtingen die voor natuurwetenschappelijke onderzoeken kenmerkend zijn (zoals exacte gegevens of concrete cijfers) maar dit is op het gebied van didactiek moeilijk of beperkt uitvoerbaar. Dit is de reden waarom het onderzoek en het bijbehorende wetenschappelijke gebied (gezien zijn methodologie) zeer eclecticisch kunnen zijn, en waarom ze meer een beschrijvend, interpreterend, ‘kwalitatief’ onderzoek benaderen dat meer verbonden is met etnografische onderzoeksmethoden. De eindresultaten hiervan kunnen hypothesen zijn – in tegenstelling tot een analytisch en kwantitatief onderzoek met experimentele methoden dat hypothesen controleert en gegevens meet.¹⁵

Het onderzoek zal grotendeels gebaseerd zijn op een theoretisch onderzoek maar tegelijkertijd zullen ook andere soorten onderzoeksmethodologie nodig zijn waaronder vragenlijsten, analyses van curricula en onderwijsmaterialen en analyses van notities van studenten waarin ze voortdurend reflecteren op wat er in de les is gebeurd. Ook de methodologie van het zogenaamde ‘hardop denken’ lijkt geschikt te zijn. Dit betreft een methode waarbij er tijdens het hele leerproces mondeling commentaar wordt gegeven. Evenzo kan de ‘reconstructieve interpretatie’ (d.w.z. geleide discussies in kleine groepen over de les) toepasbaar zijn bv. bij het uitproberen van nieuw cursusmateriaal.¹⁶ Ten slotte moeten er lesanalyses door middel van lesobservaties uitgevoerd worden.

4. Hypothesen en onderzoeksvragen

De stappen en hoofdvragen van het onderzoek worden op grond van de onderstaande hypothesen geformuleerd.

Hypothese 1: In Hongarije blijven de basisprincipes van het NAT voortleven in de literatuuronderwijs traditie van het hoger onderwijs – zowel wat methodologie als wat inhoud betreft. Dit alles geldt ook voor de vakgroepen van vreemdetalenfilologie (waaronder neerlandistiek) waar de voortzetting van deze traditie vanwege taalbarrières moeilijk uitvoerbaar is waardoor de talige en literaire ontwikkeling minder effectief wordt ondersteund.

Hypothese 2: De taalverwervingslessen aan de universiteiten maken minder gebruik van literatuur.

Hypothese 3: In het literatuuronderwijs in een vreemde taal krijgt de ontwikkeling van functionele taalvaardigheid slechts een geringe rol – voor velen lijkt het slechts een nuttig bijproduct van de literatuurlessen te zijn. Wat de methodologie van vreemdtalige literatuurlessen betreft, zijn ze vaak beperkt tot de bespreking van de inhoud van literaire teksten – zoals dat gebruikelijk is in de Hongaarstalige literatuurlessen. Vanwege taalbarrières zouden andere lesconcepten moeten ontwikkeld en gebruikt worden.

Hypothese 4: In nauwe samenhang met de derde hypothese kunnen de methodologische inzichten van vreemdetalenonderwijs de vreemdtalige literatuurlessen effectiever maken.

Hypothese 5: De impact van literatuur op het vreemdetalenonderwijs kan nadrukkelijker tevoorschijn komen met gebruik van jeugd- en populaire literatuur. Dit kan o.a. door middel van extensief lezen gebeuren dat ook rekening houdt met het emotionele en intellectuele effect van literaire teksten op de lezer.

Op grond van deze hypothesen kunnen de onderstaande vragen leiden tot een integratieve verbinding van literatuur en taal, en tot verdere methodologische inzichten:

Het onderzoek moet de volgende vragen voor ogen houden:

1. Hoe verhouden de methodologie van taalonderwijs, literatuurwetenschap en (vreemdtalige) literatuurdidactiek zich tot elkaar?
2. Van welk literair concept, welke literaire interpretatie en zelfs van welk tekstconcept kan worden uitgegaan in de lessen Nederlandse taal- en letterkunde? Van welk soort literair concept kunnen we uitgaan in een omgeving waar het communicatiemiddel niet de moedertaal van de studenten is en waar het taalniveau van de studenten lager is? Hoe kan gerealiseerd worden dat ook de overdracht van literaire kennis en esthetisch leren gebeurt in de klas?
3. Wat kenmerkt de onderwijspraktijk van vreemde talen in Hongarije, en meer specifiek de onderwijspraktijk van de Nederlandse taal en literatuur? Op welke manier wordt een literaire tekst in de les benaderd? Hoe worden de werkfasen van verwerking van literaire teksten

in het Nederlandstalige literatuuronderwijs in Hongarije op universitair niveau gerealiseerd? En hoewel de vraag ver kan leiden, is het toch de moeite waard om de vraag te beantwoorden of er ook bepalende literaire stromingen zijn die gebruikt kunnen worden in vreemdtalige literatuurlessen. Is er samenhang tussen de literaire theorie (die wordt gebruikt voor tekstinterpretatie) en het taalniveau van de lezer?

Het is belangrijk om hier te verduidelijken dat het er niet om gaat deze theorieën als leerstof in de klas te presenteren. Zoals ook Lothar Bredella hier nadrukkelijk naar verwijst, wordt een taal niet door middel van taalkunde of taalfilosofie onderwezen, dus mag literatuur ook niet door middel van literatuurtheorie worden onderwezen.¹⁷ En in dit geval gaat het bovendien om een bijzondere combinatie van de twee vakken samen. Een literaire stroming zou echter als een soort onzichtbaar leerplan moeten bestaan dat constant aanwezig is in de hele onderwijspraktijk. Dit kan bepalen wat voor teksten bij het taalniveau van de studenten passen, wat voor vragen bij de teksten moeten worden gesteld, hoe de tekst moet worden geïnterpreteerd of hoe de aandacht van de groep kan worden getrokken, enz.¹⁸

4. Welke genres kunnen het meest effectief worden gebruikt in de les als het hoofddoel van de les het taalonderwijs is, en als er literatuur moet worden gegeven aan een groep met het taalniveau B2?

De actuele onderzoeken prefereren de jeugdliteratuur maar vanaf een hoger taalniveau kunnen ook complexere teksten worden gebruikt om ook esthetisch te leren in de les. Hiervoor kunnen bv. de Nederlandstalige postkoloniale teksten geschikt zijn die de belangrijkste cultuurwetenschappelijke begrippen van vreemdheid en interculturaliteit inleiden. Andere complexe literaire teksten mogen ook niet weggelaten worden: anders zouden de wetenschappelijke doelstellingen van de universiteiten verdwijnen.

5. Wat voor andere (persoonlijke) factoren zijn er die het leerproces in de klas beïnvloeden? Bv.: Wat voor literaire competenties heeft een student nodig om te kunnen omgaan met literaire teksten in een taalles?

In verband hiermee is het ook van groot belang wat voor profiel de docent in het onderwijsproces vertegenwoordigt. In de vakliteratuur wordt namelijk over de zgn. cultuurgerichte of leerlinggerichte docent gesproken.¹⁹

Ook is het van belang wat voor ervaringen de Hongaarse studenten met vreemde talen hebben en wat voor invloed het op het lesproces heeft. De talige voorkennis betekent hier niet de Nederlandse taalvaardigheid van studenten want ze beginnen met het Nederlands in het kader van hun universitaire studie. Hier wordt de voorkennis van andere vreemde talen bedoeld die op de middelbare school werd opgedaan.

Met betrekking tot deze vragen moeten drie factoren voortdurend voor ogen worden gehouden:

1. in welke groepen kan het onderzoek toegepast worden;
2. het onderzoek is niet alleen een kwestie van literatuurdidactiek maar – zoals eerder vermeld – een kwestie van ‘vreemdtalige literatuurdidactiek’. Terwijl de eerste zich richt op de methodologie van literatuuronderwijs in de moedertaal (zie meer: werken van Tibor Gintli en Balázs Füzfa), moet de tweede rekening houden met alle inherente aspecten van het onderwijzen in een vreemde taal. Denk aan taallessen waar literaire teksten vooral de taalverwerving bevorderen, of aan literatuurlessen in een vreemde taal waar zowel functionele taalvaardigheden als literaire competentie worden ontwikkeld;
3. wat zijn de kenmerken van het taalonderwijs in een universitaire studie: In het onderzoek beperk ik me vooral tot het hoger onderwijs omdat wij hier enerzijds ervaring mee hebben en anderzijds de ontwikkelde methoden ter plekke kunnen worden getoetst. Maar ook het middelbaar onderwijs moet in aanmerking worden genomen: het taalonderwijs Nederlands aan de universiteit is qua methodiek grotendeels vergelijkbaar met het taalonderwijs van middelbare scholen – aangezien het in beide gevallen gaat om taalonderwijs voor jongvolwassenen zonder voorafgaande taalkennis. In het geval van hoger onderwijs moet echter rekening worden gehouden met het unieke feit dat er daar niet alleen wordt onderwezen maar ook onderzocht – dit heeft andere zwaartepunten en doelstellingen. Het gaat niet om traditionele taallessen of taalscholen maar om studies die (ook) een sterk literair en cultureel profiel hebben dat andere uitdagingen voor de docent met zich meebrengt.

5. Onderzoeksplan

Het volgende onderzoeksplan bevat de belangrijkste thematische knooppunten die het hoofdkader vormen voor het toekomstige proefschrift. Het plan is nog niet definitief, kan continu wijzigen naarmate het onderzoek vordert.

- I. Theoretische inleiding – vreemdtalige literatuurdidactiek als wetenschapsgebied: theoretisch onderzoek dat de theoretische en methodologische inzichten van taal- en literatuuronderwijs tracht te synthetiseren.
- II. Samenhang tussen literatuur- en taalonderwijs: theoretisch onderzoek dat zich bezighoudt met het gebruik van lyrische, dramatische en epische teksten in taallessen.
- III. Literatuuronderwijs en taalonderwijs in een internationale vergelijking
  1. Literatuur- en taalonderwijs in het openbaar onderwijs met het oog op de volgende landen: Hongarije, Nederland, België. Vergelijking van nationale curricula, kadercurricula, hun praktische implementatie, afstudeersystemen, internationale vergelijkende onderzoeksresultaten (PISA). Vragenlijst opstellen voor leraren over het gebruik van literaire teksten in het taalonderwijs. Als resultaat van de vergelijking een conclusie trekken over de literaire en taalkundige concepten die in het betreffende land gelden.
  2. Literatuur- en taalonderwijs in het hoger onderwijs met het oog op de volgende landen: Hongarije, Nederland, België. Curricula vergelijken en observeren in hoeverre de traditie van literatuur- en taalonderwijs in het openbaar onderwijs wordt voortgezet in het hoger onderwijs.
  3. Onderzoek van eventuele integratie van literatuur- en taalonderwijs in taalboeken: leerboekanalyse.
- IV. Nederlandse taal- en literatuuronderwijs in het Hongaarse hoger onderwijs: analyse van curricula en hun praktische realisaties, observatie van het Nederlandstalige literatuuronderwijs in de Hongaarse hoger onderwijspraktijk - welke vaardigheden er worden ontwikkeld, met welke methoden er wordt gewerkt, hoe de werkcolleges worden opgebouwd, hoe een wetenschappelijk profiel aan het lesmateriaal wordt gegeven op een lager taalniveau.
- V. Toetsen en evalueren van zelfontwikkeld lesmateriaal.

6. Vooruitblik: belang en praktische doelstellingen van het onderzoek

Voor de actualiteit van het proefschrift en de relevantie van dit methodologisch onderzoek spreekt het feit dat de Hongaarse studenten jaar in jaar uit in de categorie van lezen en vreemde talen (in een internationale vergelijking) slechte prestaties leveren²⁰ – dit stelt het openbare en hoger onderwijs niet gunstig voor en genereert soms maatschappelijke debatten. De methodologie van zowel vreemdetalen- als moedertaalonderwijs, dus indirect de universitaire lerarenopleiding en de daaraan deelnemende vakgroepen, hebben hier een grote verantwoordelijkheid in – aangezien taal- en literatuurleraren methodologische kennis van hun opleiding verwachten.

Het wijst erop dat de eerste stappen ter wille van de ontwikkeling ook op het niveau van de wetenschappelijke onderzoeken moeten worden gezet. Bovendien wordt het onderzochte onderwerp ook ondersteund door het feit dat de ‘traditionele’ lerarenopleiding in 2016 weer van kracht werd. Er moet ook een didactische opleiding worden aangeboden die echter slechts met moeite kan worden bereikt vanwege het gebrek aan toegepaste onderzoeken.

In dit opzicht staat het maatschappelijk nut van het proefschrift evenmin ter discussie zolang voor ogen wordt gehouden dat de resultaten beogen impact te hebben op de methoden van het Nederlandse taal- en literatuuronderwijs in het Hongaarse hoger onderwijs en in bredere zin ook op de relatie van vreemdetalen- en literatuuronderwijs. Wat betreft het Nederlandse aspect van het onderzoek, is dat zeker een onontgonnen gebied in Hongarije.

7. Conclusie

Samenvattend kan worden gesteld dat het proefschrift noodzakelijkerwijs naast de verwerking van reeds bestaande vakliteratuur en theorieën met empirische methoden zou moeten werken. De resultaten zouden zich als eindproduct van het proefschrift manifesteren in de ontwikkeling van werkmethode die:

1. algemene conclusies trekken over de productiviteit van het vreemdetalenonderwijs en het gebruik van literaire teksten betreffende het onderwijs van het Nederlands in Hongarije;

2. algemene conclusies trekken in verband met vreemdtalige literatuurlessen betreffende het onderwijs van het Nederlands in Hongarije;
3. helpen bij het opbouwen van zelfontwikkeld lesmateriaal dat de literatuurcolleges van de vakgroep Nederlands van de Universiteit Debrecen zou hernieuwen. Dit zou zowel de ontwikkeling van taalvaardigheden als de literaire competenties bevorderen. Dit laatste zou bijzonder belangrijk zijn in een studie waar het wetenschappelijk profiel – in tegenstelling tot een Hongaarse studie – op de achtergrond raakt vanwege het intensieve taalonderwijs. Dientengevolge kunnen ook de toekomstige wetenschappers aan dit soort vakgroepen moeilijker opgeleid worden.

Noten

- ¹ Zie meer: Knaap, *Literatuur en film in het vreemdetalenonderwijs*, 22.
- ² Zie meer ivm. ‘open plekken’: Knaap, ‘Interculturele benaderingen met literatuur en film’, 417.
- ³ Bloemert, & Cats, ‘Literatuur’, 405.
- ⁴ Gordon Györi, ‘Irodalomtanítás. Közös kérdések – különböző válaszok’, 15–16.
- ⁵ Afkorting van ‘Nemzeti Alaptanterv’ (Nationaal Basiscurriculum in Hongarije)
- ⁶ Spira, ‘Irodalomtanítás nálunk és más nemzeteknél’, 4.
- ⁷ Bodrogi, ‘Az irodalomtanítás világtendenciái. Mintázatok, problémák, dilemmák és praxisok’, 10.
- ⁸ Knaap, *Literatuur en film in het vreemdetalenonderwijs*, 41–43.
- ⁹ Mearns, ‘Motivatie’, 88. 99.
- ¹⁰ Knaap, *Literatuur en film in het vreemdetalenonderwijs*, 44.
Zie meer over extensief lezen: Borsos, ‘Az extenzív olvasás a magyar mint idegen nyelv tanításában és tanulásában’, 62–64.
- ¹¹ Knaap, *Literatuur en film in het vreemdetalenonderwijs*, 44.
- ¹² Knaap, *Literatuur en film in het vreemdetalenonderwijs*, 35.
- ¹³ Knaap, *Literatuur en film in het vreemdetalenonderwijs*, 36.
- ¹⁴ Knaap, *Literatuur en film in het vreemdetalenonderwijs*, 37.
- ¹⁵ Zie meer over de eigenschappen van didactische onderzoeken: Edmondson, House, *Einführung in die Sprachlehrforschung*, 28–44.
Zie meer over de kwalitatieve, etnografische onderzoeksmethoden: Lier, *The Classroom and the Language Learner*
- ¹⁶ Edmondson, House, *Einführung in die Sprachlehrforschung*, 38.
- ¹⁷ Bredella, Burwitz-Melzer, *Rezeptionsästhetische Literaturdidaktik*, XIII.
- ¹⁸ Zie meer: Knaap, *Literatuur en film in het vreemdetalenonderwijs*, 61–65.

¹⁹ Zie meer: Knaap, *Literatuur en film in het vreemdetalenonderwijs*, 34–37.

²⁰ Zie meer: PISA 2018. Összefoglaló jelentés. (https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_merekek/pisa/PISA2018_v6.pdf). (geraadpleegd: 04.05.2022).

Bibliografie

- Arató, L. “Tizenkét évi irodalomtanítás után miért nem válnak tömegesen olvasóvá a fiatalok?” Válasz 12 pontban – avagy tézisek a magyartanítás válságáról.’ [“‘Waarom worden jongeren geen massalezers na twaalf jaar literatuuronderwijs?’” Antwoord in 12 punten – thesen over de crisis van literatuuronderwijs.’] *Könyv és nevelés* 2002/4. (<https://epa.oszk.hu/01200/01245/00016/Arato.html>). (geraadpleegd: 15.04.2022)
- Bajzát, T. 2014. ‘Az interkulturális kommunikatív kompetencia fejlesztési lehetőségei a felsőoktatásban.’ [‘Ontwikkelingsmogelijkheden van interculturele communicatieve competentie in het hoger onderwijs.’] Torgyik, J. (eds). *Sokszínű pedagógiai kultúra. [Kleurrijke pedagogische cultuur.]* Komárno.
- Bajzát, T. 2020. ‘Nyelvtanári motivációs stratégiák gyakorisági használata a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei régió néhány középiskolájában.’ [‘Frequentie van motivatiestrategieën voor taaldocenten op enkele middelbare scholen in de provincie Borsod-Abaúj Zemplén.’] Ludányi, Zs., Jánk, I., Domonkosi, Á. (eds). 2020. *A nyelv perspektívája az oktatásban. Válogatás a PeLiKon2018 oktatásnyelvészeti konferencia előadásaiból. [Het perspectief van taal in het onderwijs. Een selectie van lezingen van PeLiKon2018-conferentie over onderwijslinguïstiek.]* Eger: Líceum Kiadó.
- Bloemert, J. & Cats, E. 2020. ‘Literatuur.’ Dönszelmann S., Beuningen, C. van, Kaal, A., Graaf, R. de (eds). *Handboek vreemdetalendidactiek. Vertrekpunten, vaardigheden, vakinhoud.* Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Bodrogi, F. M. 2022. ‘Az irodalomtanítás világtendenciái. Mintázatok, problémák, dilemmák és praxisok.’ [‘Wereldtendensen van literatuuronderwijs. Modellen, problemen, dilemma’s en praktijken.’] Bodrogi, F. M. (eds). *Az irodalomtanítás aktuális kihívásai. [Actuele uitdagingen van literatuuronderwijs.]* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.

- Bredella, L., Burwitz-Melzer, E. 2004. *Rezeptionsästhetische Literaturdidaktik*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Dörnyei, Z. 2001. *Motivational strategies in the language classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Borsos, L. 2014. 'Az extenzív olvasás a magyar mint idegen nyelv tanításában és tanulásában.' ['Extensief lezen in het onderwijzen en leren van Hongaars als vreemde taal.'] *Journal of Teaching Hungarian as a 2nd Language and Hungarian Culture*. Budapest: Balassi Intézet. 2014/2. 61–80.
- Edmondson, W. J., House, J. 2011. *Einführung in die Sprachlehrforschung*. Tübingen/Basel: A. Francke Verlag.
- Gordon Győri, J. 2003. 'Irodalomtanítás. Közös kérdések – különböző válaszok.' ['Literatuuronderwijs. Gezamenlijke vragen – verschillende antwoorden.'] Gordon Győri, J. (eds). *Irodalomtanítás a világ kilenc oktatási rendszerében*. [Literatuuronderwijs in negen onderwijssystemen ter wereld.] Budapest: Pont Kiadó, Savaria University Press.
- Gordon Győri, J. 2003. 'Litteras docere necesse est.' Gordon Győri, J. (eds). *Irodalomtanítás a világ kilenc oktatási rendszerében*. [Literatuuronderwijs in negen onderwijssystemen ter wereld.] Budapest: Pont Kiadó, Savaria University Press. 225–235.
- Gordon Győri, J. 2004. 'Irodalomtanítás és pedagógusképzés. Egy összehasonlító irodalomtanításvizsgálat pedagógusképzési konzekvenciái.' ['Literatuuronderwijs en lerarenopleiding. Consequenties van een vergelijkend onderzoek naar literatuuronderwijs.'] *Pedagógusképzés* 2004/2. 1–16.
- Helbig, G., Götze, L., Henrici, G. Krumm, H. J. (eds). 2001. *Deutsch als Fremdsprache – Ein internationales Handbuch*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Iser, W. 1972. *Der Impliziete Leser*. München: Fink.
- Knaap, E. van der. 2019. *Literatuur en film in het vreemdetalenonderwijs*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Knaap, E. van der. 2020. 'Interculturele benaderingen met literatuur en film.' Dönszelmann S., Beuningen, C. van, Kaal, A., Graaf, R. de (eds). *Handboek vreemdetalendidactiek. Vertrekpunten, vaardigheden, vakinhoud*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Kovács, Sz. 2022. 'Az irodalomelméleti transzfer problémaköre. Az irodalomelméleti metanyelv középiskolai "lefordíthatósága".' ['Het probleem van transfer in de literaire theorie. De "vertaalbaarheid" van

- metataal in de literaire theorie op de middelbare school.’] Bodrogi, F. M. (eds). *Az irodalomtanítás aktuális kihívásai*. [Actuele uitdagingen van literatuuronderwijs.] Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Lier, L. van. 1988. *The Classroom and the Language Learner*. London/ New York: Longman.
- Mearns, T. 2020. ‘Motivatie.’ Dönszelmann S., Beuningen, C. van., Kaal, A., Graaf, R. de. (eds). *Handboek vreemdetalendidactiek. Vertrekpunten, vaardigheden, vakinhoud*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Oktatási Hivatal. 2019. PISA 2018. Összefoglaló jelentés. [Hongaars Ministerie van Onderwijs. Overzichtsrapport.] (https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_merese/k/pisa/PISA2018_v6.pdf). (geraadpleegd: 04.05.2022).
- Rab, I. 2003. ‘Iskolarendszer és irodalomtanítás Németországban.’ [‘Onderwijssysteem en literatuuronderwijs in Duitsland.’] Gordon Györi, J. (eds). *Irodalomtanítás a világ kilenc oktatási rendszerében*. [Literatuuronderwijs in negen onderwijssystemen ter wereld.] Budapest: Pont Kiadó, Savaria University Press.
- Spira, V. 2011. ‘Irodalomtanítás nálunk és más nemzeteknél.’ [‘Literatuuronderwijs bij ons en bij andere landen.’] Sipos, L. (eds). *Irodalomtanítás Belgiumban, Franciaországban, Hollandiában, Japánban, Olaszországban, Portugáliában, a Szovjetunióban és Magyarországon*. [Literatuuronderwijs in België, Frankrijk, Nederland, Japan, Italië, Portugal, in de Sovjet Unie en in Hongarije.] Budapest: Honffy Kiadó. (http://www.spiraveronika.hu/irodtan_1.pdf). (geraadpleegd: 17.04.2022)
- Witte, T. 2008. *Het oog van de meester: een onderzoek aan de literaire ontwikkeling van havo- en vwo-leerlingen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs*. Delft: Eburon.

Gábor Pusztai

Nederlandse literatuur in Hongaarse vertaling

Interview met Judit Gera

Professor Gera, u bent één van de meest productieve vertalers van Nederlandse boeken in Hongarije. Hoe bent u vertaler geworden?

Dat ik Nederlandse literatuur ben begonnen te vertalen had onder andere te maken met verlangen. De maatschappij van waaruit ik de Nederlandse zag was een arme, grijze, saaie en onvriendelijke: de socialistische maatschappij die weliswaar de vrolijkste barak van het Oostblok genoemd werd, maar het was in Hongarije wel degelijk somber met de beperkingen van allerlei vrijheden: onder andere die van pers, reizen en meningsuiting. Amsterdam, de bruisende, veelkleurige en vriendelijke stad, leek een onbereikbare wereld. Ik idealiseerde Nederland en verlangde naar een wereld die ik daar zag. Vanuit dit verlangen zijn mijn vertaalactiviteiten geboren. Al vertalend eigende ik me die vrije wereld toe. Ik kreeg het gevoel er een beetje bij te horen.

In 1974 of 1975 werd er een prijsvraag voor jonge literaire vertalers uitgeschreven door het niet meer bestaande tijdschrift voor wereldliteratuur *Nagyvilág* [Grote wereld]. Je werd aangemoedigd een vertaling van een verhaal van een contemporaine buitenlandse auteur in te sturen. Ik had geen enkele Nederlandstalige verhalenbundel in mijn bezit, de bibliotheken en antiquariaten hadden die evenmin en het was de tijd van vóór het internet. Het verhaal 'De kus' van Dirk Ayelt Kooiman was me toegestuurd door de Hongaars-Nederlandse dichter en essayist Erika Dedinszky. Erika hielp me

in die tijd af en toe als het om de Nederlandse literatuur ging. Ik won de tweede of derde prijs met de vertaling – ik herinner me niet meer welke. Maar wat was ik er blij mee. Het gaf me een grote impuls om door te zetten.

U hebt al in de jaren '80 Nederlandse literatuur vertaald. Hoe ging het toen met de censuur en de uitgeverijen? Waren uw mogelijkheden als vertaler beperkt?

Na mijn studies op de universiteit ging ik in 1977 werken bij uitgeverij Magvető, een van de meest gerenommeerde uitgeverijen in Hongarije. Ik werd lector en redacteur van hedendaagse Engels- en Nederlandstalige literatuur. Daarnaast vertaalde ik regelmatig. Mijn keus werd aanvankelijk bepaald door wat er in Hongarije überhaupt beschikbaar was: de boeken in de universiteitsbibliotheek. Van die vijf literaire werken vertaalde ik als eerste *Het bittere kruid* van Marga Minco. Dat was lekker dun en geschreven in eenvoudige taal. Juist in die tijd werd een reeks van korte romans in piepklein formaat gelanceerd. De reeks heette Rakéta Regénytár (afgekort Ra-Re) [Raket Romanmagazijn]. Daar paste de novelle van Minco uitstekend in. Dat een tekst die in eenvoudige taal is geschreven makkelijk te vertalen zou zijn, was een grote vergissing. Mijn eerste inzicht in verband met vertalen heb ik aan de hand van Minco's tekst opgedaan: hoe eenvoudiger, hoe moeilijker. In de strakke, korte zinnen, het alledaagse taalgebruik, is er geen ruimte voor de talige creativiteit van de vertaler. Tegelijkertijd moet je zorgen dat de vertaling niet monotoon klinkt, niet vreemd aandoet. Aangezien er in de novelle veel woorden en verwijzingen naar de joodse rituelen stonden die ik niet kende en daardoor niet kon vertalen, schreef ik een brief aan Marga Minco. Haar adres kreeg ik van de stichting waarvan de naam lang en ingewikkeld was, iets als: Stichting ter Bevordering van de Vertaling van Nederlands Letterkundig Werk. Ik geloofde mijn ogen niet toen er twee weken later een brief in de brievenbus lag met als afzender: Marga Minco. Een bijzonder aardige brief met keurige antwoorden op al mijn vragen. Dat was het begin van een lange vriendschap. Elke keer als ik in Amsterdam was werd ik bij haar thuis uitgenodigd. Ze maakte lekkere maaltijden en we zaten met haar twee dochters gezellig rond de tafel in haar prachtige woonkamer te kletsen. Ze was altijd zeer bescheiden, maar straalde tegelijkertijd grote kracht uit. Het was de kracht van haar bijzondere persoonlijkheid. Ze was altijd zeer geïnteresseerd in de politieke situatie in mijn land die toen – net zoals nu – verre van ideaal was. *Het bittere kruid* werd desalniettemin keurig uitgegeven.

Het was een periode dat er een grote belangstelling bestond voor minder bekende talen en ik was een van de weinigen die Nederlandstalige literatuur rechtstreeks uit de oorspronkelijke taal vertaalde.

Mijn tweede vertaling was *Terug naar Oegstgeest* van Jan Wolkers. Dat boek maakte eveneens deel uit van de universiteitsbibliotheek. Ik vond het boek erg interessant. De afwisseling van verleden en heden in de hoofdstukken en de onverhulde manier waarop over seksualiteit werd geschreven maakte een grote indruk op me. Ook het poëtische van de tekst sprak me aan. En het verzet tegen de autoriteit van de ouders was iets wat ook in Hongarije bij de tijdgeest hoorde. Toen ik met de vertaling bezig was kreeg ik mijn eerste kind. Er bestond destijds alleen een zakwoordenboek met 24.000 woorden samengesteld door een dominee, István Zugor. Woorden en uitdrukkingen in verband met seksualiteit stonden er uiteraard niet in. Dat was geenszins voldoende voor het vertalen van Wolkers. Bovendien was ik niet met de Bijbel opgegroeid. Ik dacht: als een brief me zo schitterend kon helpen bij *Het bittere kruid*, probeer ik het nog eens met Wolkers. Maar ik werd al gauw teleurgesteld. Hij wilde me niet te woord staan omdat hij er een principekwestie van maakte om niet met mensen uit het Oostblok in contact te komen. Een grote klap in het gezicht. Ik voelde me vernederd en onzeker – waar was ik in godsnaam mee bezig? Maar een contract had ik al, ik kon niet meer terug. Ik brak me het hoofd over de juiste betekenis van bepaalde zinnen waarvan ik de Bijbelse connotaties goed aanvoelde, maar niet altijd kon identificeren. Het was een lijdensweg: Wolkers gebruikte geen aanhalingstekens voor Bijbelse citaten, alles werd ongemarkeerd in de tekst opgenomen – bij nader inzien was dit ook een vorm van verzet tegen de autoritaire opvoeding en de Bijbeltekst als strikt uitgangspunt voor het leven. Het ging voor mij dus om een vrijheid die ik zelf niet had en die mij – zo ervoer ik het toen tenminste – ook nog eens door Wolkers ontnomen werd. Ik deed wat ik kon maar zoiets is geen excuus voor vertaalfouten. Zo kreeg ik een vernietigende kritiek van een Hongaarse die al lang in Nederland woonde (niet Dedinszky, maar iemand anders) en die mij onder andere de letterlijke vertaling van ‘ik fietste naar de school met de Bijbel’ – terecht – verweet. Ik vertaalde de zin alsof de ik-figuur de Bijbel bij zich had terwijl hij naar school fietste. Ik wist niets van scholen ‘met den Bijbel’. En ik had geen Nederlandstalige Bijbel. De studie Nederlands kon nog niet zo diepgaand zijn in die tijd, ik had niemand om vragen aan te stellen. De frustratie was enorm. Alsof dit allemaal niet genoeg was, werd ik er door een medewerker van de Stichting van beticht dat ik als vertaler de tekst van Wolkers aan censuur onderwierp. Dat wist hij van

horen zeggen, hijzelf verstond geen woord Hongaars. Hij ging ervan uit dat alle westerse boeken in het Oostblok in die tijd gecensureerd waren. Dat was niet het geval. Buitenlandse boeken waarvan eenmaal besloten was om ze uit te geven, werden niet gecensureerd omdat ze niet als gevaarlijk voor het systeem werden beschouwd. Buitenlandse boeken die wel gevaarlijk werden geacht, werden gewoon niet uitgegeven. Het was vooral de Hongaarse literatuur die aan strenge censuur onderworpen werd want de censoren waren vooral eropuit om ‘gevaarlijke’, kritische inhouden in de eigen literatuur in de kiem te smoren. Er viel trouwens in die Nederlandstalige romans niets te censureren. Het was een moment dat ik dacht: ik ga ermee stoppen. Maar dezelfde mevrouw die de vernietigende kritiek in *Bzzlletin* leverde, stuurde me vervolgens een oud exemplaar van de Statenvertaling. Bij wijze van troost en misschien aanmoediging. Het is nog steeds een van de meest gekoesterde boeken van mijn bibliotheek.

Hoe koos u de te vertalen boeken uit toen, en nu?

Toen koos ik de te vertalen boeken uit naar wat in Hongarije voorhanden was. Ook voerde ik correspondentie met Nederlandse instituties met het verzoek om mij Nederlandse romans en verhalen te sturen. De Stichting voor vertalingen stuurde toen beroepshalve alle boeken op die een vertaler graag wilde hebben. Van de UvA kreeg ik – waarschijnlijk van een studente – de complete reeks *Spectrum van de Nederlandse letterkunde*. Dit was een schatkamer van literaire teksten. In die tijden mochten vertalers een boek dat ze de moeite waard vonden om te vertalen bij een uitgeverij aanbevelen. Je moest een leesverslag schrijven en indien de uitgeverij er fantasie in het aanbevolen boek zag, werd er een vertaalcontract gesloten. Ik heb op die manier heel veel vertaald. Tegenwoordig is het al lang niet meer zo. Vandaag de dag word je door uitgeverijen benaderd of je een bepaald boek bereid bent te vertalen. Ze krijgen informatie over wat de moeite waard zou zijn uit Nederland en Vlaanderen of op de internationale boekenmarkten zoals Londen, Frankfurt, Leipzig of Bologna. Een grote positieve uitzondering vormde de reeks Akcentusok (Accenten) bij Uitgeverij Gondolat waarvan ik redacteur was. Voor die reeks (2007–2010) heb ik zelf alle titels naar eigen smaak uitgekozen.

Waren er vóór 1989 boeken die u wilde vertalen, maar dat mocht niet vanwege politieke redenen?

Nee. Ik mocht alles vertalen wat ik wilde. Marga Minco, Hella S. Haasse, Jan Wolkers, Arthur van Schendel, Gerard Walschap, noem maar op. Er was alleen maar een boek naar mijn weten dat eventueel problematisch was geweest: *Publiek geheim* (1987) van J. Bernlef. Het ging over de Hongaarse revolutie in 1956, maar ik vond dat helemaal geen goede literatuur. Het werd geschreven te veel vanuit een naïef perspectief, te zwart-wit. Maar dat had ook vertaald kunnen worden mocht ik dat gewild hebben. We hebben dit boek wel met de toenmalige studenten en de eerste moedertaalspreker van onze vakgroep Nederlands, Jos Kleemans, besproken op de universiteit.

Was er toen sprake van een soort zelfcensuur?

Nee er was bij mij geen sprake van. Nederlandse en Vlaamse schrijvers schreven trouwens niet zoveel over hoe het leven in het Oostblok was – ze hadden andere dingen aan hun hoofd.

U heeft na Erika Dedinszky (in 1981) en Béla Szondi (in 1990) als derde Hongaarse vertaler in 2001 de Martinus Nijhoff prijs ontvangen. Heeft de Nijhoff prijs iets veranderd in uw carrière?

De Nijhoff prijs zorgde ervoor dat ik meer vertrouwen in mijn capaciteiten als literair vertaler kreeg. Dat vertrouwen had ik namelijk totaal niet. In Hongarije werd verder van die prijs niet opgekeken. Er verschenen enkele krantenartikelen over, maar dat was het dan. Het betekende uiteraard ook veel wat de financiën betreft en dat was erg belangrijk.

Is het makkelijk tegenwoordig als vertaler een bestaan op te bouwen?

Als beginner is het zeker niet makkelijk. Vooral onder andere omdat er zoveel uitstekende vertalers Nederlands-Hongaars op de markt actief zijn. Bovendien kan men van literair vertalen niet leven. Je moet eerst grote inspanningen doen om bij uitgevers überhaupt in aanmerking te komen. Netwerken is belangrijk. Het beste is als men begint met een proefvertaling bij het Nederlands Letterenfonds in te dienen. Indien de proefvertaling goedgekeurd wordt, kom je op hun lijst van erkende vertalers. In dat geval komen de Hongaarse uitgeverijen eventueel te weten dat je bestaat. Als je de hartstochtelijke betrokkenheid niet hebt om ondanks alle moeilijkheden en bezwaren door te bijten, kun je het ook vergeten.

De literaire betrekkingen tussen Nederland en Hongarije zijn in de afgelopen 30 jaar enorm gegroeid. Wat is volgens u de reden hiervan?

In 1989 is de muur gevallen en in 2004 heeft Hongarije zich aangesloten bij de Europese Unie. Dat veranderde alles: reizen werd vrij, de grenzen zijn verdwenen, er was een vrije stroom van mensen heen en weer. Nederland was lange tijd de tweede belangrijkste economische partner van Hongarije. Studenten mochten en mogen (nog) met verschillende beurzen (Tempus, Erasmus) naar Nederland en Vlaanderen om ter plekke contacten te leggen en studeren. Dit zijn belangrijke waarden die in sommige landen tegenwoordig helaas niet meer evident zijn. Hongarije moet in de EU blijven en aan de eisen van de rechtstaat voldoen, anders gaan al die verworvenheden verloren. Ik heb grote zorgen hieromtrent.

Hoe ziet u de toekomst van de Nederlandse literatuur in Hongarije en die van de Hongaarse literatuur in Nederland?

Het hangt ervan af. Indien Hongarije zich aanpast aan de Europese normen en waarden zal het ook met onze literaturen in elkaars landen goed gaan. Indien niet, zie ik het in beide richtingen somber in. Nederland en België zijn voorbeeldige rechtstaten: ze dienen als voorbeeld voor landen waar dit niet (meer) het geval is.

(Enkele delen van dit interview zijn al eerder verschenen in *Filter. Tijdschrift voor vertalen*. 2020 27/3, pp. 28–31.)

Gábor Pusztai

De Hongaarse connectie

Interview met Jan Bank

Professor Bank, u was hoogleraar geschiedenis aan de Universiteit Leiden en u was ook actief in de politiek. Kunt u eerst hierover en eventueel over uw familieachtergrond vertellen?

Mijn voorouders waren aan vaderszijde burger of boer en woonden respectievelijk in Amsterdam of in een polder ten zuiden van deze stad. De familienaam Bank is met deze polder verbonden: de *Bankenpolder*. In een voorstad van Amsterdam, Amstelveen, herinnert een woonwijk met de naam *Bankras* aan dit verleden. Grootvader Bank trok – als tweede zoon van een boerenfamilie – naar de stad Amsterdam en trouwde er mijn grootmoeder, eveneens afkomstig van een boerderij.

Aan moederszijde komen mijn voorouders uit Duitsland en uit het midden van Nederland. De Duitse tak behoort tot de zogeheten *Hollandgänger*; boerenzonen uit het Duitse land aan de grens met Nederland, Westfalen. Als ze niet de oudsten waren in een boerengezin en de boerderij mochten erven, zochten zij in westelijke richting naar nieuwe economische activiteiten. Zij verhandelden vlas en andere landbouwproducten in het nabijgelegen Holland of zochten een betere toekomst in dit land.

Zulke Duitse emigranten namen in de 19^e eeuw niet alleen landbouwproducten mee naar Nederland, maar stichtten er ook diverse winkelbedrijven. Een deel van de grote warenhuizen, die rondom 1900 in de Hollandse steden verrezen zoals C & A (Brenninkmeyer) of Vroom & Dreesman, zijn het initiatief geweest van immigranten uit Westfalen. Zij brachten ook de

katholieke godsdienst mee in een land, waar de protestanten (calvinisten) de meerderheid vormden.

De Nederlandse tak van de familie van mijn moeder bestond – voor zover wij kunnen nagaan – uit handelsvertegenwoordigers en middenstanders. Mijn grootvader was afkomstig uit een Duitse familie, maar ik heb hem nooit gekend want hij is betrekkelijk jong gestorven. Hij trouwde met mijn grootmoeder, afkomstig uit een middenstandsgezin in Gorinchem, een oude havenstad aan de Merwede (andere naam voor de Rijn) in midden Nederland.

Uw familie heeft geen Hongaarse roots, toch had uw familie generaties lang iets met Hongarije en Hongaren. Kunt u er meer over vertellen?

Mijn familie heeft dus geen Hongaarse wortels. Mijn grootouders namen na de Eerste Wereldoorlog een Hongaars meisje op, omdat zij daartoe werden aangespoord door parochiepriesters van de Katholieke Kerk in Nederland. Na de kinderactie vanwege de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken is in Nederland ook de Katholieke Kerk in actie gekomen. Ook katholieke gezinnen zijn Hongaarse kinderen gaan ontvangen.

Ik kan over hun beweegredenen slechts speculeren. Het kan zijn, dat mijn grootouders hebben ervaren, dat Nederland – neutraal in de Eerste Wereldoorlog – weliswaar ook economische schade van deze oorlog heeft ondervonden, maar sneller zich heeft kunnen herstellen dan bijvoorbeeld Hongarije. In 1919 was na een mislukte poging tot revolutie van de kant van de sociaaldemocraten en communisten de politieke toestand spoedig gestabiliseerd. Toen de Hongaarse kinderen in de jaren '20 naar Nederland kwamen, was ook de economie in dit land alweer opgeleefd.

Hoe heeft uw familie de Hongaarse kinderen in huis ervaren?

De opvang van Hongaarse kinderen in onze familie – een dochter in 1920, een zoon uit een volgende generatie in 1946, is – voor zover ik kan vermoeden – goed verlopen. Nederland kon zich zoals eerder vermeld betrekkelijk snel herstellen van de economische schaarste in de Eerste Wereldoorlog. Na de Tweede Wereldoorlog – de bezetting door Nazi-Duitsland – heeft het herstel langer geduurd vanwege de grote verwoestingen in het laatste oorlogsjaar (1944–1945). De nieuwe welvaart is eigenlijk pas in de

jaren vijftig zichtbaar geworden. Maar zowel in politiek opzicht als in de wederopbouw van de economie was Nederland op termijn succesvol.

Bij mijn weten hebben beide Hongaarse kinderen een half jaar bij mijn grootouders, respectievelijk mijn ouders gewoond. Volgens de familie verhalen zijn zij in die periode aangesterkt. Ik herinner mij vagelijk, dat Ferenc, de Hongaarse jongen in mijn ouderlijk huis, ook een Nederlandse school heeft bezocht in onze toenmalige woonplaats, Haarlem. Ferenc was, toen hij bij ons kwam, omstreeks tien jaar oud.

De Hongaarse opstand van 1956 heeft ook in Nederland voor opschudding gezorgd. U was toen middelbare scholier. Kunt u zich nog herinneren hoe de Nederlandse bevolking reageerde op de Russische inval in Hongarije?

De Hongaarse Opstand in november 1956 heeft een grote indruk gemaakt op de publieke opinie in Nederland. De dappere Hongaren, die tegen de stalinistische dictatuur revolteerden, werden in krant en radio dagelijks gevolgd. De politieke opwinding van de eerste dagen werd gedeeld evenals de teleurstelling en woede over de Russische interventie in de dagen daarna. In Amsterdam werd in november 1956 een grote demonstratie georganiseerd op de Dam ter ondersteuning van het moedige Hongarije. Het hoofdkwartier van de Communistische Partij Nederland (CPN) in Amsterdam werd in die dagen bestormd door demonstranten.

In dat politieke klimaat was een bericht van Ferenc, dat hij met zijn broer gevlucht was uit Hongarije en in een vluchtelingenkamp in Oostenrijk was beland, met vreugde ontvangen. Ferenc was opnieuw welkom bij mijn ouders. Hij is goed aangekomen en zijn broer heeft ook een goede opvang gekend in een andere familie in Nederland. Ferenc kon zich het Nederlands spoedig eigen maken – hij had tenslotte een decennium eerder het leren spreken – en had niet veel tijd nodig om te wennen aan een groeiende welvaartsstaat, die hij in de ontberingen van het naoorlogse Hongarije niet had kunnen ervaren.

Heeft uw familie ook later contact gehouden met de Hongaarse kinderen die ze in huis hebben opgenomen?

Ferenc heeft in de loop van 1957 een eigen weg gekozen in zijn leven. Hij kon op eigen benen staan en heeft dan ook de individuele vrijheid omarmd. Uiteindelijk heeft hij een opleiding tot cameraman kunnen voltooien. Later is hij tekenaar-constructeur geworden. In mei 1967 is hem bij de wet de

Nederlandse nationaliteit toegekend, samen met zijn echtgenote, die eveneens afkomstig was uit Hongarije. Wij zijn hem uit het oog verloren.

Het is niet onverwacht, dat onze wegen zijn gescheiden. De kennismaking tussen de familie in Hongarije en mijn familie was een toeval. Wat hen met elkaar verbond in de jaren '20 van de 20^e eeuw was het geloof en het streven om kinderen in de ontberingen van de periode na de Eerste Wereldoorlog – en na de Tweede Wereldoorlog – een tijdelijke periode aan te bieden van aansterken, van op krachten te komen. Dat voornemen bond ons aan elkaar, maar het behoefde niet duurzaam te zijn. Onze karakters en ambities waren toch te verschillend. Uiteindelijk is ieder in dit verhaal een eigen weg gegaan.

Gábor Pusztai

Internationalisering aan de Universiteit Leiden

Interview met Nanda de Bruin-Van Veen

Mevrouw De Bruin-Van Veen, u hebt decennialang voor het International Office van de Universiteit Leiden gewerkt. Wat was daar uw functie?

Ik heb van 1985 tot 2011 voor de International Office gewerkt. Ik begon als secretaresse en een paar jaar later werd ik coördinator voor het Europese Erasmus-programma. Er moest voor de positie iemand worden aangenomen en mij leek de baan erg leuk.

Hebt u in die tijd een verandering in het aantal buitenlandse studenten of het aantal opleidingen voor internationale studenten waargenomen?

Toen ik er kwam werken bij de International Office, waren er alleen de culturele verdragen met verschillende landen. In dat kader kwamen wat buitenlandse studenten en wetenschappers naar Leiden. Die moesten dan in een huis geplaatst worden, de financiën moesten in orde gemaakt worden. Ik vond het heel leuk. Ik deed het graag en pakte het al gauw op. En met Erasmus was het zo dat studenten die voor één semester kwamen, voor zo een korte periode geen Nederlands konden leren. Er was een Engelstalig aanbod, wat een beetje versplinterd was. De vakken werden verzameld zodat we een semester aan konden bieden en de studenten een overzicht hadden. De studenten konden ook naar een andere studierichting: van politieke wetenschappen naar bestuurskunde, van bestuurskunde naar rechten,

enz. Een paar jaar later hebben we een „study abroad” programma opgezet. Toen, midden jaren negentig, werden we lid van ISEP, dat is een uitwisselingsprogramma van de Verenigde Staten, waarbij ze een uitwisseling hebben over de hele wereld. We hadden in die periode ook een Tempus-programma, waardoor Oost-Europese studenten naar Leiden konden komen. We begonnen toen natuurlijk met nul studenten, maar nu hebben we 29% buitenlandse studenten in de master-opleidingen. In 2000 heb ik in een denktank gezeten, om te kijken wat in Leiden aantrekkelijk was voor buitenlandse studenten. We hebben ook aan hoogleraren gevraagd en die hebben gezegd, geen bachelor-, maar masterprogramma’s. En in tien jaar tijd hebben we bijna alle masteropleidingen in het Engels aangeboden. En ongeveer vanaf 2010 is er een campus gekomen in Den Haag, ook omdat in Den Haag de politiek zit, de internationale gerechtshoven. Een aantal cursussen werden er al gegeven, bestuurskunde en zo. Het was kleinschalig begonnen, maar nu zit er een volledige campus van Leiden. Er werd een groot gebouw, een voormalig V&D-gebouw aangekocht of gehuurd op de grote markt. Het ligt heel centraal. Daar worden met name cursussen aangeboden voor internationale studenten en partners.

In Leiden zaten altijd al studenten uit het buitenland. Maar hun aantal nam met de jaren toe. Was dat een noodzaak om internationale studenten te werven of was dat alleen maar mooi meegenomen?

Ik denk niet dat het een noodzaak was. Het is wel zo, dat je onderwijs, de manier van lesgeven verandert als je een aantal internationale studenten in je groep hebt. Die hebben gewoon op een andere manier les gehad. Ik kan me nog herinneren dat in een groep naast Nederlanders ook Chinezen en Amerikanen zaten. De Amerikanen zijn heel erg welbespraakt, als er een vraag was dan gaven ze meteen antwoord of stelden zelf vragen. Terwijl de Chinezen wachtten tot ze toegesproken werden. Dus de colleges gingen zo dat ook de Chinezen betrokken moesten worden. Er werd duidelijk gemaakt dat ook van hen verwacht werd dat ze hun mening moesten geven, ze moesten zeggen wat ze van een bepaald onderwerp of stelling vonden. Tegelijkertijd moesten de Amerikanen minder kansen gegeven worden omdat ze altijd aan het woord waren. Ooit heeft iemand gezegd dat de meest interessante groep één vierde Nederlanders, één vierde Europeanen en de helft van overal van de wereld was. En de studenten leren op die manier ook heel veel van elkaar omdat ze hun eigen kennis meebrengen en dat beïnvloedt natuurlijk ook de manier van lesgeven.

Heeft de val van de muur de groei van de buitenlandse studenten gestimuleerd?

Van Centraal- en Oost-Europa zeker. We hadden natuurlijk het Tempus-programma, maar zodra ze mee konden doen met Erasmus, kregen ze net zo veel kansen als andere studenten uit Europa. Nederlandse studenten gingen heel graag naar Engeland omdat het onderwijs er heel erg goed is. Maar we kregen hier ook altijd heel veel Amerikanen. Erasmus was erg belangrijk. Dat stimuleerde de studenten zeer om naar het buitenland te gaan. Ze ruiken aan een ander land en dan willen ze ook terug. Aan de andere kant wordt vaak gezegd, ja, het is een goede student we moeten hem hier houden voor PhD. Ik zeg nee, juist daarom moet je hem wegsturen, laat die maar ergens anders zijn PhD doen. Dan heeft die een frisse kijk op de zaak, dan leert die andere methodes en doet met andere soorten onderzoek mee. En als ze dan terugkomen, dan heb je eigenlijk een veel betere docent.

Onlangs heb ik een interview gedaan met Dzsingisz Gábor, de voormalige staatsecretaris voor landbouw in de jaren negentig, lid van de Tweede Kamer. Hij is een Hongaar van origine die in 1956 naar Nederland gevlucht was. Ik heb hem de vraag gesteld wat hij zou doen om de toekomstperspectieven van de Hongaarse maatschappij te verbeteren? Hij zei dat hij meteen 5000 studenten een beurs voor enkele jaren zou geven om in Oxford, Parijs, Leiden en andere West-Europese universiteiten te studeren. Met die frisse, nieuwe visie gewapend moeten zij dan terugkomen en het beleid krijgen. Dat zou perspectieven bieden.

Ja, zeker. Als je kijkt met hoeveel universiteiten Leiden samenwerkt, zijn dat erg vruchtbare samenwerkingen. Coimbra Groep, Erasmus Mundus, Euroscholars, ISAC en zo voort.

Uit welke landen kwamen de meeste studenten naar Leiden?

In het begin kwamen alleen de Europese studenten. Dan met ISAC kwamen de Amerikanen. En natuurlijk heel veel Chinezen. Die praatten eerst geen Engels en dat was wel een probleem, maar dat is inmiddels veranderd. Ook Indonesische studenten kwamen om rechten en andere studies te doen, bijvoorbeeld Dutch Studies. Maar het was wel lastig voor hen om de toelatingseisen te halen.

Hoelang blijven de meeste studenten?

Ze komen voor één of twee semesters. De meeste gaan na hun studie terug. Het is natuurlijk ook erg duur om in Nederland te studeren. De blijvers zijn eventueel de masterstudenten. Er is ook zo een regeling dat de afgestudeerde masterstudenten nog een half jaar in Nederland mogen blijven om een baan te zoeken en als ze een baan vinden, mogen ze blijven, als ze geen baan vinden moeten ze terug naar hun eigen land.

Hebt u nog persoonlijk contact met voormalige studenten?

Ja, met veel ex-studenten heb ik nog contact. Ze zitten overal in de wereld in India, Canada, Hongarije enz. Ze sturen soms een brief hoe het met hen gaat, af en toe is er ook een persoonlijke ontmoeting. Ik vind het leuk in contact te blijven met jonge, intelligente mensen die een deel van hun studie bij ons hebben gedaan.

U hebt natuurlijk ook aan de wieg gestaan van de opleiding Nederlands in Debrecen. Hoe ging het toen?

Ja, het was een Coimbra-bijeenkomst in Heidelberg in 1991, denk ik. Ik heb er toen de Universiteit Leiden vertegenwoordigd. Wij waren op zoek naar samenwerking met andere universiteiten. En daar was ook het toenmalige hoofd van de opleiding Duits van de Universiteit Debrecen, Piroska Kocsány. Ze zei dat ze dolgraag een opleiding Nederlands in Debrecen wilde opzetten en ze vroeg of iemand haar hierbij kon helpen. Niemand reageerde. Ik vond het zó sneu. Ik zei tegen haar uiteindelijk dat ik contact op zou nemen met Jan de Vries, het toenmalige hoofd van de opleiding Nederlandkunde, om te kijken wat we konden doen. Professor De Vries heeft positief gereageerd, hij reisde ook naar Debrecen om een overeenkomst te tekenen en in 1992 konden de eerste twee studenten komen: jij en Péter Eredics. In Debrecen was dan Katalin Beke de motor achter de opleiding Nederlands. Wat ik ook bijzonder vond, het verhaal met Michiel de Ruyter en de Hongaarse predikanten en de verbinding met de kerk. Dat zorgde voor de historische banden tussen Debrecen en Nederland.

Het contact tussen Debrecen en Leiden bestaat nog steeds. Leiden is een strategische partner voor ons en laat ons hopen dat het op den duur ook zo blijft.

Ik denk dat ook andere gebieden voor samenwerking tussen Debrecen en Leiden openstaan. Denk bijvoorbeeld aan de lerarenopleiding bij de opleiding Nederlands.

Internationalisering is een toverwoord in het leven van alle universiteiten. Hoe zie jij de toekomst? Neemt het aantal internationale studenten verder toe of hebben we het plafond bereikt?

Ik denk dat een universitaire studie gemeengoed is. Een joint degree is al realiteit. Je studeert enkele semesters hier, enkele semesters aan een andere universiteit. Dit verbreedt je kennis en het is altijd goed voor de studenten. Studeren in het buitenland wordt in de toekomst heel gewoon.

Je kunt in de laatste jaren een algemene desinteresse voor studies binnen geesteswetenschappen zoals talen, literatuur, geschiedenis enz. waarnemen. En steeds meer studenten kiezen voor economie, rechten, psychologie en bestuurskunde. Geldt dit ook voor Leiden?

Dit heeft te maken met de ontwikkeling waarin een land zich bevindt. Als je naar de studenten uit Aziatische landen kijkt, zie je dat ze juist deze door jou genoemde vakken kiezen: economie, bestuurskunde enz. Dat verandert wel, maar dat kost erg veel tijd. Als de economie weer aantrekt dan komt ook meer ruimte voor letterenstudies in de maatschappij. In Nederland is tegenwoordig archeologie bijvoorbeeld een hot item.

Judit Gera

In Memoriam Erika Dedinszky (1942–2022)

Ze is nu definitief weggegaan. Ze begon met het afscheid nemen al in het voorjaar van 1985 toen ze weer naar Boedapest moest om een of ander literair festival te organiseren. Bij het János ziekenhuis werd ze aangereden door een bromfiets. Tussen leven en dood, maar ze kon alsnog in leven blijven. Ze was echter zo zwaar gewond geraakt dat haar tot dan toe zo rijke loopbaan in tweeën werd gebroken. De onvermoeibare cultuurbemiddelaar tussen Nederland en Hongarije kon niet meer op twee plekken tegelijk zijn. Ja, ze kon dat echt – op twee plekken tegelijk zijn, zo leek het. Ze was een perpetuum mobile, een opgewekte, stralend intelligente en open persoonlijkheid.

Met haar ouders emigreerde ze van Hongarije naar Nederland na de revolutie in 1956. Het veertienjarige meisje leerde Nederlands mede door Nederlandse literatuur te lezen. Zoals *Eline Vere* van Louis Couperus. En met de hulp van een non. Later studeerde ze Franse taal- en letterkunde aan de Universiteit van Nijmegen. Nog later begon ze vertalingen te maken op verzoek van de radio en televisie in Hilversum.

Ze vertaalde ook voor meerdere Nederlandse tijdschriften zoals *Maatstaf*, *Kentering* en *Wending*. Haar eerste Hongaarse dichtbundel werd in 1973 uitgegeven door de *Magyar Műhely* [Hongaars Atelier]. Dit was een tijdschrift annex uitgeverij gevestigd in Parijs en Wenen voor de naar westerse landen geëmigreerde avantgardistische Hongaarse dichters en schrijvers. Vanaf deze tijd werd ze als vast lid van deze groep beschouwd.

Twee jaar later verscheen haar eerste Nederlandse dichtbundel die het langverwachte succes bracht. Ze trad op in talloze steden in Nederland, ze werd gevraagd om als programmamaker te werken in de radio. Ze pendelde voortdurend tussen Nederland en Hongarije. Ze was lid van de Nederlandse Mikes Kelemen kring, maar ze deed tegelijk mee aan de organisatie van de Taalconferenties in Hongarije. Ook fungeerde ze voor een tijd als mederedacteur van het avantgardistische tijdschrift *Mandala*. Voor haar congeniale vertalingen van de Hongaarse poëzie ontving ze in 1981 de prestigieuze Martinus Nijhoff prijs. In Hongarije werd ze onderscheiden met de Pro Cultura Hungarica plaket en de Bárczi Géza prijs in 1985.

Ze bracht haar tweetaligheid tot perfectie. Ze voelde zich thuis in beide culturen. Ze was Nederlands en Hongaars dichter op het zelfde talige en esthetische niveau. Haar stem was lyrisch en hard tegelijk. Ze zei eens: “Als die twee culturen, die twee werelden, binnen één persoon verenigd kunnen worden en vrede kunnen hebben, waarom zou dat dan in het groot niet kunnen?” Een trieste actualiteit in het huidige Hongarije.

Erika heeft eeuwige verdiensten wat de verspreiding van de Nederlandse literatuur in Hongarije betreft. Bij Uitgeverij Európa is haar anthologie van Nederlandse prozaschrijvers in 1976 verschenen in Hongaarse vertaling gevolgd door haar keuze van Nederlandse dichters in 1981.

Ze heeft ook talloze Hongaarse gedichten vertaald naar het Nederlands. De bundel getiteld *De toren van het zwijgen 1977* [A hallgatás tornya] bracht zulke belangrijke namen in de huiskamer van de Nederlanders zoals o.a. Ágnes Nemes Nagy, Sándor Weöres, János Pilinszky en Sándor Csoóri. Er is een aparte dichtbundel van János Pilinszky verschenen onder auspiciën van de Rotterdamse *Poetry International* waarvan ze ook regelmatig te gast was. Zijn gedicht ‘Op het ultieme dieptepunt kan je alleen nog maar omhoog’ is als muurgedicht in Leiden in het Hongaars te lezen.

Voor de plaat ‘Oda s vissza’ [Heen en weer] die van de Hongaarse band Kaláka in 1984 uitkwam maakte ze vertalingen van op muziek gezette Nederlandse gedichten naar het Hongaars en omgekeerd van Hongaarse gedichten naar het Nederlands. Dit was een voortvloeiende van een jarenlange samenwerking tussen en een reeks gezamenlijke optredens van muziekgroep en dichter-vertaler.

In haar werk als cultuurbemiddelaar vormden haar prozavertalingen eveneens een mijlpaal. Het is aan haar te danken dat *Rituelen* van Cees Nooteboom ook in het Hongaars te lezen zijn. Omgekeerd zorgde ze voor de Nederlandse vertaling van de novelle *Rozentoonstelling* van István Örkény. Van haar maatschappelijke betrokkenheid getuigen haar vertaling

van *Füstös képek (Berookte beelden)* over het leven van de Roma bevolking in Hongarije en haar essays over hetzelfde onderwerp. Uit haar werk is een sociale bewogenheid en een scherpe, kritische denkwijze af te lezen.

Ze heeft vele culturele manifestaties georganiseerd zowel in Nederland als in Hongarije om elkaars cultuur en literatuur beter te leren kennen. Ze werd gedreven door een bijna missionaire overtuiging. Ze heeft de crème de la crème van Nederlandse dichters en schrijvers naar Hongarije gebracht en omgekeerd: de beste Hongaarse dichters en schrijvers naar Nederland.

Ze had voortdurend haast maar zelfs in haar haast had ze nog tijd om aan mij beginnende vertaler en neerlandica aandacht te besteden. Ze gaf mij een Nederlands verhaal cadeau voor mijn eerste literaire vertaling: ‘De kus’ van Dirk Ayelt Kooiman. In een Xerox kopie. Het was goud waard in tijden zonder internet. Ik hield haar in de gaten, ze werd mijn ideaalbeeld. Haar dood betekent een groot verlies voor de Hongaarse neerlandistiek en ook mij persoonlijk. En iedereen die haar hartstochtelijke persoonlijkheid, haar gloeiend talent mocht meemaken. Rust in vrede Erika, je werk wordt vervolgd. We danken voor alles wat we van je konden leren.

Dit levensbericht over Erika Dedinszky is eerder verschenen op:
<https://vertaalverhaal.nl/project/in-memoriam-erika-dedinszky-1942-2022/>

Maja Szűcs

Een nieuw standaardwerk van de Nederlandse (post)koloniale literatuur

Honings, R. & van 't Veer, C. & Bel, J. (eds.): *De postkoloniale spiegel. De Nederlands-Indische letteren herlezen*. Leiden: Leiden University Press, 2022.

77 jaar geleden riep Indonesië de onafhankelijkheid uit. Nederland veranderde sindsdien in een multi-etnisch land. Er is steeds meer vraag naar een kritische terugblik op het koloniale verleden en naar het onthullen van het romantisch en onschuldig beeld van Nederland als een goedwillende kolonisator.

De postkoloniale spiegel biedt een zelfkritisch onderzoek naar hoe het koloniale verleden in de literatuur gepresenteerd wordt, en wilt ook verder onderzoek in gang zetten. De focus ligt in deze studiebundel op romans, novellen en verhalen, in navolging van de theorie van literatuurwetenschapper Edward Said, namelijk dat fictie invloed heeft op de denkwijze. Er worden teksten van auteurs die in het Nederlands over Indië en Indonesië hebben geschreven, herlezen, van Multatuli tot heden, van *Max Havelaar* (1860), tot *Lichter dan ik* (2019) van Dido Michielsen, uit een postkoloniaal standpunt.

Niet alleen 'klassiek postkoloniale benaderingen' worden door de auteurs toegepast, namelijk onder andere het zich richten op het blootstellen van othering-strategieën, het marginaliseren van inheemse stemmen, maar ook nieuwe invalshoeken worden gehanteerd, bijvoorbeeld de analyse van de representatie van 'racial hair', het perspectief richten op

intersectionaliteit, op de invloed van ideeën over gender, klasse en ras op elkaar, of het toepassen van de queer-theorie.

In de op een chronologische volgorde gesorteerde reeks van studies komen verbeeldingen van ongelijke machtsrelaties, othering-strategieën, racisme, onderdrukking en uitsluiting aan het licht, zowel in de analyse van werken van canonieke auteurs zoals Louis Couperus, als in de verhalen van buiten de canon gevallen schrijvers, zoals de vrouwelijke auteurs van het ‘Damescompartiment’. Ook worden de romans van de twee enige Indonesische auteurs die boeken in het Nederlands hebben gepubliceerd: Suwarsih Djojopuspito en Arti Purbani besproken in deze bundel.

De drie delen van deze studieverzameling behandelen de periode ‘Het oude Indië’, de tijd van particuliere ondernemers na het opheffen van het Cultuurstelsel. Het tijdperk ‘Van Indië naar Indonesië’, de eerste helft van de twintigste eeuw, anders gezegd de decennia die gekenmerkt werden door de ‘ethische’ politiek, en de periode van 1945 tot heden, de tijd van het ‘Terugkijken en tegenschrijven’, het wakker worden van de droom van *tempo doeloe*, het geïdealiseerde beeld van het koloniale verleden.

Jacqueline Bel, hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde (Multatuli-leerstoel) aan de Vrije Universiteit Amsterdam, beantwoordt in haar verhandeling *Klewangwettende gezangen en knevelarij: Multatuli* de vraag, of we de roman Multatuli nog als een kritiek op het kolonialisme kunnen beschouwen als we het verhaal, de verhaallijnen, de personages op basis van postkoloniale inzichten analyseren. Ook stelt ze de vraag of de roman nog actueel kan zijn 160 jaar na zijn verschijning, in een periode wanneer standbeelden van koloniale ‘helden’ neergehaald worden.

Petra Boudewijn, onderzoeker en docent in het hoger onderwijs in binnen- en buitenland, schetst in haar artikel ‘*Minacht mij niet omdat ik slechts een vrouw ben!*’: *Mina Kruseman* een beeld van het leven van feministe, schrijfster en actrice Mina Kruseman. Nadat we kennis hebben gemaakt met de vrouw die ‘een eeuw te vroeg’ leefde, krijgen we een diepgaande analyse zowel van de representatie van de Indische bevolkingsgroepen in haar romans *Een huwelijk in Indië* en *Paria's*, als van haar denkpatroon over de koloniale wereld.

Nick Tomberge, promovendus, verbonden aan het Leiden University Centre for the Arts in Society (LUCAS) en aan het door Rick Honings geleide *Vidi-project Voicing the Colony. Travelers in the Dutch East Indies 1800–1945*, introduceert in zijn analyse *Sneeuw witte krullen, gitzwarte vlechten: Melati van Java* een nieuw invalshoek op basis waarvan de beschaving, de etniciteit, de genderrollen in koloniale romans nader bekeken

kunnen worden. Namelijk de betekenis van de verschillen van menselijk haar wat in de periode wanneer de verhalen *Angeline's beloften* (1879) en *Bonte wimpels* (1897) van Melati van Java verschenen, nauwkeurig onderzocht werd door wetenschappers. Hij breidt deze benaderingswijze uit en kijkt ook naar de betekenis van kapsels, haarlengte en gezichtsbeharing.

Rianti Manullang, docente van de vakgroep Nederlands van de Universitas Indonesia te Depok/Jakarta en Floor Naber, taaldocent aan de opleiding HBO-Rechten van de Hogeschool van Amsterdam onderzoeken in *'Ziet ge niet in dat al wat inlander, al wat halfbloed is, den blanke haten moet?': Annie Foore* in hoeverre de stelling klopt dat Annie Foore, lid van het 'damescompartiment', een van de weinige schrijfsters die in de negentiende eeuw over Indië schreef, het kolonialisme afkeurt ondanks het feit dat zij de inheemsen tegenstrijdig laat zien. Tot slot benadrukken ze waarom deze dames uniek zijn in de Nederlandse literatuurgeschiedenis en in de geschiedenis van de emancipatie.

Rick Honings, Scaliger-hoogleraar, verbonden aan het Leiden University Centre for the Arts in Society (LUCAS), analyseert in zijn studie *'Hij blijft tegenover de Inlander een rasechte koloniaal': P. A. Daum* vier romans van P. A. Daum, die over tien jaar verschenen zijn, vanuit een postkoloniaal standpunt. Hiermee bewijst hij dat het besluit van Gerard Termorshuizen, dat Daum de inheemsen door de jaren heen uit een ander, positiever perspectief begon te bekijken, geen steek houdt.

Marijke Denger, postdoctoraal onderzoeker moderne Engelse literatuurwetenschap aan de Universiteit van Bern bekijkt in *Mensen en (hun) natuur in Indië: Thérèse Hoven* de representatie van Indië in de debuutroman van Thérèse Hoven, de jongste schrijfster van 'het damescompartiment'. Ze gaat dieper na wat de relatie is tussen de fysieke en sociale omgeving, en tussen het beeld van het kolonisatieproject van Nederlanders en de koloniale literatuur.

Elleke Boehmer, hoogleraar Engelstalige wereldliteratuur aan de Universiteit van Oxford en Coen van 't Veer, redacteur/penningmeester van Indische Letteren bestuderen in *Van diepe angst en stil genot: Louis Couperus* de roman *De stille kracht* van Louis Couperus uit een zogenaamd postkoloniaal-queer standpunt om de vraag te kunnen beantwoorden in hoeverre het verhaal koloniaal of juist antikoloniaal is.

Arnoud Arps, promovendus aan de Amsterdam School for Cultural Analysis en het departement Mediastudies aan de Universiteit van Amsterdam, stelt in zijn studie *Sterrentintelingen van het verleden: Augusta de Wit* de vraag op basis van welke criteria het verhaal *Orpheus in de dessa* van

de Wit als een culturele herinnering bekeken kan worden en wat voor een effect deze functie van de novelle op de hedendaagse blik op het koloniale verleden heeft.

Amalia Astari, promovendus bij het Institut für Niederlandistik, Universität zu Köln en Rick Honings, Scaliger-hoogleraar, geven in hun artikel *Onschuldige kinderen van de kolonie? Ot en Sien in Nederlandsch Oost-Indië* een postkoloniale analyse van de verindischte versie van *Het boek van Ot en Sien*, *Ot en Sien in Indië*. Ze onderzoeken de verschillen tussen de originele en de aangepaste tekst en bewijzen dat *Ot en Sien in Indië* alleen schijnbaar een onschuldig leesboek was.

Olf Praamstra, emeritus-hoogleraar Nederlandse literatuur in contact met andere culturen aan de Universiteit Leiden wijst in de behandeling *Vertrapt door totoks en opzijgeduwd door Chinezen en Javanen: Victor Ido* erop dat de positie die Victor Ido (Hans van de Wall) innam tegen Indo-Europeanen, veranderde rond 1900. Een goed voorbeeld daarvan is zijn roman *De papuërs*. In plaats van minachtend te schrijven over hen, begon hij voor hun rechten te vechten en hun problemen voor te stellen aan een groter publiek, ook in Nederland.

Remco Raben, docent Aziatische, mondiale en (post)koloniale geschiedenis aan de afdeling geschiedenis van de internationale betrekkingen aan de Universiteit Utrecht en docent koloniale en postkoloniale literatuur- en cultuurgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam onthult in *Verhalen van vervreemding: Carry van Bruggen* wat Carry van Bruggens Deliaanse werken echt documenteren. Wat voor extra lagen laten haar verhalen ons zien als we ze niet puur op basis van de criteria van koloniale literatuur bekijken?

Gábor Pusztai, hoofd van de vakgroep Nederlands aan de Universiteit Debrecen in Hongarije zoekt in *Inheems geweld en witte afwezigheid: Madelon Székely-Lulofs* een antwoord op de vraag in hoeverre Székely-Lulofs op basis van haar roman *Koelie* (1932) als een tweede Multatuli beschouwen kan worden. Hoezo veroorzaakten haar romans schandalen ook al probeerde Székely-Lulofs de te gevoelige thema's, zoals het bekend maken van de gewelddadige kant van de kolonisatoren, te vermijden?

Gloria Wekker, cultureel antropoloog en emerita hoogleraar Gender Studies aan de Universiteit Utrecht, vat in *Jasmijn en maanlicht: E. du Perron* samen wat we van een kritische, dekoloniale, intersectionele herlezing en analyse van Edgar du Perrons roman *Het land van herkomst* (1935) kunnen leren om een meer gelijke samenleving te kunnen vormen in onze tijd.

Olf Praamstra stelt in zijn tweede artikel *'Ik neem een heel eigen plaats in': Beb Vuyk* de stelling van Beb Vuyk op de proef dat ze door de jaren heen, die ze op het eiland Buru doorbracht, zich los kon maken van de heersende koloniale opvattingen.

Christina Suprihatin, Chair of the Post Graduate Program of Literature, Faculty of Humanities aan de UI en Coen van 't Veer, redacteur/penningmeester van *Indische Letteren* geven in *Twee Indonesische stemmen: Suwarsih Djojopuspito en Arti Purbani* verslag van het leven en het werk van de twee feministische schrijfsters, die de auteurs van de twee enige door Indonesiërs in het Nederlands geschreven romans waren. We kwamen door hun analyse van deze twee verhalen, *Buiten het gareel* (1940) en *Widjawati* (1949), te weten wat voor een idee de gekoloniseerde Indonesiërs over de kolonisatoren en het kolonialisme hadden.

Coen van 't Veer bespreekt in *Het kolonialisme als goedbedoeld misverstand: A. Alberts* wat voor een idee er over het kolonialisme tussen de lijnen zit in de verhalenbundel *De Eilanden* (1952) van Albert Alberts. Vormde het werk van Alberts wel of niet een uitzondering op de tot de Nederlands-Indische literatuur behorende literaire werken?

Petra Boudewijn, onderzoeker en docent in het hoger onderwijs in binnen- en buitenland analyseert in *Herinneren om niet te vergeten: Rob Nieuwenhuys* twee literaire werken van schrijver en literatuurhistoricus Nieuwenhuys op basis van postkoloniale criteria, *Vergeelde portretten* (1954) en *Een beetje oorlog* (1979). Vragen die in haar verhandeling centraal staan zijn hoe Indië en de dekolonisatie herinnerd worden in de verhalen, en of er kritiek geuit wordt op koloniale opvattingen of dat zij onveranderd voortleven.

Pamela Pattynama, bijzonder hoogleraar Koloniale en Postkoloniale literatuur- en cultuurgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, onderzoekt in *'Het brandde weer ergens': Maria Dermoût* in Dermoûts debuut *Nog pas gisteren* (1951) en in twee van de drie moordverhalen uit de bundel *De tienduizend dingen* (1955): 'Constance en de matroos' en 'De professor' de verborgen, maar wel aanwezige politieke mening van de schrijfster over de kolonie, haar opinie over de bevoorrechte positie van Europeanen tegenover de inheemse bevolking. Dit door grondig te kijken naar de vertelstructuur, de narratie en focalisatie.

Jeroen Dewulf, Queen Beatrix Professor in Dutch Studies aan de University of California, Berkeley, beschrijft in zijn studie *Op zoek naar een eigen Indo-identiteit: Vincent Mahieu/Tjalie Robinson* de strijd van Jan Boon, bekend geworden als Vincent Mahieu/Tjalie Robinson, naar een

nieuwe Indo-identiteit nadat Indonesië onafhankelijk werd en Indische Nederlanders het land uitgezet werden. Bij Boon werd een positief beeld over het koloniale verleden, in tegenstelling tot andere gerepatrieerden, behouden. Dewulf probeert te doorgronden op welke wijze deze op de eerste blik tegenstrijdige houding fungeerde in het identiteitsconcept dat hij creëerde.

Erica van Boven, voormalig hoogleraar Letterkunde aan de Open Universiteit en hoofddocent moderne Nederlandse letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen, vat in *'Eigenlijk is het allemaal pas gisteren gebeurd': F. Springer* samen hoe Carel Jan Schneider (1932–2011), bekend geworden als F. Springer, in zijn roman *Bandoeng-Bandung* (1993) de koloniale verhoudingen laat zien en laat beoordelen door het verwerken van zijn eigen koloniale herinneringen.

In de studie van Liesbeth Minnaard, universitair docent Literatuurwetenschap aan de Universiteit Leiden, *Een zoekende spelbreker: Marion Bloem* wordt de manier besproken waarop de aanwezigheid van wit privilege, Nederlands racisme en micro-agressie tevoorschijn komt in *Geen gewoon Indisch meisje* (1983) van Marion Bloem, en hoe de roman de lezers hierover laat nadenken. Daarnaast maakt de intersectionele leeswijze van de kritische toon van het verhaal het 'feminist killjoy'-karakter van het boek zichtbaar, anders gezegd de spelbreker-positie, de positie die de algemene tevredenheid breekt.

Esther Op de Beek, universitair docent moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit Leiden gaat in *'Ik was er gelukkig': Jeroen Brouwers* na in welke mate de Indiëromans *Het verzonkene* (1979), *Bezonken rood* (1981) en *De zondvloed* (1988) van Jeroen Brouwers de koloniale stereotypen en machtsstructuren, en het marginaliseren van inheemse belangen bevestigen.

Judit Gera, emeritus-hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde aan de Eötvös Loránd Universiteit te Boedapest bekijkt in *Van betovering tot inzicht: Hella S. Haasse* in eerste instantie de tweede van de drie Indische romans van Haasse, *Heren van de thee* (1992), vanuit een postkoloniaal standpunt. Met haar analyse biedt ze ook een breder inzicht op de evaluatie en het kritischer worden van de blik van Haasse op het koloniale verleden in haar Indische romans, met name ook nog *Oeroeg* (1948) en *Sleuteloog* (2002).

De focus van Frans-Willem Korsten, bijzonder hoogleraar 'Literatuur en samenleving' aan de Erasmus School of Philosophy, verbonden aan het Leiden University Centre for the Arts in Society (LUCAS), ligt in *Geen*

ideologie maar corpologie: Adriaan van Dis op het voortleven van de geschiedenis op fysiek, lichamelijk niveau in de roman Indische Duinen (1994) van van Dis.

In 'Op je plaats blijven en tegelijk blijven stromen': Alfred Birney van Jaap Grave, wetenschapper, verbonden aan de Vrije Universiteit Amsterdam en de Staatsuniversiteit Sint-Petersburg, maken we kennis met de criteria op basis waarvan Rob Nieuwenhuys zijn *Oost-Indische spiegel* (1972) samengesteld heeft, om beter te begrijpen op welke manier Alfred Birney de geschiedenis van de Nederlands-Indische literatuur aanvult met zijn bloemlezing *Oost-Indische inkt* (1998). Birney heeft zijn mening geuit over het te vaag zijn van het begrip 'Indisch schrijver'. Grave gaat hier ook op in, net zoals op de analyse van kenmerkende personages, motieven en plaatsen van Birney zijn literair werk.

Judith E. Bosnak, medewerkster van het Leiden University Centre for the Arts in Society (LUCAS) onderzoekt in *De krachtige stem van een Javaanse njai: Dido Michielsen* de visie van de inheemse njai Isah over de 'Ander', deze keer de Europeaan, in de roman *Lichter dan ik* (2019). Is haar perspectief een tegenperspectief ten opzichte van het koloniale beeld van Nederlanders?

Gábor Pusztai

Kleurrijk feest van de Caraïbische poëzie

Album van de Caraïbische poëzie. Samengesteld door Michiel van Kempen en Bert Paasman in samenwerking met Noraly Beyer. Amsterdam: Rubinstein, 2022.

Als je dit boek ter hand neemt, is het eerste wat je opvalt de liefde van de samenstellers voor het onderwerp en voor het boek. De zorgvuldigheid waarmee de gedichten werden geselecteerd en in hoofdstukken geordend, de overvloed aan illustraties, oude en moderne foto's, landkaarten, schilderijen en grafieken, de rijkdom aan kleur, de kwaliteit van het papier en vormgeving getuigen ervan dat de samenstellers en de uitgever alles gedaan hebben om met het boek ook voor het oog een plezier te maken. Elke boekenliefhebber zal deze bundel, een echt kunstwerk, vertederd ter hand nemen. Het is een prachtige hardcover-uitgave van vier eeuwen Caraïbische poëzie. Het is zeker niet de eerste bloemlezing over Caraïbische poëzie, maar zonder twijfel de mooiste.

De samenstellers, Michiel van Kempen en Bert Paasman, zijn oude rotten in hun vak. Michiel van Kempen is buitengewoon hoogleraar Nederlands-Caraïbische literatuur aan de UvA. Naast zijn talrijke wetenschappelijke publicaties en baanbrekend onderzoek is hij ook als dichter en schrijver succesvol. Daarnaast is hij ook lid van de redactieraad van ons tijdschrift *Acta Neerlandica*. Bert Paasman is emeritus-hoogleraar van de UvA in koloniale en postkoloniale literatuur van Nederland. Paasman heeft een indrukwekkende wetenschappelijke carrière, met een enorme hoeveelheid publicaties, tekstuutgaven, wetenschappelijke boeken en artikelen. Hij

was ook redactielid van talrijke vaktijdschriften, waaronder *Indische Letteren* en *Werkwinkel*.

Het *Album van de Caraïbische poëzie* is een bloemlezing uit ‘de voormalige Nederlandse West’: Aruba, Bonaire, Curaçao, Saba, St. Maarten, St.-Eustatius en Suriname. Het is een pendant van het in 2014 verschenen *Album van de Indische poëzie*, dat eveneens door Bert Paasman en zijn Leidse collega, Peter van Zonneveld werd samengesteld. In de twaalf hoofdstukken van het *Album van de Caraïbische poëzie* wordt de lezer langs de rijkdom en de veelkleurigheid van het Caraïbisch gebied geleid. De samenstellers kozen een toegankelijke selectie van gedichten, versjes en liedjes, van de vroegste matrozenliedjes uit de zestiende eeuw tot de jongste teksten van rappers. Er zijn gedichten van o.a. Eddy Bruma, Max Woiski, Frank Martinus Arion, Trefossa, Michaël Slory, Aletta Beaujon, Albert Helman, Edgar Cairo, Pierre Lauffer, Tip Marugg, Rudy Plaat, Bea Vianen, Jit Narain, Hans Faverey, Jeangu Macrooy, Antoine de Kom, Elis Juliana, Shrinivási, Radna Fabias, Alfred Schaffer en Typhoon te lezen. Er is zelfs een gedicht van één van de samenstellers, Michiel van Kempen, met de titel ‘Van Tilburg’, in hoofdstuk drie te lezen.

De twaalf hoofdstukken zijn thematisch en ook chronologisch geordend. In het eerste hoofdstuk ‘Langs kusten van goud, ivoor en slaven’ worden in zes vroege teksten het vertrek, de reis en de route naar en de aankomst in het Caraïbisch gebied beschreven. In de volgende hoofdstukken komen leuke en ook dramatische onderwerpen ter sprake, zoals natuur en landschap, het dagelijks leven, religie en spiritualiteit, liefde en seksualiteit, maar ook slavernij, contractarbeid, identiteit, strijd en politiek, migratie, leven en dood.

De woordverklaringen in de noten zijn een handige steun voor de hedendaagse lezer om de tekst beter te begrijpen. Niet alle gedichten zijn in het Nederlands geschreven. Veel gedichten werden in de oorspronkelijke taal in de bundel opgenomen: in het Papiaments, Spaans, Engels, Sranantongo, Sarnámi, Surinaams-Javaans en in de talen van de Marrons en de inheemse bewoners van Suriname. Hiermee wordt ook voor de buitenstaander duidelijk hoe gecompliceerd en veelkleurig de taalsituatie is in dit gebied. Een verdere bijzonderheid van de bundel is, dat van de meer dan honderd gedichten vierentwintig ook te beluisteren zijn op de homepage van de uitgever (in de inhoudsopgave van de bloemlezing met een rood luidsprekerteken aangegeven). De gedichten worden voorgedragen door Felix Burlison, Magda Lacroes-Felesita en Rabin Baldewsingh.

Het *Album van de Caraïbische poëzie* is een prachtige bloemlezing die de kenners, maar ook de belangstellenden zonder voorkennis met plezier in de hand zullen nemen. De samenstellers, Michiel van Kempen, Bert Paasman en Noraly Beyer en de redactiemedewerkers van de uitgeverij, Irene Kunst en Sandra Cardol kunnen trots zijn op deze buitengewoon fraaie bundel, die een feest voor het oog en voor de geest is.

Gergő Szentmiklósi

Debrecen en Nederland

Bozzay, Réka: *Intézménytörténeti kapcsolatok. Debrecen és Hollandia*. Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei, 2022.

Dr. Réka Bozzay, hoofddocent aan de Universiteit van Debrecen is een toegewijd onderzoeker van de Nederlands-Hongaarse betrekkingen. Haar boek ‘Intézménytörténeti kapcsolatok. Debrecen és Hollandia’ is een uitgebreide verzameling van haar eerdere onderzoeken. Het boek is in 2022 in Debrecen uitgegeven door Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei. De primaire doelstelling van het werk is het onderzoeken van de Universiteit van Debrecen en het Gereformeerd College van Debrecen en te vergelijken met Nederlandse onderwijsinstellingen en protestantse gemeenschappen.

De primaire bronnen van het boek zijn de documenten van de archieven van Debrecen, Sárospatak, Budapest en Nederland (Groningen, Utrecht, Arnhem en Deventer). Wat de secundaire bronnen betreft, is het belangrijk de publicaties van László Szögi en zijn onderzoeksteam en de boeken over de geschiedenis van de universiteit en het college te Debrecen te noemen. Het werk behandelt de betrekkingen tussen de stad Debrecen en Nederland in de periode tussen de 17de en de 20ste eeuw.

Het eerste hoofdstuk gaat over de Hongaarse studenten die in het begin van de vroegmoderne tijd naar Nederland gingen om te studeren. Het onderzoeken van dit verschijnsel is belangrijk omdat de latere Nederlands-Hongaarse betrekkingen voor een groot deel terug te voeren zijn op de studies van Hongaarse studenten in Nederland. De Hongaarse Calvinistische kerk had in de 17de eeuw behoefte aan hooggekwalificeerde dominees

maar theologiestudenten konden in Hongarije niet promoveren. Daarom stond de kerk de studenten toe om in West-Europa te studeren.¹ De studenten moesten aan strenge voorwaarden voldoen. Ze konden financiële steun krijgen maar ze waren verplicht na het afstuderen in Hongarije te werken, anders moesten ze de steun terugbetalen. De studenten uit Debrecen konden geld voor hun studiereizen krijgen van het stadsbestuur, het college of zelfs van particulieren.² De studenten studeerden vooral aan Duitse, Nederlandse, Engelse, Schotse en Zwitserse universiteiten. Hoewel de meeste Hongaarse studenten theologie studeerden, waren er ook enkelen die filosofie, geneeskunde of rechten studeerden.³ Hongaarse studenten reisden naar Nederland om te studeren maar het omgekeerde is niet bekend. Bozzay vergelijkt de studie van Hongaarse en Debrecense studenten in Nederland met trends aan andere West-Europese universiteiten.⁴

In het tweede hoofdstuk schrijft de auteur over de financiële ondersteuning van studies in Nederland. Dankzij Nederlandse ordes, scholen en particulieren werden voor Hongaren beurzen ingesteld. Hoewel het betaalde bedrag niet altijd de volledige kosten van het verblijf van de studenten dekte, was het een grote hulp. Bozzay analyseert in aparte stukken hoeveel Hongaren en hoeveel studenten uit Debrecen beurzen ontvingen. Daarnaast verduidelijkt ze wie deze studenten waren en hoeveel geld ze kregen aan de drie Nederlandse universiteiten. Deze drie zijn Utrecht, Groningen⁵ en Harderwijk.⁶ Leiden was ook een bestemming voor veel Hongaarse studenten, maar Bozzay schrijft hier niet uitgebreid over omdat ze eerder haar proefschrift aan dit onderwerp had gewijd.⁷ Er is een apart stuk over de nalatenschap van Anna Everwijn die na haar dood pas na lang procederen de studie van Hongaarse studenten kon financieren.⁸ Niet alleen de studenten werden door Nederlandse universiteiten gesteund maar ook het Gereformeerd College van Debrecen zelf. Hierover gaat het volgende deel van het werk. Nadat Maria Theresia in 1752 een verordening had uitgevaardigd dat leraren en dominees niet meer uit de stadskas mochten worden betaald, wende het College zich tot West-Europese universiteiten voor hulp. Wat de Nederlandse universiteiten betreft, vroeg het College eerst de Universiteit van Utrecht om hulp. De auteur laat in haar boek de correspondentie tussen de twee instellingen zien. Aan het einde van dit deel toont ze per jaar hoeveel geld Debrecen kreeg en waar het geld vandaan kwam. Het volgende stuk gaat over László Csernák. Hij was één van de weinige studenten uit Debrecen die niet naar Hongarije terugkeerde na zijn studie in Nederland. Omdat hij in Hongarije geen baan kreeg, werkte hij als professor aan het Athenaeum Illustre van Deventer. László Csernák vergat Debrecen echter niet. Hij liet 4000 gulden na aan het Gereformeerd College van Debrecen.⁹

Bozzay Réka

INTÉZMÉNY-
TÖRTÉNETI
KAPCSOLATOK

Debrecen és Hollandia

Tiszántúli
Református Egyházkerület
KÖZGYŰJTEMÉNYEI

In het derde hoofdstuk beschrijft Bozzay de 20e eeuwse Nederlands-Hongaarse betrekkingen. Aangezien het aantal Hongaarse studenten in deze eeuw in Nederland sterk afnam, is het onderzoek niet gericht op hun studies. In het interbellum ontstond er een behoefte aan een Nederlandse vakgroep aan de Universiteit van Debrecen. Hoewel de Nederlanders en de Hongaren aanvankelijk open leken te staan voor het idee, werd de vakgroep uiteindelijk om financiële redenen en vanwege de dood van Zsigmond Nagy, de beoogde hoogleraar, niet opgericht.¹⁰ Catharina Kuyper, de dochter van voormalige Nederlandse premier Abraham Kuyper, die bij de oprichting van de vakgroep probeerde te helpen, verdiepte de Nederlands-Hongaarse berekeningen ook op een andere manier. Zij was namelijk actief betrokken bij de kinderreddingsactie waardoor meer dan 25.000 noodlijdende Hongaarse kinderen tussen 1920 en 1926 een vakantie in Nederland konden doorbrengen. De auteur schreef ook over de verlening van eredocoraten in 1925 ter gelegenheid van de kinderreddingsactie, in 1929 ter herdenking van de Rijksdag van Spiers en in 1938 ter gelegenheid van het 400-jarig bestaan van het Gereformeerde College van Debrecen. Er zaten Nederlanders onder de laureaten. Hoewel de verdieping van de betrekkingen tussen de twee landen bij de toekenning van eretekens belangrijk waren, wijst Bozzay erop dat ook nationale politieke en kerkelijke overwegingen een rol konden spelen.¹¹

Het laatste deel van het derde hoofdstuk is getiteld 'Herinnering'. In de jaren dertig werden er in de aula van de Universiteit van Debrecen glas-inloodramen met afbeelding van gebouwen van vier universiteiten (Utrecht, Wittenberg, Genève en Zürich) geïnstalleerd. De ramen zijn een verwijzing naar de eeuwenoude traditie van interuniversitaire betrekkingen. Maar Bozzay wijst erop dat, net als bij de doctoraatsprijzen, de politiek (in dit geval de universitaire politiek) wellicht bij de beslissing een rol speelde.¹² Het volgende stuk gaat over het idee van een straat vernoemd naar koningin Wilhelmina in Debrecen. De Koningin der Nederlanden vierde in 1938 het 40-jarig regeringsjubileum. Ook de Hongaarse gouverneur Miklós Horthy begroette haar en het jubileum werd in Hongarije herdacht. Eén van de redenen hiervoor was dat de koningin de reddingsactie van Hongaarse kinderen in Nederland steunde en daarom behoorlijk populair was bij de Hongaren. Uiteindelijk werd in Debrecen geen straat naar koningin Wilhelmina vernoemd.¹³ In het laatste stuk onderzoekt Bozzay het leven en de herinnering van Mihály Sigray. Sigray was in de 18de eeuw student aan het Gereformeerd College van Debrecen maar hij werkte later als soldaat. Hij bereikte het hoogtepunt van zijn militaire carrière in Nederland, toen hij

door Willem IV tot ‘capitein bij het Corps hussaren van den Staat’ werd benoemd. Dankzij zijn familie werd een gedenkplaat geplaatst op het binnenplein van het Gereformeerd College van Debrecen en zijn herinnering werd zo in Debrecen bewaard.¹⁴

Ofschoon het boek van Réka Bozzay een grote tijdsperiode bestrijkt en de band tussen de onderwerpen op het eerste gezicht misschien niet vanzelfsprekend lijkt, brengen de betrekkingen tussen de Nederlandse en Hongaarse onderwijsinstellingen de hoofdstukken dichter bij elkaar. Ik beveel dit boek aan bij alle geïnteresseerden en onderzoekers die zich in Nederlands-Hongaarse betrekkingen willen verdiepen. ‘Intézménytörténeti kapcsolatok. Debrecen és Hollandia’ is online beschikbaar voor iedereen onder meer op de *academia.edu*-site van de auteur en op de website van Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára.

Noten

- ¹ Bozzay, ‘The Influence’, 81–100.
- ² Bozzay, ‘Der finanzielle Hintergrund’, 23–30.
- ³ Bozzay, ‘Magyar diákok hollandiai tanulmányai’, 23–35.
- ⁴ Bozzay, ‘Tanulási célú migráció’, 47–64.
- ⁵ Bozzay, ‘Magyar diákok’, 111–117, 131–139.
- ⁶ Bozzay, ‘A harderwijki egyetem’, 357–363.
- ⁷ Bozzay, ‘Magyarországi diákok leidei’, 89–111., Bozzay, *Die Peregrination*.
- ⁸ Bozzay, ‘Utrechti pénzforrások’, 39–52.
- ⁹ Bozzay, ‘Csernák László’, 150–161.
- ¹⁰ Bozzay, ‘Holland tanszék’, 61–71.
- ¹¹ Bozzay, ‘A gyermekmentő akció’, 123–135.; Bozzay, ‘De kinderactie’, 125–137.
- ¹² Bozzay, ‘Utrecht egyeteme’, 144–154.; Bozzay, ‘De universiteit van Utrecht’, 189–204.
- ¹³ Bozzay, ‘Vilma királynő utca’, 71–79.
- ¹⁴ Bozzay, ‘Bátori Sigray Mihály’, 135–152.

Bibliografie

Bozzay, R. 2006. ‘Der finanzielle Hintergrund der “peregrinatio academica” der ungarländischen Studenten an den niederländischen Universitäten.’ Den Hollander, A. & Monok, I., & Postma, F. (eds). *Studiosorum et librorum peregrinatio: Hungarian-Dutch cultural relations in the 17th and 18th Century*. Budapest, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, Országos Széchényi Könyvtár.

- Bozzay, R. 2009. *Die Peregrination ungarländischer Studenten an der Universität Leiden 1595–1796*. Budapest: ELTE Egyetemi Levéltár.
- Bozzay, R. 2010. 'Magyar diákok a groningeni bursában [Hongaarse studenten in de Groningse bursa].' Papp, I. & Angi, J. & Pallai, L. (eds). *Emlékkönyv ifj. Barta János 70. születésnapjára*. Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 111–117, 137–139.
- Bozzay, R. 2010. 'Magyarországi diákok leideni peregrinációjának előzményei a 17-18. században [De voorgeschiedenis van de studie van Hongaarse studenten aan de Leidse universiteit].' Pusztai, G. & Bozzay, R. (eds). *Debrecentől Amszterdamig: Magyarország és Németalföld kapcsolata*. Debrecen: Debreceni Egyetem, 89–111.
- Bozzay, R. 2011. 'A harderwijki egyetem jelentősége a kora újkori magyar peregrináció történetében [Het belang van de Harderwijkse universiteit in de geschiedenis van de Hongaarse peregrinatio academica in de vroegmoderen tijd].' Imre, M. & Oláh, Sz. & Fazakas, G.T. & Száraz, O. (eds). *Eruditio, virtus et constantia: Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 357–363.
- Bozzay, R. 2014. 'The Influence of Dutch Universities on the Education of Seventeenth-Century Hungarian Intellectuals' Almási, G. & Brzeziński, S. & Horn, I. & Teszelszky, K. & Zarnóczki, Á. (eds). *A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations, 1541-1699: Vol. 1.: Study Tours and Intellectual-Religious Relationships*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 81–100.
- Bozzay, R. 2016. 'Holland tanszék alapításának kísérlete a két világháború között [Een poging om een vakgroep Nederlands te stichten in Debrecen in het interbellum].' *Gerundium: Egyetemtörténeti közlemények* 7.3–4: 61–71.
- Bozzay, R. 2016. 'Tanulási célú migráció. Debreceni diákok kora újkori peregrinációja nyugat-európai egyetemeken [Migratie voor studie. De peregrinatio academica van Debrecense studenten naar West-Europese universiteiten].' Papp K. & Kerepeszki, R. (eds). *Migránsok, menekültek, új hazát keresők*. Debrecen: Erdély-történeti Alapítvány, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet.
- Bozzay, R. 2017. 'Magyar diákok hollandiai tanulmányai a kora újkorban [Studies van Hongaarse studenten in Nederland in de vroegmoderne tijd].' *Gerundium: Egyetemtörténeti Közlemények* 8.2: 23–35.

- Bozzay, R. 2017. 'De universiteit van Utrecht door een glas-in-loodraam.' *Acta Neerlandica: Bijdragen tot de Neerlandistiek Debrecen*. 14:189–204.
- Bozzay, R. 2017. 'Utrecht egyetem egy festett üvegablakon keresztül [De universiteit van Utrecht afgebeeld op een glas-in-loodraam].' Bárány A.P. & Fazakas, G. & Pusztai, G. & Takács, M. (eds). *Németalföld emlékei Magyarországon – magyar-holland kapcsolatok*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 144–154.
- Bozzay, R. 2018. 'Utrechti pénzforrások: Anna Everwijn hagyatéka az egyetemen [Utrechtse financiële bronnen. Het nalatenschap van Anna Everwijn aan de universiteit].' Draskóczy, I. & Varga, J. & Zsidi, V. (eds). *Universitas – Historia: Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére*. Budapest: Magyar Levéltárosok Egyesülete.
- Bozzay, R. 2020. 'A gyermekmentő akció debreceni díszdoktorai 1925-ben'. Aalders, M.J. & Pusztai, G. & Réthelyi, R. (eds). *A gyermekvonatok: Élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháború után*. Budapest: L'Harmattan. 123–135.
- Bozzay, R. 2020. 'Bátori Sigray Mihály élete és emlékezete [Het leven en de herinnering aan Mihály Bátori Sigray].' Papp, K. & Bárány, A.P. & Kerepeszki, R. & Pallai, L. (eds). *Kultúra, művelődés, agrárium. Tanulmányok ifj. Barta János 80. születésnapjára*. Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézet.
- Bozzay, R. 2020. 'De kinderactie en de verlenging van het eredoctoraat in Debrecen in 1925' Aalders, M.J. & Pusztai, G. & Réthelyi, R. (eds). *De Hongaarse kindertreinen: Een levende brug tussen Hongarije, Nederland en België na de Eerste Wereldoorlog*. Hilversum: Verloren. 125–137.
- Bozzay, R. 2020. 'Vilma királynő utca Debrecenben? A holland királynő emlékezete és egy meg nem valósult utcanévadás [Een Koningin Wilhelminastraat in Debrecen? De herinnering aan de Nederlandse koningin en een niet verwezenlijkte straatsnaam].' *Debreceni Szemle* 1:71–79.
- Bozzay, R. 2021 'Csernák László (1740–1816), deventeri professzor és debreceni alapítványa [De stichting van László Csernák (1740–1816), een professor van Deventer voor Debrecen].' *Gerundium: Egyetemtörténeti közlemények* 12.1-2: 150–161.

Gábor Pusztai

Niet alleen voor het plezier

Judit Gera, Jos Kleemans: *Plezier in poëzie. Handboek poëzieanalyse voor de internationale neerlandistiek*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022.

Bij Amsterdam University Press is in 2022 het boek *Plezier aan poëzie* verschenen. Het auteursduo bestaat uit de emeritus-hoogleraar Judit Gera van de universiteit ELTE in Boedapest en de gepensioneerde docent Duits en filosofie Jos Kleemans. Judit Gera is waarschijnlijk de bekendste figuur van de Hongaarse neerlandistiek. Als hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde bouwde zij een breed onderzoeksveld uit. Zij publiceerde onder andere over kunstgeschiedenis, genderstudies, postkoloniale literatuur, holocaustliteratuur, postmemories, Hongaars-Nederlandse literaire contacten en zij is zeer succesvol als literaire vertaler. Jos Kleemans studeerde theologie, filosofie en Duits, werkte als docent in het middelbaar en hoger onderwijs, verbleef vier jaar in Hongarije waar hij op de Hongaarse, marxistische filosoof György Lukács (1885–1971) promoveerde. Na zijn pensionering werkte hij als docent in Casablanca.

Het boek *Plezier in poëzie* opent met een citaat van de Hongaarse dichter Dezső Kosztolányi (1885–1936): ‘Poëzie is een spel, maar het is het spel van de rede. Haar emotionele lading bereikt ons niet anders dan via het filter van het verstand.’ De auteurs van het boek hebben dit citaat bewust als motto gekozen en het zegt in twee zinnen veel over hun literatuuropvatting. Gedichten lezen is een vreugde voor de lezer, een spel, maar tegelijk is het ook bloedserieus. Het is een oefening voor de hersenen, het is hard werk voor het verstand op weg naar de interpretatie, het begrijpen van het kunstwerk. Het boek wil een hulp zijn op deze weg van de lezer om

poëzie te kunnen begrijpen, om deze filter van het verstand een duwtje te geven. Het is een vervolg op de in 2010 verschenen *Inleiding literatuurgeschiedenis voor de internationale neerlandistiek*, geschreven door Judit Gera en de in 2019 overleden A. Agnes Sneller. Studenten buiten Nederland en Vlaanderen zijn ook deze keer in eerste instantie de doelgroep, maar het boek werd iedereen aanbevolen die poëzie beter wil begrijpen, gedichten bewuster wil lezen. Niet alleen voor het plezier. De auteurs beschouwen hun boek als handleiding en als een soort oefening voor de lezer om zelfstandig en kritisch gedichten te kunnen lezen, waar wetenschap en emotie elkaar niet uitschakelen, maar samen komen.

De auteurs waren door het boek *Uses of Literature* (2008) van Rita Felski geïnspireerd. Hierin verstaat Felski onder literatuur een persoonlijke ontmoeting tussen lezer en tekst. Gera en Kleemans maken gebruik van Felskis inzichten en bouwen hun boek als volgt op: stappenplan, gedichten, interpretaties. In het stappenplan worden er aan de lezer vier fases bij het lezen van gedichten aanbevolen. Eerst moet de lezer het gedicht enkele keren langzaam lezen, woorden die onbekend zijn opzoeken en bij het lezen het gedicht als tekening zien, waarbij de vragen opdoemen: Wat zie je? Wat voel je? Wat ruik je? Wat wordt er verteld? Door wie wordt het verteld? Is er een directe aanleiding voor het gedicht? De tweede stap is nauwkeurig kijken. Hier worden vooral formele aspecten van het kunstwerk onder de loep genomen: metrum, ritme, rijm, titel, zinsbouw. In de derde stap moet de lezer op basis van stappen één en twee een these formuleren. Op basis van de indrukken, associaties en invallen geeft de lezer een subjectieve interpretatie aan het gedicht. Vervolgens is het aangeraden ook met iemand anders het gedicht te bespreken. De vierde stap is het zoeken van achtergrondinformatie. De historisch-culturele achtergrond, de maatschappelijke context kan immers van belang zijn om het gedicht goed te kunnen begrijpen. Tijdens deze stap moet de lezer ook zijn/haar esthetische oordeel motiveren en aangeven waarom hij/zij het gedicht mooi vindt. Voor de auteurs is het duidelijk belangrijk dat de lezer het gedicht keer op keer luidop leest. In deze laatste fase wordt de lezer ook verzocht het gedicht zelf voor te dragen en ook op zijn/haar mobieltje in te spreken.

In het volgende hoofdstuk vinden we de gedichten met een woordenlijst en een aantal vragen. In de woordenlijst komen vooral verouderde, vreemde of streekwoorden voor die vooral voor de studenten die het Nederlands niet als moedertaal machtig zijn een steuntje bieden, maar ook voor de Nederlandstalige lezer een hulpje kunnen zijn.

De auteurs variëren van Heléne Swarth tot Radna Fabias, waarbij opvalt dat de vrouwelijke dichters in de meerderheid zijn tegenover de mannelijke collega's en dat er vooral op de twintigste eeuw wordt gefocust. Onder de éénnentwintig besproken gedichten zijn Vlaamse en Nederlandse dichters, migrantendichters en dichters uit de voormalige koloniën ook vertegenwoordigd. Het is opvallend dat Gera en Kleemans de grote namen uit de Nederlandse literatuurgeschiedenis het liefst vermijden. Men zou in hun boek tevergeefs gedichten van bijvoorbeeld Nijhoff, Marsman, Van Ostaijen, Slauerhoff, Du Perron, Elsschot, Reve, Claus of Lucebert zoeken. Bij de gedichten zijn soms illustraties geplaatst die bij de interpretatie nuttig kunnen zijn.

In het laatste hoofdstuk geven Gera en Kleemans hun eigen visie op de genoemde gedichten. Hierbij werden de gedichten zelf nog een keer afgedrukt, voorafgaand aan de analyse en de introductie van de dichters door middel van een korte biografische schets.

Het boek *Plezier in poëzie* is een leuk uitgegeven, praktische handleiding in eerste instantie voor studenten neerlandistiek extra muros. Het kan erg nuttig zijn in de literatuurcolleges, maar ook thuis voor mensen die gedichten beter willen begrijpen en niet alleen plezier in poëzie willen beleven, maar over het kunstwerk hun eigen visie in woorden willen gieten.

Adrienn Hetei

Herdenking aan protestantse dominees

Het is reeds een traditie geworden dat de Vakgroep Nederlands van de Universiteit Debrecen en de Gereformeerde Theologische Universiteit Debrecen met een krans hulde brengen aan admiraal Michiel de Ruyter. Dit jaar vond het opnieuw plaats op 11 februari, de 346ste verjaardag van de bevrijding van de Hongaarse protestantse galeislaven, bij het monument in de gedenktuin achter de Grote Kerk in Debrecen.

Vanaf het midden van de 17de eeuw werd Hongarije gekenmerkt door religieuze en militaire conflicten. Tot de 16de eeuw was het katholicisme de dominante religie in het land, maar vanaf het begin van de 16de eeuw begon het protestantisme zich als een lopend vuurtje te verspreiden. Ondertussen begon vanaf 1666 een anti-koninklijke samenzwering onder leiding van Ferenc Wesselényi, die uiteindelijk door het hof werd ontmaskerd. Profiterend van al die gebeurtenissen werd ook tegen de Hongaarse protestanten krachtig opgetreden. De katholieke kerk en het Weense hof begonnen de aanhangers van de protestantse doctrines te vervolgen omdat de religieuze diversiteit volgens hen bedreigend was voor de eenheid van het rijk. Als gevolg van de vervolgingen werden in 1674 meer dan 700 protestantse leraren en predikanten voor de plaatselijke rechtbank van Pozsony (Pressburg, nu: Bratislava in Slowakije) gebracht. Degenen die in hun religie volhardden, werden tot galeislavernij veroordeeld. Hierna werden in totaal 41 predikanten naar Napels gestuurd en gevangen gezet waar er nog maar 31 in leven waren toen ze aankwamen. Michiel de Ruyter, destijds bevelhebber van de Nederlandse vloot, benaderde namens het Nederlandse parlement de onderkoning van Napels om de Hongaarse galei-

slaven vrij te laten. De Nederlandse admiraal slaagde erin om de 5 evangelische en 21 gereformeerde predikanten te bevrijden.¹

De naam van admiraal Michiel de Ruyter en de gedenkzuil in de tuin van de Grote Kerk staan slechts bij weinig Hongaren bekend hoewel het monument op één van de meest centrale plaatsen van Debrecen is te vinden. De historische gebeurtenis die aan de gedenkzuil is bevestigd, is niet alleen een herinnering aan de bevrijding van de 26 Hongaarse protestantse predikanten maar ook van buitengewoon belang voor de diplomatieke en culturele betrekkingen tussen Hongarije en Nederland.

De feestelijke herdenking werd geopend door dr. Béla Baráth, rector van de Gereformeerde Theologische Universiteit Debrecen: hij herinnerde de aanwezigen gedetailleerd aan de gebeurtenissen van 346 jaar geleden en vestigde de aandacht op de eeuwige waarde van religie en geloof. Na dr. Béla Baráth herdacht ook dr. Gábor Pusztai, hoofd van de Vakgroep Nederlands van de Universiteit Debrecen, de heldendaad van de admiraal. In zijn toespraak wees hij er ook op dat de relevantie van grondrechten in de 21ste eeuw weer op de voorgrond trad tijdens de coronapandemie – alleen deze keer niet in verband met godsdienstvrijheid maar met betrekking tot het gebruik van mondmaskers en vaccinaties. Aan het einde van het evenement

legden dr. Béla Baráth en dr. Gábor Pusztai een krans bij het monument van de Nederlandse nationale held.

Ter gelegenheid van de jaarlijkse gedenkdag van de heldendaad werd niet alleen in Debrecen een imposante herdenking gehouden maar ook bij de crypte van de Nederlandse nationale held in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Bij het plechtige evenement betuigden onder meer dr. András Kocsis, de Ambassadeur van Hongarije in Nederland, Frits De Ruyter de Wildt, afstammeling van de admiraal, en Bas van den Tillaar, burgemeester van Vlissingen (geboorteplaats van De Ruyter) hun eer.

Noten

- ¹ Zie hierover meer in: Bitskey & Pusztai, *Michiel de Ruyter és Magyarország*; Csorba, 'A gályarab-kultusz töredezett emléke'; Csorba, 'Die Rezeption des Martyriums der ungarischen calvinistischen Galeerensklaven'; Csorba, 'A gályarabok emlékérméi'; Bujtás, 'Lelkészavatás egy holland hadihajó fedélzetén'; Bujtás, 'Het beeld van Nederland van de tot de galeien veroordeelde Hongaarse predikanten'; Pusztai, 'Michiel Adriaenszoon de Ruyter a holland nemzeti hős'; Pusztai, *Michiel de Ruyter*; Pusztai, 'Gedenkzuil voor De Ruyter'; Pusztai, 'A szabadító emlékezete'; Pusztai, 'Michiel de Ruyter in der ungarischen Erinnerung'; Pusztai, 'Admirális a reformátorok között'.

Bibliografie

- Bitskey, István & Pusztai, Gábor (red). 2008. *Michiel de Ruyter és Magyarország*. [Michiel de Ruyter en Hongarije] Debrecen: Néderlandisztika Tanszék.
- Bujtás, László Zsigmond 2019. 'Lelkészavatás egy holland hadihajó fedélzetén – Gilles Viret, a gályarab prédikátorok "ismeretlen" ismerőse'. [Predikantenwijding aan boord van een Nederlands schip – Gilles Viret, de onbekende vriend van de Hongaarse galerensklaven] Berecz, Ágnes (red). *Lelkészek, nemesek, polgárok. Tanulmányok a Ráday Gyűjteményből*. [Predikanten, edellieden, burgers. Studies uit de Ráday-Collectie] Budapest: Ráday Gyűjtemény, 9–32.
- Bujtás, László Zsigmond 2017. 'Het beeld van Nederland van de tot de galeien veroordeelde Hongaarse predikanten'. *Acta Neerlandica*. 14, 89–120.
- Csorba, Dávid 2018. 'A gályarab-kultusz töredezett emléke' [De gefragmenteerde herinnering van de galerensklaven-cultus]. *Historia Ecclesiastica*. 9, 85–94.
- Csorba, Dávid 2017. 'Die Rezeption des Martyriums der ungarischen calvinistischen Galeerensklaven'. Takács, Miklós; Varga, S. Pál & Katschthaler, Karl (red). *Erinnerungsorte im Spannungsfeld unterschiedlicher Gedächtnisse: Galeerensklaverei und 1848*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 91–103.
- Csorba, Dávid 2016. 'A gályarabok emlékérméi' [Gedenkpenningen van de galerensklaven]. *Egyháztörténeti Szemle*. 17.3: 90–95.
- Pusztai, Gábor 2008. 'Michiel Adriaenszoon de Ruyter a holland nemzeti hős' [Michiel Adriaenszoon de Ruyter de nationale held van Nederland]. Bitskey, István & Pusztai, Gábor (red). *Michiel de Ruyter és Magyarország*. [Michiel de Ruyter en Hongarije] Debrecen: Néderlandisztika Tanszék.
- Pusztai, Gábor 2009. *Michiel de Ruyter*. Budapest: Kontaktus.
- Pusztai, Gábor 2011. 'Gedenkzuil voor De Ruyter'. *Acta Neerlandica*. 8, 175–187.
- Pusztai, Gábor 2017. 'A szabadító emlékezete: Michiel de Ruyter a magyar emlékezetben'. Bárány Attila et al. (red). *Németalföld emlékei Magyarországon – magyar–holland kapcsolatok*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 155–165.

- Pusztai, Gábor 2017. 'Michiel de Ruyter in der ungarischen Erinnerung'
Takács, Miklós; Varga, S. Pál & Katschthaler, Karl (red). *Erinnerungs-
orte im Spannungsfeld unterschiedlicher Gedächtnisse: Galeerenskla-
verei und 1848*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 44–57.
- Pusztai, Gábor 2020. 'Admirális a reformátorok között. A debreceni Ruyter
utca névadójáról'. *Debreceni Szemle*. 28.2: 137–147.

Réka Bozzay

Een cursus ondertitelen in Wrocław en een filmavond in Debrecen

In 2021 contacteerde onze collega dr. habil. Agata Szubert-Kowalska ons met de vraag of de neerlandistiek in Debrecen zin zou hebben om aan een cursus ondertitelen deel te nemen. Agata wilde in het kader van een nieuwe vorm van samenwerking, het zogenaamde Erasmus BIP (Blended Intensive Programme), een cursus ondertitelen organiseren. In 2017 werd al zo'n cursus georganiseerd door de KU Leuven, en toen namen er al Debrecense studenten deel aan. Oorspronkelijk waren er twee cursussen gepland en ik heb me voor de tweede opgegeven, maar die vond helaas niet meer plaats. Toen Agata ons met het idee contacteerde de cursus binnen een Centraal-Europese samenwerking te organiseren, heb ik meteen ja gezegd. Debrecen heeft een tolk-vertaler opleiding, waar masterstudenten verschillende soorten van vertaalcolleges volgen. Wij kunnen zelf geen cursus ondertitelen aanbieden, maar na rondvraag bij de studenten bleek dat de tolk-vertalers zich aangesproken voelden door deze cursus.

Een BIP-cursus is bedoeld om de band tussen Erasmuspartners onderling te versterken en ook studenten die zich misschien een verblijf van een half jaar in het buitenland niet kunnen permitteren, de kans te geven aan Erasmus deel te nemen. Voor een BIP cursus krijgen studenten 3 ECTS punten, het materiaal van de colleges dekt een semester af, en de colleges worden online en offline georganiseerd. Onze Poolse collega's Agata en dr. Gosia Dowlaszewicz hebben hun uiterste best gedaan om alles soepel te laten verlopen.

Na lang overleg over de datum van de cursus werd besloten het offline-deel in januari 2022 te houden in Wrocław. Maar we kwamen van een koude kermis thuis. We zaten weer in het midden van een nieuwe golf COVID-19, met steeds oplopende ziekenaantallen en het leek onze gastvrouwen onverantwoord om de deelnemers uit België, Slowakije, Tsjechië en Hongarije naar Polen te laten reizen. De cursus werd dus uitgesteld naar de herfst. Helaas konden toenmalige tweedejaars MA-studenten niet meer deelnemen aan de cursus, dus er bleven maar drie kandidaten over.

In de zomer 2022 werd onze reis goed voorbereid. Volgens de regels van Erasmus kunnen deelnemers een extra toeslag voor hun reis krijgen, als ze groen reizen, dus met bus, trein of auto. Deze regel geldt zowel voor studenten als voor docenten. De drie avontuurlijke Hongaarse studenten Petronella Budai, Judit Juhász en Eliza Maczkó besloten om met de trein te reizen, en ik koos voor een nachtrip in een Flixbus. De studenten huurden een Airbnb-appartement aan de rand van het stadscentrum en ik een kamer in een hotel in het centrum van Wrocław.

Zoals voorgeschreven, bestond de cursus uit een online- en een offline-deel. Het online-deel werd op 5, 6 en 8 september gehouden. Onze docenten Luc Loonbeek en Luc Dierickx hebben ons daar in de geheimzinnige wereld van filmondertiteling ingewijd. Luc Loonbeek vertelde ons in het eerste college wat films ondertitelen betekent, wat leessnelheid is en dat we in deze cursus leren hoe we een film voor de bioscoop moeten ondertitelen. Tot onze grote vreugde bleek dat Netflix een ietsje grotere leessnelheid verwacht van ons, dus mocht je ooit je geld willen verdienen met films te ondertitelen voor een streamingdienst, hou er rekening mee. Luc heeft ons ook de technische kant van ondertitelen getoond. Wij leerden een programma kennen, waarin we films konden uploaden en dan met behulp van het programma er kortere passages in maken, die dan geschikt waren voor ondertitelen. In het begin was het even wennen hoe je een film in stukjes “knipt”.

Op het volgende college ontmoetten we Luc Dierickx op het scherm, die ons de techniek van films vertalen vertelde. We wisten al dat we met leestempo rekening moesten houden, maar we leerden ook dat we eigenlijk niet alles moeten vertalen wat er gezegd wordt. De bedoeling is namelijk dat je een samenvatting geeft en meer probeert de intentie van de spreker weer te geven. Dit bleek in het begin bijzonder moeilijk te zijn voor ons. In Hongarije worden de meeste films gedubd, ondertitelen heeft niet zo’n lange traditie als in Nederland en Vlaanderen. We bekeken een Engelstalige kortfilm zin voor zin en probeerden samen de tekst te vertalen in het

Nederlands. We hebben meteen geleerd, dat je naast een goede talenkennis ook een goed gehoor moet hebben, want in de films wordt niet altijd alles duidelijk gezegd. Er zijn altijd mensen die binnensmonds spreken, anderen spreken met een raar accent, etc.

Op het laatste online college vertelde een collega van Luc en Luc over live-ondertiteling en ook over audiodescriptie voor blinden en slechtzienden. Live-ondertiteling gebeurt tijdens live-uitzendingen. Een spreker spreekt het gehoorde na en, als dat moet, wordt de tekst meteen ook gecorrigeerd. De gesproken tekst wordt door een computerprogramma omgezet in een geschreven tekst die ook nog een keer wordt nagelezen. Je zou kunnen denken dat live-ondertiteling makkelijker is, maar het vergt een bijzonder grote concentratie van de vertaler. Audiodescriptie gebeurt in een film tussen de dialogen door. Jij, als ziende beschrijft wat er allemaal gebeurt. Je moet ook goed op details letten. Audiodescriptie hebben we ook zelf geprobeerd. We moesten eerst op grond van een beschrijving een tekening maken, en later een foto beschrijven. Dit was ook niet makkelijk, want wat voor zienden vanzelfsprekend is, is voor blinden of slechtzienden onvoorstelbaar. Je hebt hier dus een groot begripsvermogen en ook veel empathie voor nodig.

Na de grondige voorbereiding thuis reisden we allemaal naar Wrocław. Onderweg naar mijn hotel ontmoette ik mijn drie studenten in het treinstation. We hadden afgesproken dat we samen de stad gingen ontdekken. De colleges begonnen de volgende dag. We werden op de universiteit door Agata ontvangen en onze beide Lucs waren ook aangekomen uit België. We werden in groepen verdeeld, elke groep kreeg een Vlaamse kortfilm, die ondertiteld moest worden. De Poolse groep was de grootste en wij de kleinste. We werkten met z'n tweeën aan een film. Eliza en Petronella kregen de film *Klem*, Judit en ik *Dura lex*. Beide films hadden hun moeilijkheden. *Klem* had al een Nederlandse ondertiteling, dus je zou kunnen denken dat je gewoon maar de tekst vertaalt. In werkelijkheid was het veel moeilijker. De mannelijke spreker in de film was van buitenlandse komaf, sprak met veel fouten Nederlands. Eén van de grootste uitdagingen was deze fouten te vertalen. Verder verscheen de Nederlandse ondertiteling op het beeld, dus de studenten moesten de ondertitels op de seconde instellen, zodat de twee ondertitels tegelijkertijd verschenen. Judit en ik kregen een misdaadverhaal. Voor deze film was er geen geschreven tekst, dus we moesten eerst een transcriptie maken. Wij moesten vaak onze oren spitsen, maar toch bleven enkele delen onverstaanbaar. Dit kwam enerzijds door de gesproken taal (Vlaamse tussentaal), anderzijds werd de gesproken tekst

door andere geluiden onderdrukt. Gelukkig konden wij op onze lieve docenten Luc en Luc rekenen, die ons graag hielpen met het verstaan van de gesproken tekst. Als onze transcriptie eenmaal klaar was, begonnen wij met de vertaling. We zaten tot de avond op de universiteit om een voor Hongaars publiek goed verstaanbare tekst te maken.

Een Erasmus-uitwisseling gaat niet alleen over leren en werken, maar ook over gezelligheid. De studenten kregen de mogelijkheid om elkaar beter te leren kennen, nieuwe vriendschappen te sluiten, en dit gold ook voor ons, docenten. Tsjechië werd door dr. Iva Rezková uit Praag en dr. Pavlína Knap-Dlouha uit Olomouc vertegenwoordigd, uit Bratislava kwam dr. habil. Petra Milošovičová met haar studenten. Leuke gesprekken, lekkere koffies samen met de collega's hoorden ook bij ons verblijf. Op de laatste dag gingen we allemaal naar het museum Hydropolis, dat het watermanagement van de wereld en in het bijzonder Wrocław voorstelde.

Ons werk werd op donderdagavond op 14 september in de bioscoop Nowe Horyzonty getoond. We keken allemaal heel trots naar ons werk. Ons team was heel klein en we kenden al elkaars werk, maar onder de Slovaakse studenten was er een, Bianka Bucková, die ook Hongaars sprak, en zij was de eerste die van ons werk kon genieten.

Affiche van de Vlaamse kortfilmavond in Wrocław

*Luc Dierickx, Eliza Mackó, Petronella Budai, Judit Juhász en Luc Loonbeek
in de bioscoop Nowe Horyzonty*

Na afspraak met Agata, werd besloten de films ook in de landen en steden waar we vandaan kwamen te laten zien. In Debrecen werd op 8 december 2022 een filmavond in de bioscoop Apolló georganiseerd, waar de twee Vlaamse kortfilms voor de allereerste keer in Hongarije met Hongaarse ondertiteling werden getoond. Het Debrecense publiek ontving de films met grote vreugde, en er werden na de filmvertoning ook vragen gesteld aan de vertalers.

Vlaamse filmavond in de bioscoop Apolló in Debrecen

Deze cursus was een groot succes. Wij allemaal leerden iets nieuws. Wie weet, misschien kunnen we op een gegeven moment de naam van één van onze studenten aan het eind van een buitenlandse film zien als vertaler. Wij, docenten, hopen alvast dit project te kunnen voortzetten met nog nieuwe cursussen in één van onze landen.

Réka Bozzay

Hongaarse onderscheidingen voor Gábor Pusztai

Gábor Pusztai, het hoofd van de Vakgroep Nederlands aan de Universiteit Debrecen was tussen 2014 en 2020 de wetenschappelijke secretaris van de Academische Commissie te Debrecen van de Hongaarse Academie der Wetenschappen. Voor zijn werk binnen deze organisatie ontving hij in februari 2022 de MTA DAB Plakett [Gedenkplaat van de Academische Commissie te Debrecen van de Hongaarse Academie der Wetenschappen] onderscheiding voor zijn werk. Aan het eind van het academiejaar 2021/2022 verkreeg hij een BTK emlékérem [Herdenkingsmedaille van de Faculteit der Letteren] voor zijn werk voor de Faculteit der Letteren van de Universiteit Debrecen.

Gábor Pusztai begon in 1990 met zijn studie Duits en geschiedenis aan de toenmalige Lajos Kossuth Universiteit in Debrecen. Zijn voorliefde voor talen bewoog hem ertoe ook Nederlands te studeren. Met een studiebeurs studeerde hij tussen 1992 en 1995 aan de Rijksuniversiteit Leiden en studeerde daar aan de Dutch Studies af. Parallel met zijn studie in Nederland zette hij zijn studie in Debrecen in de Germanistiek voort en studeerde met een diploma Duitse taal- en letterkunde in 1997 af.

Na zijn afstuderen in 1995 begon hij aan het Instituut voor Germanistiek te werken als assistent op de vakgroep Germaanse talen en culturen. In 2007 werd hij hoofd van de net onafhankelijk geworden vakgroep Nederlands. Onder zijn leiding werd de vakgroep één van de centra van de Hongaarse Neerlandistiek. Hij was één van de eerste initiatiefnemers van de

studentenwerving, samen met zijn collega's nam hij contact op met middelbare scholen en ging in de regio Noordoost-Hongarije actief op zoek naar toekomstige studenten Nederlands. Deze vruchtbare activiteit zette hij tussen 2014 en 2021 voort als coördinator van studentenwerving op faculteitsniveau.

Hij verdedigde in 2003 zijn proefschrift, dat in 2007 onder de titel *An der Grenze. Das Fremde und das Eigene. Dargestellt an Werken der deutschen und der niederländischen Kolonialliteratur in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts von C.W. Koch, H. Grimm, M.H. Székely-Lulofs und W. Walraven* bij de uitgeverij Peter Lang verscheen. Hij habiliteerde in 2015, zijn werk verscheen twee jaar later onder de titel *Menekülés az idegenbe. Székely László élete és irodalmi munkássága* [Vluchten naar het vreemde. Het leven en literair werk van László Székely] bij Printart-Press. Hij is leider van de opleiding Nederlandse literatuur en cultuur van de PhD-school Literatuur en Cultuur. Sinds 2021 is hij directeur van het Onderzoekscentrum Internationale Migratie, hij is lid en was tussen 2006 en 2009 voorzitter van Comenius (Vereniging voor Neerlandistiek in Centraal-Europa), hij is ook lid van de Internationale Vereniging voor Neerlandistiek, de Maatschappij van Nederlandse Letterkunde, van de bestuursraad van de Internationale Vereniging van Hungarologie en van het F. Springer-Genootschap. Voor het aanstellen van het CEEPUS-netwerk verkreeg hij twee keer een ministeriële onderscheiding. Hij is hoofdredacteur van het tijdschrift *Acta Neerlandica*, Bijdragen tot Neerlandistiek, lid van de redactieraad van het tijdschrift *Debreceni Szemle* [Debrecense Revue] en van *Roczniki Humanistyczne* aan de Johannes Paulus II. Katholieke Universiteit te Lublin.

Zijn onderzoeksonderwerp is de Nederlandse en Duitse koloniale literatuur. Hij schreef en redigeerde meerdere boeken over Hongaarse reizigers, die in het begin van de 20ste eeuw in Sumatra werkzaam waren: *Szumátrától az orosz frontig. Radnai István első világháborús naplója* [Van Sumatra naar het Russische front. Het dagboek van István Radnai geschreven tijdens de Eerste Wereldoorlog]; *A lehetetlenek országa. Székely László szumátrai elbeszélései* [Het land van onmogelijkheden. Verhalen van László Székely over Sumatra]; László Székely en István Radnai: Dit altijd alleen zijn. Verhalen over het leven van planters en koelies in Deli, 1914–1930. Hij schreef een boek over de Hongaars-Nederlandse protestantse betrekkingen: *Michiel de Ruyter. Fejlesztések a holland-magyar református kapcsolatok történetéből* [Michiel de Ruyter – hoofdstukken uit de geschiedenis van Nederlands-Hongaarse betrekkingen]. Hij redigeerde samen met

professor István Bitskey een boek over de Hongaarse betrekkingen van admiraal Michiel de Ruyter (*Michiel de Ruyter és Magyarország* [Michiel de Ruyter en Hongarije]). Zijn nieuwste onderzoeksonderwerp is de geschiedenis van de kindertreinen, de kinderreddingsactie, die na de Eerste Wereldoorlog werd gestart. Naast taalrijke artikelen over dit onderwerp was hij samen met Maarten J. Aalders en Orsolya Réthelyi mederedacteur van de Hongaars- en Nederlandstalige boeken: *A gyermekvonatok: Élő híd Magyarországra, Hollandia és Belgium között az első világháború után* en *De Hongaarse kindertreinen: Een levende brug tussen Hongarije, Nederland en België na de Eerste Wereldoorlog*. Samen met Judit Gera, Orsolya Réthelyi en Anikó Daróczi schreef hij een Hongaarstalig boek over de geschiedenis van de Nederlandstalige literatuur: *A holland nyelvű irodalom története*.

Gábor Pusztai hield sinds het begin van zijn wetenschappelijke carrière taalrijke lezingen op nationale en internationale conferenties van Den Haag tot Jakarta. Hij was gastdocent in Amsterdam, Leiden, Wrocław, Olomouc, Wenen, Belgrado en Zagreb. Hij organiseerde een aantal Hongaarse en internationale conferenties.

Wij, de medewerkers van de vakgroep kennen hem als een ambitieuze collega, die altijd open staat voor een goed gesprek en voor leuke grappen. Wij feliciteren Gábor van harte met zijn onderscheidingen.

Gábor Pusztai

Hoge Hongaarse Onderscheiding voor Ferenc Postma

Op 25 april 2022 ontving Ferenc Postma het Hongaarse Ridderkruis van de Hongaarse ambassadeur András Kocsis in den Haag. De onderscheiding werd hem door de Hongaarse staatspresident, János Áder, ter gelegenheid van de Hongaarse nationale feestdag op 15 maart toegekend voor zijn decennialange wetenschappelijke werk op het gebied van Hongaars-Nederlandse culturele betrekkingen.

Postma werd in 1945 in Groningen geboren. Zijn moeder, Julianna Tóth was één van de vele duizenden Hongaarse kinderen, die na de eerste wereldoorlog door de kinderactie naar Nederland kwamen om na een oorlogstrauma op te knappen. De kleine Julianna was echter zo ziek dat zij in Nederland moest blijven. Hierover heeft Ferenc Postma enkele jaren geleden in een interview voor Acta Neerlandica uitvoerig verteld. Hij studeerde tussen 1966 en 1976 aan de VU in Amsterdam, later doceerde hij aan dezelfde universiteit. In zijn wetenschappelijk werk was hij een bruggenbouwer tussen oost en west. Hij probeerde vooral de nadruk te leggen op gemeenschappelijke punten in plaats van op de verschillen. Eén van Postma's grote verdiensten is dat hij met zijn onderzoek de jonge generatie academici geïnspireerd en gemotiveerd heeft.

Ferenc Postma is al jaren lid van de redactieraad van Acta Neerlandica en publiceert regelmatig in onze periodieken. Hij is een gepassioneerde onderzoeker van de Hongaars-Nederlandse betrekkingen, en vooral is hij een kenner van de *peregrinatio academica*, ofwel de geschiedenis van

Hongaarse studenten in het buitenland, met name in Nederland in de zeventiende en achttiende eeuw.

Het Hongaarse Ridderkruis is niet de eerste onderscheiding van Ferenc Postma. In 2021 werd hij Officier in de Orde van Oranje-Nassau, een zeldzaam hoge onderscheiding voor burgers. In 2014 kreeg hij de Károli Gedenkpenning van de Károli Gáspár Gereformeerde Universiteit te Boedapest, waar Postma sinds 1997 gasthoogleraar was. In 2013 ontving hij de Pro Cooperatione-prijs van de Hongaarse Academie der Wetenschappen, Afdeling Debrecen. In 2011 ontving Postma het Hongaarse Gouden Kruis voor zijn wetenschappelijk werk.

In naam van de redactie van *Acta Neerlandica* feliciteren wij van harte met deze nieuwe onderscheiding onze redactieraad-collega Ferenc Postma en wensen hem nog veel succes in de komende jaren met zijn wetenschappelijk onderzoek op het gebied van Hongaars-Nederlandse culturele contacten.

Ferenc Postma ontvangt van ambassadeur András Kocsis het Hongaarse Ridderkruis in Den Haag

Over de auteurs

Toni Bandov (1989) is promovendus aan de Vakgroep Neerlandistiek van de Universiteit van Zagreb. Zijn promotieonderzoek gaat over de representatie van de Afrikaner-identiteit in de historische romans van Karel Schoeman. Hij doceert geschiedenis van de Nederlandstalige literatuur en Afrikaans voor studenten neerlandistiek. Daarnaast is hij literair vertaler.
E-mail: toni.bandov@gmail.com

Réka Bozzay (1977) studeerde Nederlands, Duits en Geschiedenis aan de Universiteit van Debrecen in Hongarije. Daar promoveerde ze in 2007 en habilliteerde in 2021. Zij werkt als hoofddocente aan de Vakgroep Nederlands in Debrecen. Zij houdt zich bezig met de Nederlands-Hongaarse culturele, economische en politieke betrekkingen van de Gouden Eeuw tot de Tweede Wereldoorlog. Samen met Sándor Ladányi publiceerde ze het boek *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918* (Hongaarse studenten aan Nederlandse universiteiten 1595–1918) en zij is ook de auteur van de boeken: *Die Peregrination ungarländischer Studenten an der Universität Leiden 1595–1796* en *Intézménytörténeti kapcsolatok. Debrecen és Hollandia* (Institutioneel-historische betrekkingen. Debrecen en Nederland).
E-mail: bozzay.reka@arts.unideb.hu

Wilken Engelbrecht (1962) is sinds 2012 hoogleraar oudere Nederlandse letterkunde in Olomouc en sinds 2018 tevens hoogleraar Nederlandse taal- en letterkunde in Lublin. Lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, van de Fryske Akademy en de Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kunst. In 1997 ANV-Visserneerlandiaprijs voor de heroprichting van de neerlandistiek in Bratislava en Olomouc in de periode 1990–1994. In 1998 onderscheiden met de Prijs van de Stad Olomouc voor activiteit bij de watersnoodramp van 1997. Van 2009 tot 2015 voorzitter van Comenius, Vereniging voor Neerlandistiek in Centraal-Europa, in 2012 onderscheiden met de Officier in de Orde van Oranje-Nassau voor zijn rol in de Centraal-Europese neerlandistiek. In 2020 medaille van het Poolse Ministerie van Onderwijs voor zijn verdiensten voor de neerlandistiek in Lublin. Onderzoek van de receptie van Nederlandstalige literatuur in Centraal-Europa,

vergelijkende syntaxis en culturele transfer. Belangrijkste publicaties: (met collega's) geschiedenissen van de Nederlandse en de Friese literatuur *Dějiny nizozemské a vlámské literatury* (2015), *Leaver dea as slaaf. (Raději mrtvý než být otrokem). Dějiny fríské literatury* (2020) en (zelf) *Van Siska van Rosemael tot Max Havelaar. Receptie van Nederlandstalige literatuur in Tsjechische vertaling, 1848–1948* (2021).

E-mail: wilken.engelbrecht@upol.cz

Jan Fabry (1991) is doctoraatsstudent taalkunde en assistent aan de vakgroep Nederlands van de Palacky Universiteit te Olomouc (Tsjechië). Zijn onderzoek focust zich op twee pijlers: de Duitse romantiek en de Vlaamse Beweging. Hij onderzoekt de ideeëngeschiedenis van onder meer de begrippen 'taal', 'natie', 'staat', 'volk' en 'karakter' en hun onderlinge verwantschap binnen de taalpolitiek van de ontluikende Vlaamse Beweging (1830–1860) en zoekt naar de invloeden die de Duitse romantiek hierop heeft uitgeoefend. Zijn belangrijkste publicaties: *De geest van Humboldt in Stechers kritiek op de Vlaamse Beweging* (2021) en, samen met W. Engelbrecht, *Weshalb ein Gezegde (Prädikat) in den Niederlanden ein ganz anderer Satzteil ist als in Flandern. Einiges zur Geschichte der Syntaxterminologie des Niederländischen* (2023).

E-mail: janfabry91@gmail.com

Judit Gera (1954) is emeritus hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde aan de Eötvös Loránd Universiteit Boedapest. Daarnaast is ze literair vertaler. In 1999 werd ze onderscheiden door haar benoeming tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau. In 2001 kreeg ze de Martinus Nijhoff Prijs voor haar vertaaloeuvre toegekend. Ze doet onderzoek op het gebied van gender, postkoloniale literatuurbenadering, culturele transfer, poëzie en dwarsverbanden tussen literatuur en schilderkunst. Haar meest recente publicaties zijn: *De Hongaarse geschiedenis van de Nederlandse literatuur* met coauteurs Anikó Daróczi, Gábor Pusztai en Orsolya Réthelyi en een handboek poëzieanalyse voor de internationale neerlandistiek: *Plezier in poëzie* (AUP) met Jos Kleemans. Vanaf 2023 werkt ze samen met Yra van Dijk aan de biografie van Marga Minco gesubsidieerd door Het Nederlands Letterenfonds.

E-mail: gerajudit@gmail.com

Adrienn Hetei (1993) studeerde tussen 2011 en 2014 Nederlands en volgde daarna de MA tolk-vertaler aan de Universiteit Debrecen. Ze bracht tijdens haar studies meerdere semesters door aan de KU Leuven en Universiteit van Wenen. Sinds 2018 werkt ze als assistente aan de Vakgroep Nederlands van de Universiteit Debrecen en verzorgt daar vooral colleges taalverwerving en literatuur. Zij is momenteel PhD-studente en doet onderzoek naar de actuele benaderingen van literatuurdidactiek in het NVT-onderwijs (Nederlands als Vreemde Taal) in Hongarije.
E-mail: hetei.adrienn@arts.unideb.hu

Gábor Pusztai (1971) is sinds 1995 verbonden aan de Universiteit Debrecen, waar hij Nederlandse taal en literatuur doceert. Vanaf 2007 is hij hoofd van de vakgroep. Hij promoveerde in 2003 in literatuurwetenschap. Zijn habilitatie vond in 2015 plaats. Zijn onderzoeksgebied is Nederlands-Hongaarse culturele contacten en koloniale en postkoloniale literatuur van Nederland. Hij schreef over literaire ervaringen van het vreemde in *An der Grenze* (2007), over *Michiel de Ruyter* (2009), over het leven en werk van de schrijver, vertaler en tekenaar László Székely in *Menekülés az idegenbe* (2017) [Vlucht in het vreemde].
E-mail: pusztai.gabor@arts.unideb.hu

Gábor Szabó-Zsoldos (1986) historicus, hoofdassistent aan het Instituut voor Geschiedenis en Filosofie van de Universiteit Nyíregyháza. Hij promoveerde in geschiedenis in 2016 aan de Universiteit Debrecen (Tendensen en veranderingen in de Zuid-Afrika-politiek van Groot Britannië, 1846–1881). Zijn onderzoeksveld is: de Hongaarse contacten in de boerenoorlog, kolonisatie, dekolonisatie, herinneringscultuur van de toenmalige koloniserende landen.
E-mail: szabo-zsoldos.gabor@nye.hu

Gergő Szentmiklósi (2001) studeerde tussen 2020 en 2023 Nederlands aan de Universiteit Debrecen. Hij schreef zijn afstudeerscriptie over de effecten van het trans-Atlantische slavernijverleden. Daarnaast deed hij ook actief mee aan evenementen waar de vakgroep bij betrokken was, zoals Irodalom Éjszakája, Kutatók Éjszakája, DEXPO en de Vertaalworkshop. In de zomer van 2023 nam hij deel aan de Taalunie Zomercursus Nederlands in Gent en de Comenius Zomercursus in Lublin. Momenteel volgt hij de masteropleiding vertaler en tolk aan de Universiteit Debrecen.
E-mail: szentmiklosigergo@gmail.com

Maja Szűcs (1995) studeerde neerlandistiek aan de Universiteit van Debrecen tussen 2015–2019. Haar onderzoeksthema is de invloed van George Pal op de Nederlandse animatiefilmindustrie. Ze deed onderzoek naar het leven en werk van Pal onder andere in Leiden, Eindhoven en Amsterdam tijdens haar Campus Mundi beurs. Daarnaast voerde ze ook onderzoek uit naar de Nederlandse filmindustrie in Leuven, waar ze een half jaar mocht studeren dankzij het Campus Mundi program. Naast haar bachelor werkte ze mee aan het DETEP-program (talentprogram van de Universiteit Debrecen), werd lid van het Hatvani college (vereniging voor begaafde studenten), en ze nam ook deel aan de landelijke wetenschappelijke studentencompetitie, OTDK. Momenteel werkt ze bij het multinationale bedrijf IBM. E-mail: szmaja95@gmail.com

Jan Urbaniak (1976) is vanaf 2001 docent oudere Nederlandse letterkunde aan de Leerstoel voor Neerlandistiek van de Universiteit van Wrocław. Zijn wetenschappelijke interesse gaat vooral uit naar de Nederlandse literatuur van de achttiende eeuw (Nederlandse 18e-eeuwse pers, vrijheidsbegrip, rol van de satire, mensbeeld). Zijn publicaties daarover worden tevens aangevuld door vertaalwerk. Momenteel is Jan Urbaniak met zijn habilitatiewerk bezig. Het resultaat daarvan wordt de vertaling (inclusief een brede wetenschappelijke bewerking) van de bekende Nederlandse briefroman *De historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* van A. Deken en B. Wolff (1782). E-mail: jan.urbaniak@uwr.edu.pl